

2000. II. évfolyam, 1. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

Scholastica

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

B. VARGA ÉVA, FÜLÖP ZSUZSA, LÉNÁRT LEVENTE,
KONTOR ISTVÁN, PÁLFFY ISTVÁN, RADNAI ZSÓFIA,
SALÁNKI ÁGNES, SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Tudományos tanácsadó testület

BÓKAY ANTAL (PÉCS), FÖLDES CSABA (VESZPRÉM),
GÖMÖRI GYÖRGY (CAMBRIDGE), KABDEBÓ TAMÁS (MAYNOOTH),
KOCSÁNY PIROSKA (DEBRECEN), SZÉPE GYÖRGY (PÉCS),
TAKÁCS FERENC (BUDAPEST)

2000. II. évfolyam, 1. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

*Tanulmányok a nyelvtudomány, az irodalomtudomány
és társtudományaik köréből*

Scholastica

E szám lektorálásában részt vettek:

BODNÁR ILDIKÓ, BUJDOSÓ ISTVÁN, Cs. JÓNÁS ERZSÉBET,
FERENCZI LÁSZLÓ, HETESI ISTVÁN, KERTÉSZ ANDRÁS,
KLAUDY KINGA, PÁLFFY ISTVÁN, SZÉPE GYÖRGY

Olvasószerkesztő

BODNÁR ILDIKÓ
NAGY ISTVÁN

Az olvasószerkesztő munkatársa

TAKÁCS ZOLTÁNNÉ

Angol rezümé és korrektúra

SOHÁR ANIKÓ

Magyar korrektúra

GSPANN VERONIKA

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudomány Kar,
Modern Filológiai Intézet
Miskolc-Egyetemváros 3515
Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66

Tipográfia, tördelés: Regál Grafikai Stúdió

Készült a Gyomai Kner Nyomdában,
digitális eljárással

Felelős vezető: Papp Lajos vezérigazgató

Tartalom

Irodalomtudomány

Sohár Anikó

Importált kulturális javak: a populáris műfajok fordítása. Science fiction és fantasy 5

Körömi Gabriella

Heptameron, a modern francia novella őse 14

Dukkon Ágnes

Történelem és személyiség Puskin elbeszélő költeményeiben (Poltava) 25

Sándorfi Edina

A történelem írás-szövevényének retorikus újragombolyítása (Theodor Fontane és Günther Grass) 34

Nyelvtudomány

Iványi Zsuzsanna

A szókereső folyamatok szintaxisa. Konverzációelemzési kutatás 52

Hell György

Grammatikák és alkalmazott nyelvoktatás 65

Székely Gábor

Fokozó értelmű mondatok a magyarban, a latinban, a germán és újlatin nyelvekben 85

Dalmi Gréte

Experienter Subjects and the Structure of Psychological Predicates 94

Tudósportrék

Szabóné Papp Judit és Bárczy Klára

Korponay Béla és Pálffy István – a miskolci angol nyelv-tanárképzés megalapítói 118

Konferenciabeszámoló

Bodnár Ildikó

A nyelv szerepe az információs társadalomban

A MANYE X. kongresszusa (Székesfehérvár, 2000. április 18–20.) 123

Könyvszemle

Menus Borbála

Reiner Arntz: Das vielsprachige Europa (eine Herausforderung für Sprachpolitik und Sprachplanung) 127

Bodnár Ildikó

Szatzker Szilvia: Az új német helyesírás –

Florian Kranz: Eine Schifffahrt mit drei f 131

S. Fenyő Sarolta

Roger E. Axtell: Gesztusok 133

English Summaries 135

Konferencianaptár 138

Útmutatók

Általános útmutató az MFK munkatársai számára 141

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára 143

Szerkesztőségünkhöz beérkezett újabb kiadványok 146

Importált kulturális javak: a populáris műfajok fordítása. Science fiction és fantasy

Sohár Anikó

Mint köztudott, a rendszerváltás előtti időkben a szórakoztató irodalom **rendszer**e (vö. *polysystem theory*, Even-Zohar 1991) ugyancsak hiányos volt, egyes műfajok nem léteztek magyarul, s a többit is épp csak „megtűrték”. A tárgyalandó két műfajból a tudományos-fantasztikus irodalom, manapság science fiction, az utóbbi, megtűrt kategóriába esett, míg a fantasy, mint műfaj, mint besorolás, egyáltalán nem létezett, annak ellenére, hogy Tolkien műfajteremtő regénye, *A Gyűrűk Ura*, addigra már megjelent magyarul Réz Ádám és Göncz Árpád fordításában a Gondolat Kiadónál.

1989 előtt elvétve adtak ki science fiction szövegeket. A válogatás többek között ideológiai alapon történt, ennek betudhatóan számos jelentős író egyáltalán nem jelent meg magyarul a rendszerváltás előtt, írásaik tilalmasnak minősültek.

A helyzet 1989-ben alaposan megváltozott, megszűntek a korábbi tilalmak, s számos újonnan alakult kis kiadó kezdett science fictiont és fantasyt publikálni, többnyire fordításokat, illetve álfordításokat. Gideon Toury nyomán (1995:40) **álfordításnak** (*fictitious* vagy *pseudotranslation*) nevezem azokat a szövegeket, amelyeknek nem létezik **forrásszövege** (**source text**), fiktív – általában angol – címe van, amely az esetek többségében nem egyezik meg a magyar címmel, s gyakran más kitalált bibliográfiai adatokat is föltüntet a kolofon, például költött kiadót, fordítási dátumot, fordító(ka)t. Ezekben az esetekben igen gyakori, hogy a valódi szerző(ke)t tüntetik föl fordítóként. A tényleges fordítások túlnyomó többségét angoltól ültették magyarra, a korábbi széles **forráskultúra**-választék (*source culture*) igen gyorsan leszűkült az angolszász kultúrákra, ami végül is nem csoda, hiszen a populáris műfajokban, beleértve a science fictiont és a fantasyt, az alkotások zöme angol nyelven íródik. Ez a tény természetesen jelentős mértékben befolyásolta magukat a fordításokat; a **leíró fordítástudomány** (*Descriptive Translation Studies*) már régen kimutatta, hogy a fordítandó művek kiválasztása elválaszthatatlanul összefügg a **fordítási szabályokkal** (*translation norms*) és a fordítások minőségével.

Mind a valódi fordítások, mind az álfordítások vizsgálata igen sokat elárul a kulturális import folyamatáról és a **célkultúra** (*target culture*) állapotáról. A továbbiakban először röviden összefoglalom a politikai változások előtti helyzetet, amely azután viszonyítási alapként fog szolgálni, majd bemutatom a kutatások eredményét, előbb a valódi fordításokból megállapított tényeket, utána az álfordítások tanulságait, amelyekből általánosítha-

tóak a behozatal módjai, illetve mintázatai, s amelyek, meggyőződésem szerint, előrevetítenek tendenciákat a közeljövő magyar nyelvű irodalmában, és kirajzolják a könyvpiac alakulását, noha természetesen nem szabad megfelelkezni arról, hogy a populáris műfajok az irodalmi rendszer perifériáján helyezkednek el, legalábbis ami hivatalos besorolásukat és a tudományos vizsgálódást illeti. Valószínűsíthető, hogy olvasói szempontból teljesen centrális szerepet játszanak, fogyasztásuk minden valószínűség szerint messze meghaladja az összes többi műfajét.

A populáris műfajok, elsősorban a science fiction és fantasy helyzete 1989 előtt

Mint már említettem, a rendszerváltás előtt a populáris műfajok nem élveztek kedvező helyzetet, épp csak tolerálták őket, kizárólag a közönségigénynek köszönhető, hogy egyáltalán megjelentek ilyen művek, hiszen ideológiai szempontból értéktelennek számítottak, sőt károsnak. Mindazonáltal egyes műfajok, különösképp a detektívregény, oly hatalmas népszerűségnek örvendtek, hogy az irodalmárok, kritikusok és kultúrpolitikusok fanyalgása ellenére magas példányszámban adták ki őket, például Agatha Christie krimijeit 1971 és 1978 között 1,1 millió példányban láttak napvilágot (Simon 1990:93).

A tudományos-fantasztikus irodalom, ahogy akkoriban hívták, a különféle bibliográfiák szerint 1968 előtt alig-alig létezett. Akkor a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó elindított két folyóiratot, egyet gyerekeknek (Robur), egyet felnőtteknek (Galaktika), valamint egy könyvsorozatot (Kozmosz, illetve később Galaktika Fantasztikus Könyvek, évente 4–12 regény) Kuczka Péter szerkesztésében. Más kiadók is meg-megjelentettek egy-egy művet, például a Kossuth Könyvkiadó adta ki először – 1967-ben – Isaac Asimov *Caves of Steel* című regényét Vámosi Pál fordításában, *Gyilkosság az űrvárosban* címmel, ami egyértelműen mutatja, hogy a science fiction még nem bevett műfaj, ellentétben a krimivel. Húsz évvel később Frank Herbert *Dűnéje* és Douglas Adams *Galaxis útikalauz stopposoknakja* már 87 800 illetve 86 700 példányban jelenik meg, ami nem hagy kétséget a műfaj népszerűségét és kiterjedt olvasótáborát illetően¹. Természetesen figyelembe kell venni, hogy az olvasók számát igen nagy mértékben növelte az a tény, hogy bizonyos eszmékkel kizárólag ebben a megvetett műfajban találkozhattak.

1975-ben adják ki az első fantasyt, a műfaj klasszikusától, Tolkienétől, *A babó* (*The Hobbit*) címmel, Szobotka Tibor fordításában, a Móra gondozásában. Már a cím is sugallja, és a fordítás elemzése megerősíti azt, hogy a művet gyermekirodalomként kezelte a fordító is, a kiadó is. 1981-ben jelenik meg *A Gyűrűk Ura*, amit viszont kanonizált irodalomnak tekint a kiadó – teljes joggal, ám a műfaj későbbi magyarországi fogadtatásához képest roppant szokatlan módon –, s ennek megfelelő bánásmódban részesíti.

1989 a fantasy hivatalos bevezetésének éve, noha a Móra Ursula K. Le Guin *A Wizard of Earthsea*, magyarul *A szigetvilág varázslója* című regényét, mely akkor jelent meg Mohácsi Enikő fordításában, még nem sorolja ebbe a kategóriába, pusztán egyike a Galaktika Fantasztikus Könyvek sorozatban kiadott műveknek. Egy másik kiadó, a Zrínyi Nyomda Unikornis Kiadója azonban meghirdeti az első fantasy sorozatot, a Griffet, IZGALOM! KALAND! FANTÁZIA! SZERELEM! KÖLTÉSZET! ajánlással. A vállalkozás hamarosan csődbe jutott, amit érdemes lenne alaposabban elemezni, tekintetbe véve a fantasy nemzetközi és később itthoni sikerét, különösképp azért, mert ez a sorozat vezeti be a rendszerváltás utáni évek talán legnépszerűbb **álfordítóit** (*pseudotranslator*), John Caldwellt (Nemes István) és Wayne Chapmant (Gáspár András és Novák Csanád), illetve magát az álfordítást (az előbbieken kívül még Michael Aschroft, Gwyn Gwylin). Érdemes megjegyezni, hogy az első kötet s egyben első álfordítás (Michael Aschroft) még nem törekedett az olvasók becsapására, bárkinek jogában áll írói név használata s természetes, hogy a copyright ehhez a névhez tartozzék. A másik három esetben azonban már föltüntetik a mű „eredeti” címét, kiadóját, megjelenésének és magyarra ültetésének időpontját, fordítóját-fordítóit. Ez a gyakorlat 1995-ig virult, amikor egyrészt a fogyasztóvédelmi törvény hatására, másrészt az akkorra már kialakult olvasótáborra építve, a kiadók lassan leszoktak a kitalált bibliográfiai adatok föltüntetéséről, noha az írói, zömmel angolszász, nevek megmaradtak. Állítólag nem lehetne populáris műfajba tartozó könyveket magyar névvel eladni.

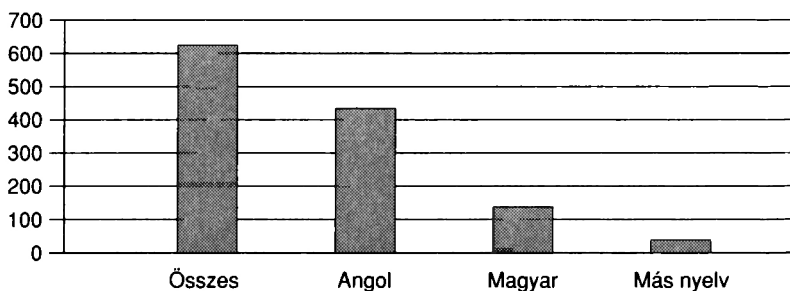
A fölhasznált irodalomban megadott bibliográfiák szerint a kommunizmus 45 éve alatt kevesebb science fiction (és fantasy) regény jelent meg, mint a rendszerváltás első hét évében.

Valódi fordítások

A vizsgált időszakban legjobb tudomásom szerint 683 különböző science fiction és fantasy regény jelent meg magyarul. Ebből körülbelül 70 százalék fantasy, ami megfelel a nemzetközi arányoknak. Ha csak azokat a kiadókat vesszük figyelembe, amelyek egynél több ebbe a kategóriába tartozó regényt adtak ki (55 kiadó, 625 regény), akkor a forrásnyelvek megoszlását a következő oldalon található ábrán szemléltethetjük.

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy nem érdemes az angolon kívül a többi forrásnyelvvél foglalkozni, számuk oly jelentéktelen, hogy nem lehetne érdemi tanulságot levonni elemzésükből.

A korábbi kutatás (ld. Sohár 1996, 1999) egyértelműen bizonyította, hogy az adott korszakban nem léteztek meghatározott fordítási szabályok, illetve modellek. Ez egyrészt betudható a rendszerváltás utáni átmeneti korszaknak, másrészt újonnan bevezetett műfajok esetében természetesnek mondható, hogy a kiadók és fordítók bizonytalanok, más műfajokból kölcsönöznek elemeket, keresik az új műfaj(ok)nak megfelelő formákat. Különö-

A legfontosabb forrásnyelvek

sen a határesetnek számító könyveknél lehet megfigyelni, hogy ellentétben az új műfajok bevezetésénél föltételezett kísérletező, újat próbálgató technikával, a fordítók hajlottak megszokott és elvárt megoldásokra, egészen odáig, hogy időnként a teljes mű hangulatát és stílusát átformálták (pl. Stephen King 13 éves lányának írt ifjúsági fantasyjét, a *The Eyes of the Dragont*, magyarul *A sárkány szeme*, illetve *A szem*, Gáspár András horrorként fordította, ld. Sohár 1999:160–163).

A fordítások minősége jelentős mértékben romlott. Ez több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt az újonnan alakult kiadók tőkehiánya (és tapasztalatlansága) következtében a lektorálás, előzetes és utólagos szakmai véleményezés, és az eredeti szöveg összevetése a fordítottal megszűnt, s gyakorta névelegessé vált a szerkesztés is. Az esetek igen nagy hányadában a szerkesztés semmi másból nem állt, mint a kész szöveg végigfuttatásán számítógépen, a magyar helyesírás-ellenőrző és elválasztó program bekapcsolásával. Másrészt a kiadók egyre sűrűbben alkalmaztak amatőr fordítókat, akik nem rendelkeztek sem tapasztalattal, sem megfelelő tudással, beleértve ebbe a nyelvtudást is; ráadásul hihetetlenül szoros határidőkkel rendeltek meg egy-egy fordítást, a fordítónak nem maradt ideje ellenőrzésre, s a kész terméket gyakran felülvizsgálat nélkül küldték egyenesen a nyomdába (vö. Sohár 1996:426). Mindez szükségszerűen vezetett a műfordítás presztízsvesztéséhez és alulfizettségéhez, s a mára kialakult ördögi körből nehezen fog ki-törni a szakma.

A vizsgált korszakban 236 fordító vett részt science fiction és fantasy regények magyarra ültetésében, ebből 83 nő. Tizennégy fordító², köztük három nő, magyarított 221 regényt, az összes fordítás 41 százalékát, a többiek általában csak egy művet tettek át magyarra, vagy csupán közreműködtek. Ezek a fordítók a műfajban leginkább érdekelt kiadóknak dolgoztak, elvárható lenne tehát, hogy az általuk átültetett regényekben megfigyelhetőek legyenek kiadói preferenciák, fordítási stratégiák, egyéni jellegzetességek. Érdekes módon nem ez a helyzet (természetesen eltekintve az egyéni sajátosságoktól).

Először is, noha a publikációk számát tekintve vezető tíz kiadó (Valhalla Páholy 118, Móra 106, Phoenix 51, Cherubion 32, Európa 28, LAP-ICS 25, Maecenas 23, Cédrus 21, Unikornis 17, King 15, összesen 436 regény a 683-ból) közül az Európa kivételével mindegyik populáris műfajokra specializálódott – a Valhalla Páholy, Phoenix (azóta megszűnt), Cherubion, Cédrus és King főként science fictionre, az Unikornis kizárólag fantasyre – a fordítandó szövegek kiválasztása esetlegesnek, illetve személyes elfogultságon alapulónak tűnik, s nem annyira az illető mű vagy szerző kiválósága, a műfajon belül betöltött szerepe látszik irányadónak, hanem sokkal inkább a könyv várható jövedelmezősége. A kockázat kerülését támasztja alá a kiadók által – ha csak informálisan is – előírt, s az esetek többségében könytelenül számonkért **kezdőszabály** (*initial norm*, Toury 1995:56), amely a fordítót arra kötelezi, hogy ne a forrásszöveg normáihoz igazodjék, hanem a célkultúra mintázatait kövesse, másként, hogy ne kísérletezzen újdonságokkal – a szóalkotástól a szokatlan központosáson és rendhagyó nyelvtanon át az újszerű stílusig, használjon hagyományos, megszokott „normális” eszközöket, kisebb baj, ha sztereotip, mintha experimentális. Többek között a célnyelv és -kultúra eltúlzott előnyben részesítése okozta a XX. században már ritkának számító álfordítások megjelenését, elburjánzását és sikereit az adott korszakban.

A fordításra kiválasztott művek általában nem a forradalmian új, igazán eredeti, elgondolkodtató alkotások, hanem a hagyományos világrendet megerősítő, banális történetek, s ha mégse, akkor a fordítás során veszítenek újszerű, elmélkedő jellegükből, hogy alkalmasabbá váljanak hazai fogyasztásra, egy ilyen, szélsőséges eset C. J. Cherryh *Gate of Ivrel* (*Ivrel kapuja*) c. regénye, aminek hozzávetőlegesen egyharmad részét kivágták. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a kihagyásokban, módosításokban mekkora részt kap a fordítói öncenzúra (pl. káromkodások, szókimondó szexualitás), illetve a kiadói, esetleg terjesztői kívánalmak.

Az **előzetes szabályok** egyikére (*preliminary norms*, Toury 1995:58), amely egy meghatározott **fordításpolitika** (*translation policy*) létre és természetére vonatkozik, már röviden utaltam, a másik, a **fordítás közvetlensége** (*directness of translation*) különös érdeklődésre tarthat számot: megengedett-e közvetítő nyelv(ek) használata; a fordításban milyen nyelvek, szövegtípusok, korszakok megengedettek, tiltottak, megtűrték, előnyben részesítettek; a fordítás tényét jelölik-e, esetleg kötelezően, vagy inkább titkolják, álcázzák, tagadják; stb. A vizsgált regények között egyetlenegy olyat találtam, amelyet nem az eredeti nyelvből (holland), hanem közvetítő nyelv – mi sem természetesebb, az angol – segítségével ültettek magyarra³. A nyelvekről már esett szó, a szövegek vizsgálata kizárólag regényekre szorítkozott, a korszakok kiválasztása azonban megérdemel némi figyelmet. Az eredményekből úgy tűnik, hogy a korábbi elhanyagoltságnak köszönhetően a régebbi, klasszikus szerzők közül a már ismertek szinte minden alkotását lefordítják és megjelentetik (pl. Isaac Asimov, Arthur C. Clarke), de a hazai

közönség előtt ismeretlen szerzők műveit nem, a kiadók egyértelműen a kortárs regényeket preferálják (pl. Orson Scott Card, William Gibson, Michael Moorcock). Természetesen ezek a könyvek is jelentős késéssel kerültek a magyar olvasók elé, átlagosan tíz évvel első kiadásuk után, de ez a lemaradás már megszűnőben van. A fordítás tényét általában egyértelműen, noha nem hivalkodóan jelölik a kolofonban, azonban például az első fantasy sorozatban akadnak olyan könyvek, ahol elmaradt a jelölés (pl. Tom Deitz *A szelek urának végzete* (*Windmaster's Bane*) c. regényében – amelyet Kaposi Tamás fordított le – se fordítót, se fordítási időpontot, se eredeti címet nem tüntet föl a kolofon). Ez a gyakorlat más populáris műfajokban is előfordult akkoriban (pl. a Progresszió Kiadó Marlitt-sorozatában).

A másik nagy szabálycsoport, a **műveleti szabályok** (*operational norms*) összessége, a fordítási tevékenység során meghozott döntéseket határozza meg, például a szövegsegmentációt, az elfogadott célnyelvi fordulatokat a forrásnyelv sajátosságainak pótlására, és így tovább. Mondanom sem kell, hogy a fordított szövegek mikrostruktúrája, a két nyelv jelentős mértékű eltérésének betudhatóan, gyakorlatilag sosem azonos az eredetivel (pl. mondatok), még a legtöbb zöldfülű fordító is alkalmazkodik a célnyelvi követelményekhez, noha természetesen előfordul szolgálai majmolás még a szórend szintjén is. Érdekes módon azonban a forrásnyelvi szövegfordulatok helyettesítésére vonatkozó szabályszerűségek esetében erős s egyre erősödő interferencia figyelhető meg; az áthallások eredete, magától értetődik, angol. Erre még röviden visszatérek az álfordítások tárgyalásánál.

Mi sem természetesebb, mint hogy a célszöveg összes ismertetőjele közül az egyes fordítók sajátosságait, preferenciáit a legkönnyebb kimutatni, különösképp a tapasztalt szakemberek esetében. Határozottan beszélhetünk fordítói stílusról – a téma melleleg megérdemelne egy nagyobb lélegzetű tanulmányt –, ám ennek valójában nincs köze a fordított műfajhoz, az illető minden fordítási tevékenységére jellemző.

A vizsgált időszakban a fordítási szabályokra vonatkozó mindkét forrás (egyrészt maguk a szövegek, másrészt a szövegen kívüli megnyilvánulások), bizonyítja, hogy kialakulatlanok a műfaj fordításának normái, nincs egységes zsinórmérték.

Álfordítások

Nem sokkal azután, hogy elkezdtem kutatni a science fiction és fantasy regények fordítását, rá kellett döbennem, hogy jó néhány műnek egyáltalán nincs forrásszövege, azaz álfordítás. A jelenséget mindenképp a fordítás-tudomány égisze alatt érdemes vizsgálni: ezekben az esetekben a legtisztább, hogyan értelmezi az adott műfajt a célkultúra, milyen motívumokat fogad be, módosít, vagy vet el. Ha úgy tetszik, ezekben az esetekben maga a műfaj tekinthető afféle forrásszövegnek.

1989 és 1995 között, legjobb tudomásom szerint 94 olyan science fic-

tion és fantasy regény jelent meg, amelynek szerzője magyar volt, ám ezt a tényt a kiadás leplezni próbálta. Bizonyos esetekben a kiadó odáig ment, hogy, a bennfentesek számára bizonyára mulatságos tréfát engedjen meg magának; például Wayne Mark Chapman *A Halál Havában* (*Blood Season*) c. regényének kolofonjában találjuk a következő **angol nyelvű** megjegyzést: a publikáció a szerző legőszintébb írásbeli beleegyezésével történt (*With the most sincere written consent of the Author*), vagy William Buxton *A Ragnarok harcosai: az első jel: Baldur vére* (*Warriors of the Ragnarok: the first omen: Baldur's blood*) c. könyvében akad hasonló, ezúttal magyarul: A címlap az eredeti borító felhasználásával készült. Az előbbit először az Unikornis Kiadó, az utóbbit a Valhalla Páholy adta ki. A fordítás valóságába vetett hitet a már említett kitalált bibliográfiai adatokon kívül néha egy-egy „a fordító megjegyzése” vagy a szerző elő-, illetve utószava, sőt egyszer a kiadó megjegyzése erősítette meg.

A legtöbb álfordítás nagy gondot fordított arra, hogy a történetnek a legkisebb magyar vonatkozása se legyen, a szereplők, a helyszín, és így tovább, vagy nemzetközi jellegűek, vagy teljességgel mesebeliek. Az előforduló nyelvhelyességi hibákról, vagy erőltetettnek tűnő fordulatokról nem lehet megállapítani, hogy szándékosak-e, a fordítás illúzióját fönntartandó, avagy a korábban már említett ellenőrzetlenség, szerkesztetlenség következményei.

Rendkívül fontos észben tartanunk, hogy az álfordítók többsége valóban fordított is ilyen alkotásokat, rajongója a műfajnak, gyakran lelkes szerepjátékos, s a rendszerváltás után sokan közülük kiadótulajdonosként, igazgatóként, (lap)szerkesztőként és fordítóként igen aktív szerepet játszottak a science fiction és fantasy itthoni megismertetésében, elterjesztésében és elfogadtatásában.

Ha a szövegeket alaposabb elemzésnek vetjük alá, akkor hamarosan kiderül, mind a science fiction, mind a fantasy regények eltérnek kissé az angolszász kultúrákban megszokott ilyenfajta írásoktól, mégpedig első sorban mentalitásukban. Mindkét műfaj meglepően konzervatív magyar nyelven. A tudományos-fantasztikus könyvekben gyakran egyáltalán semmi szerepet nem játszik a tudomány; akad olyan **cyberpunk** regény, amiben még csak említés sem esik számítógépekről, mesterséges intelligenciáról, vagy a hálózatról, bővelkedik viszont vallásos-okkult elemekben. A fantasy regények többsége pedig zömmel egy preindusztriális, férfiak uralta világon játszódik, ahol a szuperhős, egyedül vagy néha társakkal, nála jóval erősebb hatalmakat játszva legyőz, beleértve a halált is, általában zsoldosként, s nem különösebben törődik azzal, a Jó vagy a Rossz oldalán harcol, hiszen az uralmon levők egyként veszik semmibe alattvalóikat, kiszámíthatatlanok, szeszélyesek, megbízhatatlanok. A nők mind gyönyörűek, s, egy kivétellel, hűtlenek, veszélyesek és kéjszóvárok. A kivétel viszont angyal. A női szerepkör ilyen korlátozása – azonkívül, hogy erősen emlékeztet a középkori fölfogásra – valószínűleg összefügg azzal, hogy ezeket a műveket szinte kizárólag férfiak írják, főként kamaszoknak. Valószínűleg a szexjelenetek hiánya vagy kevésbé

nyílt ábrázolása is kapcsolatban áll mind a női szerep jelentéktelenségével, mind a megcélzott olvasóréteggel.

A regények másik fontos ideológiai aspektusa egy stabil értékrend hiánya. Ebben a tekintetben is valószínűleg híven tükrözik a magyar társadalom jelenlegi állapotát, csakúgy, mint az egyre szembeszökőbb okkultizmus-sal: az erkölcsi értékek elbizonytalanodása gyakran vezet pótszerek kereséséhez, s 1989-től napjainkig határozott tendencia figyelhető meg magukban a szövegekben és szövegen kívüli megnyilvánulásokban a miszticizmusra, például az 1992-es *Észak lángjait* (Wayne Chapman: *Banners of Flame*) még azzal ajánlották az olvasóknak, hogy „Egy lenyűgöző világ **hiteles** történetének új fejezete!”, míg az 1994-es *Két Hold* (Wayne Chapman: *The Quest of Two Moons*) címlapján már ez szerepel: „Az év **legmisztikusabb** akcióregénye” (kiemelés tőlem).

A szövegelemzés szintén kimutatta az interferenciát, amire korábban már utaltam. Különösen azok az írók, akik angol nyelvű szerepjátékokon keresztül jutottak el a műfajhoz, használnak rengeteg idegen szót, kifejezést a létező és bevett magyar helyett, gyakran hibásan, hiszen a görög és latin eredetű jövevényszavak jelentése gyakorta más angolul, mint magyarul. Például Robert Knight *Holdfénytolvaj* c. fantasy regényében hemzsegnak az idegen szavak: *gigászi, gigantikus, Programozott Reinkarnáció, sztázis, provokáció, potenciál, esszencia, plántál, aktivizál, mentális, meditál, meditatív, regeneráció, regenerálódás, humanoid, kontaktus, nosztalgikus, garantált, kritikus, plafon, katasztrófa, koncentráció, dezintegrál, információ, revans, blöff, kreál, szinkronizál, technika, centrum, immunis, szimpatetikus, materializálódik, szituáció, komponens, reakció* (kiemelés tőlem). Ez az áthalláson kívül azért is érdekes, mert a fantasy nyelvhasználata általában kifinomultabb, irodalmibb, inkább a science fiction művekben találunk idegen szavakat, mintegy a tudományosság jeleként. A magyar regényekben jóval ritkábban fordul elő káromkodás, s az ilyen kifejezések enyhébbek (pl. fene vigye el, a francba).

Az átfordítások nyelvezete meglehetősen egyértelművé teszi, hogy írójuk anyanyelve magyar. Igen valószínűtlen, hogy ilyen sok remek fordító bukkanat volna elő a semmiből, különösképp nem periférikus műfajokban, s a föltételezést azonnal el kell vetnünk, ha összehasonlítjuk a valódi és a fiktív fordítások nyelvhasználatát. Az átfordítások szókinccse lényegesen nagyobb, kiterjed a passzív szókinccsre is, a mondatok szerkezete és tartalma sokkal kevésbé idegen, a fölhasznált szólások, közmondások aránya jóval magasabb, a hasonlatok, klisék a magyar kultúrában gyökereznek, és gyakran fordul elő *poliptoton*, illetve *figura etymologica*.

Az átfordítások világnézete és nyelvezete könnyebben befogadhatóvá teszi a műfajt az olvasók számára, nem véletlen tehát, hogy ezek a művek állnak a népszerűségi lista élén, noha természetesen ebbe belejátszik a valódi fordítások többségének színvonaltalansága, csapnivalóan rossz minősége is.

Mindenesetre egyértelmű, hogy mára mindkét műfaj ismertté és elismertté vált, hála a valódi és átfordításoknak, kialakult a terminológiájuk, s lassan mintha körvonalazódnának fordítási szabályszerűségeik is.

Jegyzetek

1. Azóta mindkét mű újabb kiadás(oka)t ért meg, noha jóval alacsonyabb példányszámban.

2. Nemes István (30, másokkal: 15), Hoppán Eszter (28, másokkal: 1), Szántai Zsolt (27, Gáspár Andrással: 2), Füssi-Nagy Géza (19), F. Nagy Piroska (17, másokkal: 1), Szegi György (14, Nemes Istvánnal: 5), Tandori Dezső (13, Tandori Ágnessel: 6, plusz versek két regényben), Kornya Zsolt (13, másokkal: 1, plusz versek egy regényben), Prince-L (13, másokkal: 1), Trethon Judit (13), Baranyi Gyula (12, másokkal: 1), Gáspár András (8, másokkal: 3), Németh Attila (7), Serflek Szabolcs (7).

3. Van Herck, Paul: *Sam, of de Pluterdag*. Magyar címe: *Viszlát jövő plutónap!* angolból ford. Kocsis Anikó (*Where were you last Pluterday?*) Budapest: Háttér, 1991. ISBN 963 7455 17 5.

Irodalom

- Bartus Zs. & Paralla J. 1991. *A fantasztikus irodalom bibliográfiája. I. Könyvek*. Miskolc: ASTREIA Miskolci Sci-Fi Club.
- Even-Zohar, I. 1990. *Polysystem Studies. Poetics Today* 11:1. [Special Issue]
- Gross P. 1988. *SF művek bibliográfiája. Fantasztikus, tudományos-fantasztikus, utópisztikus, misztikus művek bibliográfiája*. Budapest.
- Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek Bibliográfiája*. 1989–1996. Vol. 44–51: 1–24. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.
- Pym, A. 1992. *Translation and Text Transfer. An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien: Peter Lang.
- Simon Z. 1990. *Az irodalom peremvidéke*. Budapest: Múzsák.
- Sohár A. 1996. Cultural Importation of Genres. The Case of SF and Fantasy in Hungary. In: Klaudy K. & Lambert, J. & Sohár A. (eds). *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 125–133.
- Sohár A. 1999. *The Cultural Transfer of Science Fiction and Fantasy*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien: Peter Lang.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Benjamins Translation Library Volume IV. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Trethon J. 1985. *Science fiction bibliográfia*. Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.

Heptameron, a modern francia novella őse

Körömi Gabriella

Az első francia novelláskötet 1456–67 között jelent meg. A *Les Cent nouvelles nouvelles* anonim mű, amelyet az olasz novellák ihlettek, azon belül is leginkább Boccaccio *Dekameronja*. A kötet oly nagy sikert aratott, hogy írók sora kapott kedvet utánzására, a megjelenését követő száz évben számos gyűjtemény látott napvilágot. E gyűjtemények közül, melyek inkább kompilációk, mintsem eredeti műalkotások, kiemelkedik Navarrai Margit *Heptameron* című műve. Hazánkban kevesen ismerik ezt a novelláskötetet, habár három magyar fordítása is megjelent (Szász K. 1904, Forró P.–Szini Gy. 1926, Antal L. – 1970, vö: Világirodalmi Lexikon 1988:758). A mű kevésbé ismert volta egyáltalán nem meglepő, hiszen Franciaországban sem tartozik a legolvasottabb alkotások közé. Igaz ugyan, hogy majdnem minden irodalomtörténet megemlíti a gyűjteményt, de ez inkább a szerző személyének, semmint a műnek szól.¹

E kötet látszólag a már jól bevált recept szerint íródott, a francia fabliau-k legszebb hagyományait követi, miközben merít a *Dekameronból* is. De a *Heptameron* számos elbeszélése azt jelzi, hogy a novella, mint műfaj, több lehet mint egy nevetető, esetleg pikáns történet elmesélése.

E tanulmány célja az, hogy bemutassa, miben hozott újat a navarrai királynő a francia novella történetébe, s hogy bebizonyítsa, e kötet jelenti az átmenetet a gall szellemben íródott elbeszélések és a modern értelemben vett novellák között. Elemzésemben bemutatom mindazokat a tematikai, technikai és strukturális sajátosságokat, melyek a *Heptameront* minden más kortárs gyűjteménytől megkülönböztetik. Mivel Navarrai Margit, nem titokoltan, sokat merített a *Dekameronból*, tanulmányomban gyakran hivatkozom majd e műre, mely vitathatatlanul az európai novella archetípusa.

Mielőtt rátérnék vizsgálatom alapkérdésére, hasznosnak tartom röviden bemutatni az elemzendő művet és kritikai fogadtatását, annál is inkább, mivel tudomásom szerint magyarul egyetlen tanulmány sem jelent meg róla.

A kötet keletkezéséről nem sokat tudunk. Az *Előjáró beszédben* Navarrai Margit értésünkre adja, hogy Boccaccio *Dekameronjának* francia fordítása² adta az ötletet a mű megírásához, pontosabban az elbeszélések keretbe foglalásához. A legújabb kutatások szerint ekkor már több elbeszélés létezett a későbbi gyűjteményből, hiszen a novellák feltehetően 1540 és 1549 között keletkeztek.

A kötet kilenc évvel a szerző halála után, 1558-ban jelent meg először *Szerencsés szerelmesek*³ címmel. Ez a kiadás nem tartalmazta az összes novel-

lát, lerövidítette, vagy elhagyta az azokat követő vitákat, illetve tompította a történetek – a szerkesztő szerint – túlságosan borsos élet. A következő kiadás már a ma ismert *Heptameron* címet viselte.⁴ Ez, három híján, tartalmazta az összes ránk maradt novellát, de az elbeszélők neveit következetesen felcserélte, s néhány veszélyesnek ítélte, egyházellenes kijelentést egyszerűen kifejejtett a szövegből. A korrekt, szövegű kiadásra 1880-ig kellett várni, ekkor adták ki Le Roux de Lincy szerkesztésében a kéziratok alapján rekonstruált teljes *Heptameront*.⁵

Valószínűleg az első két kiadásnak is „köszönhető”, hogy a gyűjteményt merész, pajzán, már-már erkölcstelen műnek tartották, olvasók és kritikusok egyaránt. Ez a tévhit évszázadokon keresztül oly erősen tartotta magát, hogy a *Pajzán históriákban* Balzac követendő példaként említi a navarrai királynőt és könyvét:

„Fenntartom magamnak azt, hogy egyebükt megírdam... a mi Navarrai Margit királynénk kedves mondását, ki is igaz szentnek fülkáját érdemli ezen Tizekben, hiszen ő töröltett elsőnek ilyenén szép példákat” – írja a könyv egyik novellájában (Balzac 1980:196).

A *Heptameront* megjelenése után azonnal a francia *Dekameronként* emlegették, s csak egy többé-kevésbé sikerült Boccaccio utánzatnak tekintették egészen századunkig, amikor is néhány elszánt irodalmár megpróbálta megszabadítani a ráakódott előítéletektől.

A hitelesnek tekintett szöveg 8 prólógust és 72 novellát tartalmaz. Navarrai Margit minden bizonnyal megírta volna mind a százat, ahogy azt az *Előjáró beszédben* ígérte, ha a halál meg nem akadályozza benne.

Az *Előjáró beszéd* egy hatalmas, özönvíz méretű esőzés történetét meséli el. A főszereplők, öt nő és öt férfi, hazaindulnak a Pireneusok egyik híres fürdőhelyéről, Cauterets-ból. A medrűkből kilépett folyók azonban elsodorták azt a hidat, amelyen át útjuk vezet, s mivel az új híd építése napokba telik, egy apátságban kénytelenek kivárni az áradások végét.⁶ A főúri társaság (melynek tagjai ezúttal véletlenül találkoztak össze, de már régóta ismerik egymást⁷) a „kényszerpihenő” idejére mulattató, de „tisztességes foglaltosságot” keres magának. Parlamente az, aki társai emlékezetébe idézi a *Dekameront*. Elmeséli, hogy a trónörökösné asszony (Medici Katalin) és Navarrai Margit, I. Ferenc lánya, akik igen nagyra tartják a firenzei mestert, elhatározták, hogy írnak/íratnak száz elbeszélést. Boccacciótól eltérően azonban ők „**csak valóságosan megesett történeteket írnak meg...**”, s ráadásul „**távol tartják... a művelt vagy tollforgató embereket, ugyanis a trónörökös úr nem akarta, hogy belekeverjék a művészetüket, no meg attól is félt, hogy ékesszólásuk helyel-közzel megrontaná a történet hitelét**” (Navarrai Margit 1970:12–13).

A hölgyek terve azonban lassan feledésbe merült. Mivel a véletlen úgy hozta, hogy az apátságban összegyűlt társaság tíz főből áll, s várakozásuk is éppen tíz napig tart majd, ez idő alatt megvalósíthatják a királyi udvar meg-

hiúsult vállalkozását. Mire a híd megépül, ők is elmesélhetnek száz történetet, s utuk végeztével felajánlhatják azokat a trónörökös asszonynak.

E rövid tartalomismertetés alapján is megállapítható, hogy a *Heptameron* szerkezete valóban a boccacciói modellre épül, a szerző éppúgy napokra osztja elbeszéléseit, mint olasz példaképe. Navarrai Margit azonban ezt nem is tagadja, sőt nyíltan elismeri, hogy ő csak átveszi a már jól bevált módszert. Úgy tűnik, a Boccaccióra való hivatkozással a régi hagyományokat eleveníti fel: a középkori szerzők előszeretettel utaltak műveikben már tekintélyt szerzett elődeikre, úgy gondolták ugyanis hogy az ismert és elismert szerzőkre való hivatkozás az ő szövegük hitelét is növeli.

A *Heptameron* néhány elbeszélése bizonyos hasonlóságot mutat a *Dekameron* egyes történeteivel: a felszarvazott férjek, csapodár feleségek, minden hájjal megkent szerzetesek állandóan visszatérő szereplői mindkét kötetnek. Ez nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy a navarrai királynő olvasta és szerette Boccaccio novelláit. Ennek ellenére nem egyszerű átvételről van szó, sokkal valószínűbb az, hogy mindketten ugyanabból a forrásból merítettek: feldolgoztak középkori fabliau-kat, elbeszéléseket, korábbi olasz novellákat, s akkor még nem beszéltünk a közkeletű szájhagyományokról.⁸

Ezzel elérkeztünk elemzésünk fő problematikájához; azt kell megvizsgálnunk, hogy a nyilvánvaló hasonlóságok mellett miben különbözik Navarrai Margit műve a *Dekameron*tól.

A *Heptameron* kerete, noha a *Dekameron* mintájára született, jelentősen eltér ez utóbbtól. Boccaccio hősei minden napra királyt választanak maguknak, mivel úgy tartják, hogy „*a rend híján való dolgok nem hosszú életűek*” (Boccaccio 1975:339), s ők tartós mulatságra vágnak. A választott uralkodó legfőbb feladata a társaság szórakoztatásának biztosítása, ennek fejében mindenki engedelmességgel tartozik neki. Navarrai Margit ebben nem követi elődjét, hiszen, mint azt az egyik szereplő szájába adja, szerinte „*a játéknban valamennyien egyenlők vagyunk*” (Navarrai Margit 1970:14.).

A *Dekameron*ban a király/királynő szabja meg, hogy az adott napon mi legyen az elbeszélt történetek tárgya. A *Heptameron* ilyen korlátozást nem tartalmaz, mindenki tetszése szerint választhatja meg, milyen történettel szórakoztatja társait.⁹ A kötet első szerkesztői ki akarták köszörülni ezt a csorbát, s az egy napon elhangzó történetekben közös vonást keresve „*fejléccel*” láttak el minden egyes napot. Ezek, csakúgy mint a novellák tartalmi kivonata, melyet szintén nem Navarrai Margit írt, megtalálhatók a modern kiadásokban is. Napjainkban a szerkesztők úgy vélik, hogy ezek az „*idegen testek*” egyáltalán nem feleslegesek, hiszen sokat elárulnak arról, mit tartottak fontosnak a kortársak a navarrai királynő történeteiben.

A mesélő társaság napirendje is jelentősen különbözik egymástól.

Boccaccio narrátorai a délelőttöt sétával, kirándulásokkal s különféle játékokkal töltik, ebéd után pedig szundítanak egy kicsit, hogy erőt gyűjtse-nek a meséléshez. A történetek elmondása után megválasztják következő

napi uralkodójukat, s az ő vezetése alatt különféle multságokkal töltik az időt egészen a vacsoráig; vacsora után énekelnek és táncolnak.

A navarrai királynő által életre keltett alakok napjai merőben más foglalatossággal telnek. Délelőtt Oisille asszony az Újszövetségből olvas fel tár-sainak, s a Szentírás szövegét magyarázva erkölcsi tanítást tart nekik. Ez-után részt vesznek a misén, majd ebéd után ki-ki szobájába vonul vissza, hogy lepihenjen egy kicsit. A csendes pihenő végeztével kerül sor a történe-tek elmondására, amit az esti ájtatosság követ. A vacsora alatt és után a dél-után hallott elbeszélésekről folyik a szó, illetve újabb történetekkel mulat-tatják egymást hőseink.

Megállapítható tehát, hogy a *Heptameron* szereplőinek napirendje a *De-kameron*tól eltérő szellemiséget mutat: a vallásosság, a hit nagyon fontos szerepet játszik életükben. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a kerettörté-netben nem a mise a legfontosabb spirituális táplálék, hanem a kollektív meditáció, az Újtestamentum szövegeinek olvasása, illetve közös értelme-zése.

A napirend nagymértékben befolyásolja a kötetben használt stilisztikai eszközöket is. Mivel a *Dekameron*ban a mesélés egy a többi időtöltés, szóra-kozás között, Boccaccio ugyanolyan gondot fordít a helyszín bemutatására, mint az elbeszélt történetekre. Hosszasan ecseteli a táj szépségeit, aprólé-kosan leírja a környezetet, csakúgy, mint a szereplők dalait, táncát. Ennek pontosan az ellenkezőjét figyelhetjük meg a *Heptameron*ban. A szereplők egy absztrakt helyszínen mozognak, melynek főbb pontjait Navarrai Margit csak jelzi: a templom, ahol misét hallgatnak, Oisille asszony szobája, ahol az Új-testamentumot olvassák, s a rét, ahol összegyűlnek a történetek elmondá-sára. Egyedül ezt a rétet mutatja be a szerző, s ez a bemutatás is inkább jelzésértékű, semmint valódi leírás: „...kimentek a rétre, mely oly kies és derűs volt, hogy csak Boccaccio tudná igaz hűséggel leírni; mi érzük be annyival, hogy szebbet még szem nem látott” (Navarrai Margit 1970:13).

E kis idézet elárulja, hogy a navarrai királynő tisztában volt a boccacciói leírások jelentőségével, s e téren meg sem próbált versenyre kelni nagyte-kintélyű elődjével.

A *Heptameron* novelláinak szereplői, mint azt fentebb már említettük, az elődök által gyakran ábrázolt típusok; megjelennek azonban ezektől külön-böző alakok is, moralizáló, elmélkedő szereplők, akik képesek legyőzni saját vágyaikat, feláldozni szenvedélyeiket a túlvilági üdvösségért. Ezen új típusú szereplők ábrázolása több következményt von maga után a kötet nyelveze-tében és hangvételében is. Navarrai Margit, Boccacciótól eltérően, sohasem használ sikamlós, erotikus töltésű kifejezéseket (még a pikáns elbeszélések-ben sem), gondosan kerül a durva, goromba szavakat. A novellák egy – igaz, kisebbik – része nem egyszerűen anekdota, szórakoztató történet, melynek egyetlen célja az olvasók megnevettetése. Navarrai Margit dramatikus törté-neteket is beilleszt kötetébe, ezek stílusukban és mondanivalójukban kont-rasztot alkotnak a korábbi, klasszikus fabliau-novellákkal. Már nem a szóra-

koztatás, a nevetetés a szerző elsődleges célja, hanem az, hogy az olvasók érdeklődését egy szentimentális, esetleg tragikus téma felé fordítsa, amelyet minden parodizálási szándék nélkül mutat be. E novellákban a hangsúly a szereplők érzelmein van, azaz bizonyos fokú, bár még elég primitív pszichológiai ábrázolásról tesznek tanúbizonyságot.

A most felsorolt különbségek csupán tartalmi következményei a két kötet között meglevő alapvető eltérésnek. A *Heptameron* minden egyes novelláját egyfajta vita követi, melynek során hőseink véleményt cserélnek a hallott történetről, a szereplők tetteiről. Ezzel szemben a *Dekameron* kerettörténetének pusztán szerkezeti funkciója van, ez biztosítja a novellák közötti logikai kapcsolatot, egységes keretbe foglalva azokat. A *Dekameron* mesélői nem vesztegetik idejüket a novellák **között**, mihelyt egy elbeszélés véget ér, máris kezdődik egy újabb. Boccaccio legfeljebb azt jegyzi fel, hogy **milyen hatást** váltott ki a hallott történet: „*Martellino történetén jóízűt nevettek a hölgyek*”, „*sokat kacagtak Andreuccio kalandjain*”, „*sűrűn sóhajtoztak a hölgyek a szép leány külön-külön kalandjain*” stb.

A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a *Dekameron*ban maguk a történetek, az elbeszél cselekmény az elsőrendű. A mesélők elbeszélésük végén nem fűznek kommentárt az elhangzottakhoz, ami számít, az maga a történet.

Ennek pontosan az ellenkezője figyelhető meg a *Heptameron*ban. A történet végeztével a tíz hős **megvitatja** az elhangzottakat, ki-ki elmondja a saját véleményét, s érvekkel próbálja megvédeni álláspontját a másképp gondolkodókkal szemben. Gyakran előfordul az is, hogy a vita elszakad a konkrét történettől, s elvi síkon folytatódik tovább. Így eshet meg az is, hogy néhány esetben a vita hosszabb, mint a novella, mely kiváltotta. (Ilyen a 20., 29., 36., 37. novella.) Mint azt a keret narratológiai elemzésével a továbbiakban bizonyítani fogjuk, a *Dekameron*nal ellentétben a *Heptameron* kerete ugyanolyan fontos, mint az elbeszél történetek.

Bár néhány kritikus ezekben a vitákban látja a *Heptameron* eredetiségét, újszerűségét, valójában a francia irodalomban ezt a fogást nem Navarrai Margit használja először. A XV. században általánosan elterjedt szokássá vált, hogy az elbeszélésekhez csatoltak valamiféle erkölcsi tanítást.¹⁰ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Navarrai Margit művében ötvözi a vidám, pikáns olasz novellákat a nevelő célzatú francia elbeszélésekkel.

Felmerül a kérdés: ha a morális lecke nem Navarrai Margit találmánya, hozott-e, s ha igen, mennyiben, újat a francia irodalomba. Erre a kérdésre a keret elemzése adja meg a választ.

A viták során kibontakozik az *Előljáró beszédben* éppen csak felvázolt tíz szereplő egyénisége. Igaz ugyan, hogy a szerző nem ad pontos leírást róluk, nem festi meg portréjukat, ellenben részletesen leírja szavaikat, bemutatja gesztusaikat, melyek elárulják lelkiállapotukat. Minden hősnek megvan a maga egyéni világképe, erkölcsi nézete, sajátos szókincse, így a keret a jellemábrázolásban is fontos szerepet játszik. Erre a tényre La Garanderie

(1976) hívta fel a figyelmet *Le dialogue des romanciers, une nouvelle lecture de l'Heptameron* című munkájában, amelyben tanítványai segítségével arra keresett választ, hogy van-e összefüggés a szereplők jelleme és az általuk elbeszélte történet jellege között. Módszeresen elemezte a szereplők szavait, történeteit, a vitához való hozzászólásukat, illetve a többi szereplő véleményét az adott személyről. Vizsgálata azt bizonyítja, hogy az elmesélt történetek tárgya és hangvétele szoros összefüggésben van a szereplők személyiségével. Amennyiben ezek mégsem állnak összhangban egymással, úgy az eltérés a többi szereplő kifejezett kívánsága.

A jellembrázolásban a kötet nyelvezete is szerepet játszik. Raymond Lebègue, aki egyik tanulmányában megvizsgálta a keret és a novellák stílusát, arra a következtetésre jutott, hogy míg a keret nyelvezete az akkori élő, beszélt nyelvet tükrözi, addig az elbeszélések nyelve mesterkélte, dialektikus, retorikai figurákkal teletűzdelt (Lebègue 1961). Lebègue megállapításának a kerettörténetre vonatkozó részét fenntartások nélkül elfogadhatjuk. Ami az elbeszéléseket illeti, úgy tűnik, a szerző általánosít: a novellák egy részére nem érvényes a megállapítása. Vizsgálatunk azt bizonyítja, hogy a novellák nyelvezete az elmesélt szituációtól, s még inkább az elbeszélő személyétől függ. Néhány narrátor (mint például Nomerfide, vagy Ennasuite), történeteinek nyelve ugyanolyan élethű, mint a kereté. Más narrátorok (mint Hircan és Simontault), gyakran alkalmazzák ugyanezeket a nyelvi sajátosságokat, amikor vidám, sikamlós történetet mesélnek.

A narrátorok egyéni, csak rájuk jellemző stílusára Cazauran, a modern *Heptameron*-kutatás egyik legfontosabb alakja is felhívta a figyelmet: *Mind-egyiknek megvan a maga véleménye, felfogása, szokincse, kifejezés módja, és bár jellemük nincs lefestve, megsejthetjük milyenek...Amikor rájuk kerül a sor és mesélőkké válnak, nem vesztik el ezt a rájuk oly jellemző hangot* (Cazauran 1983: 11. Körömi G. ford.).

Noha hőseink együtt próbálják megfejteni a szereplők cselekedeteinek mozgatórugóit, okait, az esetek túlnyomó többségében a viták lezáratlanok maradnak, azaz nincs egységesen, mindenki által elfogadott erkölcsi tanulság. (Ez alól csupán egy-két novella kivétel, mint például az amboise-i öszvérgazda feleségének tragikus története, amely együttérzést vált ki mindenkiből.) A nevelési célzat teljesen újszerű, mondhatni modern formában van jelen a kötetben: az erkölcsi tanulság a korabeli főúri társaság beszélgetéseiben van elrejtve, de sohasem az egyedüli igazságként jelenik meg. Az állandó viták, ellentmondások, cáfolatok, kétségbe vonások keresztüztüében az olvasónak kell megtalálni a számára elfogadható magyarázatot, megoldást. Navarrai Margit megelégszik azzal, hogy ütközteti a különböző véleményeket, felsorol minden érvet pro és kontra, de sohasem ítélezkedik. Nem ez a célja. Ő az olvasóra bízta annak eldöntését, hogy kinek volt igaza, hogy helyes volt-e, amit az adott szereplők tettek, vagy sem. Nagy dolog ez abban a korban, amikor a tolerancia az élet egyetlen területén sem létezett még.

Ez az ami a *Heptameront* megkülönbözteti nemcsak a *Dekamerontól*, de a

többi korabeli francia novelláskötettől is. Tudjuk, hogy Navarrai Margit olvasta a *Dekameront*. Tudjuk, hogy ismerte a kötet francia fordítását is, hiszen Le Maçon az ő támogatásával tudta elkészíteni művét. (Ezért ajánlotta azt Navarrai Margitnak.) Fordítása előszavában Le Maçon figyelmezteti olvasóit arra, hogy a *Dekameron* valójában frivol írás, és azt tanácsolja, hogy próbálják felfedezni a libertin jelleg mögé rejtett morális szépségeket. Ezzel valószínűleg Navarrai Margit is egyetértett, de mivel úgy gondolta, hogy kortársai nem jutnak tovább a sikamlós felszínnél, nem elégedett meg egy egyszerű fordítással, meg akarta azt tetézni egy francia *Dekameron*nal. Felmerül a kérdés, miért tartotta ennyire fontosnak éppen ezt a művet? Életét és irodalmi munkásságát ismerve joggal feltételezhetjük, hogy Boccaccio-ban szövetségest látott a bigottak elleni harcban, a klérus visszaéléseinek leleplezésében. Boccaccio egyes elbeszélései egyfajta hősiességre, lelki nemességre tanítják az olvasókat. Ezek a történetek, csakúgy mint a szerzeteseket leleplező elbeszélések bizonyára kedvére voltak Navarrai Margitnak. De azt is kijelenthetjük, hogy Navarrai Margit nem fogadta el, nem fogadhatta el Boccaccio koncepcióját a mindent elsöprő, szenvedélyes szerelemről. Ezért a fordításon túl kellett neki egy eredeti, a francia sajátosságoknak megfelelő francia *Dekameron*, mely kielégíti a korabeli társadalom igényeit. Lelki táplálékot akart nyújtani a francia arisztokráciának, melyet egyre inkább meghódított az életöröm, az asztal és a test örömei.¹¹ Hogy elnyerje az olvasók kegyét, Navarrai Margit javarészt nevetető, néha kissé pikáns történetekből állította össze gyűjteményét. De mivel nem egyszerűen szórakoztatni akar, hanem szórakoztatni és nevelni, a boccacciói hagyományokat követő novellák közé rejtette nevelési célzatú gondolatait, s arra törekedett, hogy a kerettörténet élethű és érdekesítő legyen. Ezt szolgálják a szereplők között meglévő érzelmi szálak is, melyek bár nehezen követhetők, de mindvégig fontos szerepet játszanak a kötet felépítésében.

Az *Előjáró beszéd* világozza, hogy ki kinek a kegyét szeretné elnyerni. A hölgyek tiszteletének (s természetesen szerelmének) kivívásában fontos szerepet játszanak/játszhatnak a történetek. A férfiak számára nagy kihívást jelent egyetlen történet elmesélésével elhítenni jelenlegi kedvesükkel/hitvesükkel, hogy még mindig szeretik őket, s egyúttal biztosítani a következő kiszemelt „áldozatot” arról, hogy ő az egyetlen, az igazi. A hölgyek is úgy mesélnek, hogy kiderüljön, bár a hódoló éppenséggel nem közömbös számukra, mégsem fognak véteni a tisztesség ellen.

A szerelmi szálak mellett a szimpátia-antipátia bonyolult szövevényei is átfonják a kerettörténetet. Egy-egy álláspont védelmében „koalíciók” alakulnak, melyek teljes erővel próbálják, egyébként sikertelenül, jobb belátásra bírni az „ellenzékét”. Az azonos elveket vallók kiállnak egymás mellett, védik a közös értékeket. S bizony az is megeshet, hogy néhány szereplő között valódi konfliktus bontakozik ki, sértő megjegyzések röpködnek a levegőben. Ilyenkor a többiek beavatkozására van szükség a vita lecsillapításához. A villongások háttérben a rangbeli különbségek és természetesen a

féltékenység áll. Ezek az elemek a keretet valószínűvé, a főhősöket pedig hús-vér emberekké teszik. Bár művében Boccaccio is céloz a szereplők közti érzelmi szálakra, nem használja ki a bennük rejlő lehetőségeket.

Navarrai Margit mindvégig hű marad a történeteket **mesélő** társaság fikciójához.¹² Boccaccionál ez a szándék nem ilyen egyértelmű, hiszen a *Dekameron* negyedik prologusa elárulja, hogy a novellák egy része már elterjedt, s igen népszerű volt a kötet megjelenésekor. (E prologusban Boccaccio néhány novellája körül kirobbant vitára válaszol.)

A fikció illúziójának fenntartása a későbbi novellák egyik fő célkitűzése lesz: Navarrai Margit előtt azonban nem sok gondot fordítottak rá a szerzők. Navarrai Margit tudatosan, e célt szem előtt tartva építette fel műve szerkezetét. Az eddig elmondottakból már kiderült, hogy a *Heptameronnak* két narratív szintje van. Az első szintet, a narráció síkját a kerettörténet (a prologusok és a novellákat követő viták) alkotja. A keretet egy anonim narrátor meséli el, aki nem részese az elbeszélte történetnek, ezért heterodiegetikus narrációról beszélhetünk. Ez az anonim narrátor mindenütt jelenlevő, mindentudó, aki a narráció síkján csak kétszer nyilatkozik meg egyes szám első személyben, a prologusban, illetve a 40. novella végén. „**Nem céloom a mondott fürdők helyzetét és kiválóságát ecsetelni, csupán azt kívánom elmondani, ami a kiválasztott tárgyhoz illik.**” illetve „**Oisille asszony elhagyta a társaságot, mely oly nagy pajzanságok közepette tért nyugovóra, hogy azt hiszem, a házasok kevesebbet aludtak a többiekénél, mivel elmúlt szerelmeiket mesélgették, s a meglevőt bizonygatták**” (Navarrai Margit 1970:5 ill.265).

E két idézetet és néhány szubjektív, ironikus kijelentést leszámítva a narrátor tartózkodik a közvetlen megnyilatkozástól, jelenléte az általa elbeszélte fiktív világban implicit.

A második szintet, a történet síkját, a 72 novella alkotja, melyet a keret tíz szereplője mesél el. E tíz szereplő válik a második szint narrátorává: e minőségükben heterodiegetikus narrátorok, mivel szereplőként sosem jelennek meg az általuk elmesélt történetekben. Mihelyt szót kapnak, szinte a kulisszák mögé vonulnak vissza, elrejtőznek a novellák mögé. Narratori reflexiókat, érzelmeket csak a történetet felvezető mondatokban mutatnak ki, a valódi narrációt ugyanolyan személytelen, objektív módon hajtják végre, mint teszi azt az első szint narrátora a keretben. (Ez alól csak néhány novella kivétel.)

E két szint, a narráció és a történetek síkja, egyenrangú. Az elődöktől eltérően a narráció szintje nincs alárendelve a történetek szintjének, homogén, oszthatatlan egységet alkot vele. A *Heptameront* megelőző kötetekben vagy hiányzik a keret, vagy csak szerkezeti funkciót lát el. A navarrai királynő ezzel ellentétben nagy gondot fordít arra, hogy a kerettörténet valóságghú legyen. Ennek érdekében minden addig ismert és alkalmazott technikát felhasznál.

Ezek közül az első és legfontosabb a fentebb már idézett játékszabály, miszerint a társaság tagjai csak valóban megtörtént eseményeket mesélhetnek

el. Bár a tíz narrátor állandóan hangoztatja, hogy tartják magukat e szabályhoz, Navarrai Margit – mint oly sokan előtte és utána – csal. Ennek legékezebb bizonyítéka a 70. elbeszélés, melyben Oisille asszony a vergy-i várúrnő szerelmét meséli el. (Egyébként ez a kötet egyetlen olyan elbeszélése, melyben Navarrai Margit elismeri, hogy egy korábbi irodalmi szövegből merített.)

A mesélők gyakran kijelentik, hogy bár mindenki jól ismeri a történet hőseit, mégsem nevezik meg őket, mivel titoktartást ígértek nekik, vagy éppen félnek családtagjaik haragjától. Kedvelt és jól bevált fogás az a kijelentés is, miszerint minden valódi a történetben, kivéve a neveket, a helységeket meg az országot.

Ezek valóban egyszerű és a novella története során gyakran alkalmazott formulák. Navarrai Margit azonban ennél csavarosabb megoldásokat is alkalmaz. Előfordul például, hogy valamelyik mesélő felismeri az elhangzott történet hőseit, s ő is olyan kalandot mesél el, ami az adott szereplővel esett meg. (Lásd az 58.–59. és a 21.–40. novellákat.)

A navarrai királynő nagy gondot fordít arra is, hogy a szomorú, tragikus hangvételű történeteket vidám, komikus anekdoták kövessék. Gyakran megesisik, hogy egy-egy mesélő nem azt a történetet mondja el, amit előre eltervezett, mivel az éppúgy megrikatná a társaságot, mint az előző elbeszélés. Ilyenkor a mesélő valamilyen mulattató esettel vidítja fel társait, s a következő napra halasztja szomorú történetét. Ily módon a narrátorok a már hallott elbeszélésekből merítenek ihletet, s egy-egy novella a korábban elhangzottak hitelességét támasztja alá.

A keret valóságosságát növelik a novellák végén található beszélgetések is. Az első novellát követő vita valójában nem is vita. Egyetlen megjegyzés hangzik el, az is a mesélő személyét, s nem a történetet érinti. A második novella után Boccaccio példáját követve Navarrai Margit leírja, milyen hatást váltott ki a történet a hallgatóságából. A harmadik novellát is csak egy személyeskedő párbeszéd követi. Valódi érdemi vita a negyedik történettől kezdve bontakozik ki, úgy tűnik, a szereplők ekkorra jönnek bele a játékba. Innentől válnak a viták valóban tartalmassá, gyakran hevessé, olyannyira, hogy rendszerint még a vacsora alatt és után is folytatódnak.

Tanulmányomban megkíséreltem ennek a műnek olyan oldalaira rámutatni, amelyekkel a szakirodalom csak az elmúlt két-három évtizedben kezdett el foglalkozni. Munkámban arra a francia nyelvű szakirodalomra támaszkodtam, mely új szempontok szerint közelített a kötethez. Elsődleges célom az volt hogy a magyar közönséggel megismertessem a *Heptameront*, illetve a *Heptameron*-kutatás legújabb eredményeit. Arra törekedtem, hogy bebizonyítsam, a *Heptameron*, bár nyíltan felvállalja a boccacciói örökséget, nem egyszerű utánzata ez utóbbinak. A kötet felépítésében, célkitűzéseiben és megvalósításában újat hozott a francia novella történetébe. Navarrai Margit elsődleges célja az erkölcsi tanítás, a morális példamutatás. Ahhoz, hogy e tanítás eljusson kortársaihoz, a szerző szakít a pusztán szerkezeti

funkciót betöltő keret hagyományával, s minden – tematikai, elbeszélés-technikai, stílári – eszközt felhasznál arra, hogy a keret minél élethűbb, az illúzió minél teljesebb legyen. A proppi megállapítással szemben, a korabeli elbeszélésektől eltérően, a *Heptameron* novelláiban nem az a fontos, hogy **mit** tesznek a szereplők, hanem az, hogy **hogyan** és **miért** teszik azt, amit tesznek. (Propp 1965:29.) S bár Navarrai Margit jellembrázolása nem ér el pszichológiai mélységeket, s nem rendelkezik Boccaccio mesélői vénájával sem, mégis felveszi vele a versenyt, sőt bizonyos területeken meg is előzi őt.

A *Heptameron* kissé nehézkes stílusa és archaikus nyelvezete ellenére is élvezetes olvasmány. Melegen ajánlom mindazoknak, akik szeretnének többet tudni a korabeli francia társadalom életéről, mindennapjairól, az akkori arisztokrácia gondolkodásmódjáról.

Jegyzetek

1. Margit, Charles d'Orléans (Angoulême grófia) és Luise de Savoie elsőszülött gyermeke, I. Ferenc nővére, 1492-ben született. Nagy hatást gyakorolt királyi fivére politikájára, az udvar szellemi életére, legalábbis a harmincas évek közepéig. Korának egyik legműveltebb asszonya: több nyelven beszélt, irodalmat és filozófiát tanult, jártas volt a teológiában is. Maga köré gyűjtötte és pártfogásába vette az eretnekséggel vádolt humanistákat, költöket és írókat. (Udvarában élt Marot, des Périers, Lefèvre d'Étaples, de támogatta Rabelais-t is.) Első férje (Alençon herceg) halála után feleségül ment Henri d'Albret-hoz, így lett Navarra királynője. Bár az igazságtalanságot és dogmákat elviselni képtelen természete miatt rokonszenvezett az új tanokkal, ő maga sosem lett protestáns. „Eretnek” kapcsolatai miatt többször került kényelmetlen helyzetbe, ilyenkor mindig fivére védte meg a nyilvános meghurcolástól. 1533-ban már a király sem tehetett semmit: a Sorbonne elítélte a *Bűnös lélek tükre* című teológiai tárgyú művét. A következő évben – politikai megfontolásból – I. Ferenc is üldözni kezdte az addig megtűrt hugenottákat, így Margit, mivel minden politikai és szellemi befolyását elvesztette, visszavonult az udvari élettől. Navarrai birtokán magányosan (házassága nem alakult túl szerencsésen, sőt lánya is elfordult tőle), írással töltötte élete utolsó éveit. 1549-ben halt meg, s így már nem érhetette meg unokája, a majdani IV. Henrik születését sem. Navarrai Margit több műfajban is próbára tette magát: írt verseket, drámát, vígjátékot, filozófiai elmélkedéseket. Főműve azonban vitathatatlanul a *Heptameron*. Azoknak, akik szeretnének többet tudni Navarrai Margit életéről, ajánlom az alábbi kiváló munkát: Jourda, Pierre 1930. *Marguerite d'Angoulême, duchesse d'Alençon, reine de Navarre. Étude biographique et littéraire*. Paris: Champion.

2. A *Le Décaméron de messire Jean Boccace* Antoine Le Maçon fordításában 1545-ben jelent meg Franciaországban, méghozzá Navarrai Margitnak ajánlva.

3. *Histoire des Amants fortunez*, Pierre Boaistuau, 1558.

4. *L'Heptaméron des Nouvelles*, Claude Gruget, 1559.

5. *L'Heptaméron des Nouvelles de très haute et illustre princesse Marguerite d'Angoulême, reine de Navarre*, Le Roux de Lincy, Paris, Eudes, 1880.

6. Érdemes felhívni a figyelmet a híd szimbolikájára, mely az életbe, a valós világba való visszatérést jelképezi, ily módon köt össze múltat és jövőt. E szimbólum alkalmazása nem lehet véletlen, csakúgy, mint a pestis a *Dekameron*ban, itt az árvíz borítja fel a mindennapok világát. Hőseink a külvilágtól elszigetelve, „mesterseges” izoláltságban élnek, csakúgy mint Boccaccio tíz narrátora.

7. A kutatók azonosították e társaság tagjait, s megállapították, hogy azok mindegyike valós személy: a navarrai királynő közeli barátait, udvarhölgyeit, sőt családtagjait is megörökítette művében. Bár túlzott jelentőséget nem kell tulajdonítani e ténynek, az érdekesség kedvéért meg kell említeni, hogy a szereplők közül Oisille a királynő anyja, Louise de Savoie, Hircan Henri d'Albret, a második férj, Parlamente pedig maga Navarrai Margit.

8. Ahogy Margit a *Dekameron*ból, úgy merítettek a későbbi francia szerzők a *Heptameron*ból. Az érdekesség kedvéért itt jegyzem meg, hogy Mikes Kelemen is feldolgozta a *Heptameron* egyik történetét. Vö.: *Törökországi levelek* LXXIII. levél és *Heptameron* 30. elbeszélés

9. Egyedül a nyolcadik „csonka” nap az, amely követi a boccacciói hagyományt. Parlamente e szavakkal kezdi az elbeszélések sorát: „*Hölgyeim, elmúlt napjainkon számos bölcs történet hangzott el; ez okért az a kérésem, hadd szenteljük a mai napot a legnagyobb s legigazibb bolondságoknak, aszerint, hogy kinek-kinek mi jut eszébe*” (Navarrai Margit 1970:398).

10. Ezt jól illusztrálja a *Dekameron* első francia fordítása is, mely minden egyes elbeszéléshez egy erkölcsi tanítást fűz, mely, mondanunk sem kell, nem található meg az olasz műben.

11. Itt szeretnék visszaautalni a prólógus kapcsán már említett híd jelképre. A híd ugyanis nemcsak összeköt, de egy új létformába való átmenetet is szimbolizál. Az az olvasó, aki Margit szándéka szerint a történetek mögé rejtett morális tartalmat megleli, megérti és követi, új életformát, új életet nyer.

12. Az egyetlen lapsus memoriae a 25. novellában található, amelynek végén a történetet elbeszélő Longarine így szól: „*A herceg nővére... iratta le velem e történetet...*” (Navarrai Margit 1970: 197).

Irodalom

- Balzac, H. 1980. *Pajzán históriák*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Adorján Mihály fordítása.
- Boccaccio, G. 1975. *Dekameron*. Boccaccio művei I.–II. Budapest: Európa Könyvkiadó. Révay József és Jékely Zoltán fordítása.
- Cazauban, N. 1983. *L'Heptameron et les origines du roman moderne. L'information littéraire. XXXV.évf. 6–12*. Paris.
- La Garanderie, M. 1976. *Le dialogue des romanciers, une nouvelle lecture de l'Heptameron*. Paris: Minard.
- Lebègue, R. 1961. *Réalisme et apprêt dans la langue des personnages de l'Heptameron. La littérature narrative d'imagination*. Paris.
- Navarrai Margit 1970. *Heptameron*. Budapest: Európa Kiadó. Antal László fordítása.
- Propp, V. 1965. *Morphologie du conte*. Paris: Seuil.

Történelem és személyiség Puskin elbeszélő költeményeiben (Poltava)

Dukkon Ágnes

Zsirmunszkij 1924-ben publikált monográfiája (Байрон и Пушкин) napjainkig az egyik legjelentősebb elméleti feldolgozása a romantikus elbeszélő költemény műfajának. Eredetileg Byron poétikája monografikus leírásának készült; elsősorban műfaji és stiluskérdésekkel kívánt foglalkozni a szerző. Mivel az 1920-as évek szovjet viszonyai között a nyugat-európai forrásanyaghoz nehezen lehetett hozzájutni, a Byron–Puskin összehasonlítás vált fő témává. Az 1969-es német kiadáshoz írt előszóból (amelyet az 1978-as újabb orosz kiadás is közöl), megtudjuk, hogy Zsirmunszkij a műfaj általános jellemzőit, a sablont és ennek nyomán a tömeges költői termést vizsgálta. Ezért nem tér ki a monográfiában más költők – Baratinszkij, Zsukovszkij, Rilejev, Lermontov – elbeszélő költeményeire. A részletes összehasonlító elemzés nyomon követi a műfaj fokozatos átalakulását, amint az angol minta Puskin kezén sajátosan oroszra válik. Az egyes fogások, motívumok, kötelező „kellékek” egyre mélyebb gondolatok hordozóivá váltak, s ennek hatására maga a műfaj a romantika letűnése után is eleven tudott maradni az orosz irodalomban.

Ezért tartom érdemesnek a poétikai-elméleti megközelítés mellett az egyes puskini poémák belső világának, ennek a nehezen meghatározható „gondolatiságnak” a faggatását, körüljárását, mert ezt a szférát nem lehet olyan egzakt módon leírni, mint a formai, poétikai jegyeket. Minden korszak olvasójának valami más jelentés-sík tárulhat föl bennük.

Amikor Goethe és Schiller a *Faust*-ról levelezett egymással, Schiller az *ideát*, a filozófiát kereste a műben. Erre Goethe rendszerint tiltakozó vagy kitérő választ adott, mondván: „nincs benne *úgy*, hogy tudnék róla” (Schiller levele Goethehez 1797. július 26, idézi Walkó 1982: 140–146). Puskin művészi magatartása is hasonlít ehhez a goethei képlethez: a gazdag, tarka és sokrétű élet jelenik meg műveiben, amelyet nem lehet ilyen vagy olyan eszme fonalára felfűzni, de az olvasónak mégis feltárul valami lényeges üzenet a mű végén. Lehet, hogy csak egyetlen kép formájában: mint pl. a koncentrikus körök hullámozása az éjszakai folyóban, amelybe a cserkesz lány belevetette magát (*A kaukázusi fogoly*). Máskor egy-egy rímpár, mint amilyen a *воля – доля* a *Cigányokban*, indít el megvilágosító erejű asszociációs folyamatot (Бочаров 1973).

A Byron-hatás inkább csak Puskin korai poémaiban (*A kaukázusi fogoly*, *A bahcsiszeráji szökőkút*) érvényesül erőteljesebben. Az 1820-as évek közepétől változás figyelhető meg a témaválasztásban, a kidolgozásban és a gon-

dolgozásmódban egyaránt. A kor történelmi eseményei, a dekabrista felkelés leverése, valamint a költő érdeklődésének új irányba fordulása (a történelem tanulmányozása, anyaggyűjtés a *Borisz Godunov*hoz, Byron után Shakespeare olvasása) tükröződik műveiben – így poémáiban is. Már a *Cigányok*ban leszámol a lázadó hős mítoszával, amely a romantika kezdeti szakaszának állandó eleme. Hősét, Alekót három szférával szembesíti: önmaga lelkével (féltékenysége), a természeti lét és erők (oroszul *стухия*) öntörvényűségével és az elhagyott civilizáció konvencióinak továbbélésével (Zemfira hűtlenségét házasságtörésnek fogja föl és megbosszulja, holott formálisan nem voltak házasok).

Kiderül, hogy ennek a lázadó hősnek igazából sem koherens ideológiája nincs, sem önismerete, de a világról szóló ismeretei is nagyon szubjektívek s nem elegendőek ahhoz, hogy életének konfliktusait megoldják. Még a természet gyermeke, az öreg cigány, Zemfira apja is mélyebb bölcsességig képes eljutni saját csalódásából, veszteségéből (a szeretett társ, Mariula szó nélkül elmegy mással), mint a kultúra gyermeke, Aleko a magáéból. Ám Puskin nem eszményíti ezt a világot sem, nem a rousseau-i eszmék propagátora akar lenni. Helyette fölkinálja a sors/osztályrész (доля) és a szabadság/akarat (воля) egymással összecsengő és egymással váltakozó rímeit, mint meditációs objektumot, melyből kiindulva sokféle irányba el lehet jutni: „Ты не рожден для дикой доли / Ты для себя лишь хочешь воли.” (Пушкин 1978 I: 526) (“Nem születel vadnak, szabadnak,/ Szabadságot te csak magadnak / akarsz;” Puskin 1977: 208, ford.: Lator László, kiemelés: D.Á. – a magyar fordításban nem érvényesül a *воля/доля* gazdag asszociációs tartalma.)

Tíz év múlva (1834) nagy lírai versében, a *Пора, мой друг, пора...* (Barátom, már elég! A szív nyugalmat áhít!) kezdetűben visszhangzik újra ez a rímpár: „На свете счастья нет, но есть покой и воля. / Давно завидная мечтается мне доля –”... (Пушкин, 1978 I: 346) (“Boldogság nincs sehol – kívánság, béke van csak. / Már régen álmodom külön sorsot magamnak –” Puskin 1978: 371, ford.: Franyó Zoltán, kiemelés D.Á.) A sors és a szabadság koordinátarendszerében mozgó ember mozgásának görbéi érdeklik Puskin, s az elbeszélő költemény vagy a párhuzamosan készülő verses regény műfaja jó lehetőséget ad egy-egy ilyen képlet költői megjelenítésére.

A *Poltava* c. elbeszélő költeményt a szakirodalom joggal emlegeti a Byron-hatás legyőzésének példájaként (pl. Zsirmunszkij 1978, Lotman 1984, Debreczeny 1997 és mások). A szereplők árnyalt lélektani ábrázolása, valamint a történelmi háttér megrajzolása már lényegesen különbözik a romantikus sablontól, s bár a hagyományos eszköztárat nem veti el teljesen Puskin, a hangsúlyt máshová teszi (Debreczeny 1997: 125). A műnek nincs abszolút középpontja, oly módon, mint Byronnál, aki általában egy hős köré építi a költeményeit (pl. *Lara, A gyaur, A kalóz, Az abydoszi menyasszony, A chilloni fogoly, Manfred, Káin*, stb.), s a lírizmustól az epikai és drámai elemek felé mozdul el a narráció. (Byron 1975). A mottó azonban Byron *Mazeppájából*

származik, s az alkotói lendület első hevében nála is az ukrán hetman neve került a címbe, melyet az átdolgozások során a poltavai győzelem színhelye váltott föl, ezzel is jelezve a változást a műfaj struktúrájában.

Történelmi távlatba ágyazott egyéneket és sorsokat ábrázol, hangvétele, látásmódja objektívebb, mint az angol poémáé, amely valójában egy szenvedélyes monológ, a menekülés, rohanás és szenvedés élményét földidéző Mazeppa (Puskin p-vel, Byron pp-vel írja a hetman nevét) szaggatott elbeszélése. Érdekes azonban fölleveníteni a poéma korabeli kritikai fogadtatását: a kortársak közül Zsukovszkij, Gnyegyics és Vjazemszkij ezt tartják Puskin legjobb elbeszélő költeményének, mások, így a szigorú Nyikolaj Nagyecsgyin (aki egyébként jeles tudós és esztéta volt, de Puskit aránytalanul keményen bírálta – ami később többet ártott neki, mint a költőnek) és a hatalomhoz törleszkedő Faggyej Bulgarin értetlenül állnak a mű alapkonfliktusa, a Mazepa–Maria szerelem előtt.

Hihetetlennek tartják, hogy egy fiatal lány beleszerethessen egy idős férfinak és szabad akaratából kövesse – akár a szülői házzal való szakítás árán is; továbbá a jellemek és a történelmi tények realitását is vitatják, bár a költő valóban pontosan követi a dokumentumokat – annak ellenére, hogy irodalmi *fikciót* alkot, nem krónikát versel meg. Puskin a „Gyennyica” nevű almanachban válaszol a meglehetősen esetleges és ötletszerű köztöködésekre (1831), példákat hoz a világirodalomból a különös szerelem, egyáltalán, a szerelem, mint szenvedély kiszámíthatatlan mivoltára (pl. Ovidius *Átváltozásaiból* Léda, Pasziphae, Pygmalion esetét, Shakespeare-től Othello és Desdemona szerelmét). Válaszol arra a vádra is, mely a *Poltavát* Byron *Mazepájá* utánzásának tartja; mintha Puskin az eredetiség hiányában választotta volna a nagy példakép által már megénekelte témát, pedig itt egészen másról van szó. Byront ugyanis egyáltalán nem a történelmi személyek jellemében és az eseményekben rejlő drámai lehetőségek érdekelték, hanem egyetlenegy motívum, a lóhoz kötözött Mazeppa száguldásának lenyűgöző erejű ábrázolása (Пушкин 1988 : 153–155).

A *Poltava* három énekből és epilógusból áll, de ezt a ritmust ismétli maga a történet felépítése is: Mazepa története, Maria története, Oroszország történetének egy epizódja fonódik össze, melyet az epilógus reflexiója száz év távlatából ismét egybefog és értékel. Ez a reflexió egyben lehetővé teszi a rejtett interferenciák keresését a puskini idők (a dekabristák leverése) és I. Péter korának viharai közt: a hatalom és az egyén kapcsolatának tragikus változatait.

1. A Mazepa-szál

Puskin ebben a figurában egy rendkívül összetett alakot jelenít meg olyan módon, hogy különböző nézőpontokból világít rá. Az egész műre jellemző egyébként a többféle narráció, Paul Debreczeny is erre építi elemzését (Debreczeny 1997: 124). Látjuk Mazepát Maria szemével, aki teljesen a

hatalma alá került, a szülők, Kocsubej és felesége szemével, akik hajdan barátok (komák) voltak, Maria elszöktetése után ellenségekké lettek, továbbá saját emberei, politikai fegyvertársai és ellenségei szemével, valamint egy „krónikás-elbeszélő” stilizált szemszögből (Debreczeny 1997: 127).

Ezek a látászögek együttesen démoni szeretőnek és démoni cselszövőnek mutatják, akinek hatalma van más emberek lelkén. Mariát megszerzi magának úgy, hogy a lány önként őt, az öregot részesíti előnyben a fiatal kérőkkel szemben. A bosszúra készülő Kocsubejt belekergeti saját csapdájába s kivégezteti Péter cárral, akit viszont elárul a svéd XII. Károlynak, mert Ukrajna függetlenségének kivívását ezen az úton véli megvalósíthatónak. De Mazepa démonikus hatalma csupán a pusztulás láncolatának elindítására elegendő, sőt, talán csak a végzet által elindult mozgás fölgyorsítására, hiszen nem tudjuk tetten érni az „első mozdulatot”: Mária mosolya? az ukrán ifjak könnyelmű szabadságvágya? Mazepa öntudatlan szembeszegülése az öregséggel (még van ereje jó szeretőnek és jó hadvezérnek lenni)? Maria megőrül, amikor kiderül, hogy apja halálát szeretője, s közvetve ő maga okozta, Károly elveszíti a csatát Péterrel szemben Poltavánál, ezzel Ukrajna függetlenségének ügye is elveszett, így Mazepának sem marad más választása, mint menekülni a vesztes svéd királlyal.

A korábbi poémákhoz viszonyítva itt a jellemekben fedezhetjük föl a legtöbb új mozzanatot. Puskin még Mazepát sem pusztán a gonosz megszemélyesítőjeként ábrázolja, holott a történeti és irodalmi források kínáltak erre lehetőséget. Nem is a nagyformátumú kalandor-hőst látja benne, mint Byron. A puskin figura mindkét lehetséges alternatívánál „emberibb”, azaz, bonyolultabb. Kocsubej kivégeztetése bizonyos mértékig kényszerlépés – vagy ezt teszi, vagy őt végzik ki az ukrán fölkelés szításának gyanúja miatt. Puskin megmutatja Mazepát vívódásai közepette is, nemcsak az idegen elbeszélői hangok és látászögek tükrében. Amikor Kocsubejt már az ő kastélyának börtönében kínozzák (talán a kínvallatás már a túlbuzgó alárendeltek magánakciója – ez nyitott kérdés marad), hirtelen beléhasít a fölismerés: hogyan számol el minderről Mariának? Most először szembesül a felelősséggel: aki a sors viharával birkózik, szabad-e annak maga mellé kötni gyöngé nőt?

Ах, вижу я: кому судьбою
Волненья жизни суждены,
Тот стой один перед грозою,
Не привяжай себе жены.
В одну телегу впрячь неможно
Коня и трепетную лань.

(Пушкин 1978 I: 556,
kiemelés D.A.)

Akit a mennyei hatalmak
Haragja száz veszélyre szán,
Az maga vágjon a viharak,
Asszony ne álljon oldalán;
Ki fogna egy kocsiba két
állatot: lovat s őzikét?

(Puskin 1977: 260,
ford.: Kardos László)

Nyomasztó gondolatokkal járkál a kertben, mikor tompa nyögést vagy kiáltást hall, melyre valami különös belső kényszertől hajtva az egykori közös csatakiáltással felel. A jelent és a múltat így szembesíti Puskin: amit régen még mint fegyvertársak egy hangon kiáltottak a csatatéren vad örömben, most kettévált magányos jajgatásra és rikoltásra.

Ugyancsak érdekes a műben a madár- és állatszimbolika. Kocsubej „vén *kányának*” (старый коршун) nevezi Mazepát, aki az ő *galambocskáját* agyonvagdalta. A magyar fordítás ezt a képet csak félig adja vissza, a *kánya* megnevezés elsikkad Kocsubej belső monológjában:

На дыбе, корчась в истязаньях,	Kínpadon, kínok közt lerogyva
Ты проклинаяешь день у нас	Átkozd az órát, amikor
Когда ты дочь крестил у нас?	Keresztapja lettél a lánynak,
И пир, на коем чести чашу	S díszserlegét a lakomának
Тебе я полну наливал,	Hol érted csobogott a bor,
И ночь, когда голубку нашу,	S az éjet, amikor szelíd
Ты, старый коршун, заклевал!	Galambunk marták körmeid!

(Пушкин 1978 I: 542, kiemelés D.A.) (Puskin 1977: 240)

Az eredeti kép a *заклевал* = ‚csőrrel agyonvagdalt, csipkedett’ igére épül, a magyar szöveg ezt a ‚körömmel marta’ kifejezéssel helyettesíti. Kocsubejt a *sas* (орёл) attribútumával jellemzi a narráció, tehát a két vetélytárs más-más nézőpontból, de mégis ugyanazzal a ragadozómadár-szimbólummal kerül kapcsolatba.

А между тем орлиным взором	De közben <i>sasszemmel</i> kutat
В кругу домашних ишет он	Udvarában, családi körben
Тебе товаришей отважных.	Hűségés, elszánt társakat,

(Пушкин 1978 I: 543, kiemelés D.A.) (Puskin 1977: 241)

Mariával kapcsolatban háromszor is előfordul az őz, illetve zerge képe. Először mikor a hetman feleségül kéri őt a szülőktől, s még nem derült fény a lány valódi érzelmeire:

He <i>серна</i> под утес уходит,	Nem bú a <i>zerge</i> szirt mögé, ha
Орла послыша тяжский лет;	A <i>sas</i> fölötte zúgva száll;
Одна в сениях невеста бродит,	Szobáin át bolyongva néma
Трепешет и решенья ждет.	Gondban, a lány döntésre vár.

(Пушкин 1978 I:538, kiemelés D.A.) (Puskin 1977: 234)

Az орёл (*sas*) itt Mazepa metaforája – az orosz folklórban ez rendszerint

a szerető, a daliás vitéz megnevezésére szolgál, így Puskin ismét a látószögek és értékelések viszonylagosságára utal: akit Maria sasnak lát, az a féltékeny apa szemével nézve vén kánya (стапей коршун).

Az őz (лань) mintegy szinonimaként a zergéhez (серна) a már idezett helyen, a *Második énekben* fordul elő, amikor Mazepa rádöbben, hogy politikai tervei és személyes boldogsága ellentmondásba került, Maria pedig ennek áldozatává lesz. A saját magára alkalmazott metafora a конь (mén, harci paripa) a harmadik értelmezési lehetőség a hetman alakjával kapcsolatban. Kocsubej egyértelműen a ragadozót látja benne ("vén kánya"), Maria szemében a ragadozó madár megneimesedik: a sas mint az uralkodók címerállata és a szerelmi költészet gyakran használt szimbóluma tűnik föl. Amikor Mazepa részlegesen beavatja a készülő ukrán felkelés tervébe, kétszer is a koronás uralkodó szerepét jósolja neki:

Твоим сединам как пристанет
Корона царская!

Ты так могущ! О, знаю я:
Трон ждет тебя.

(Пушкин 1978 I: 550–551)

Úgy illik e föld koronája
ősz fürtjeid közé!

.....

Te a hatalom és erély vagy! (...)
Tíéd a trón!

(Puskin 1977: 252)

A zerge (серна) képe harmadszor a mű végén jelenik meg. A veszített csata után Mazepa a sebesült XII. Károllyal menekül, s útjuk során Kocsubej pusztuló udvarháza közelében éjszakáznak. Nyugtalan álmából egy jelenés riasztja föl: Maria áll előtte rongyokban, kibontott hajjal, zavarodott tekintettel. Örült monológjában megrázóan kavarognak az emlékek, s Mazepa alakja hirtelen megkettőződik. A mostani sötét arc mögött volt valamikor egy szép, szerető tekintet, s Maria szemében immár a személy is kettéválk:

«Я принимала за другого
Тебя старик. Оставь меня.
Твой взор насмешлив и ужасен.
Ты безобразен. Он прекрасен:
В его глазах блестит любовь,
В его речах такая нега!
Его усы белее снега,
А на твоих засохла кровь!...»

И с диким смехом завизжала,
И легче серны молодой
Она вспрыгнула, побежала
И скрылась в темноте ночной.

(Пушкин 1978 I: 570, kiemelés D.A.)

„Jaj... összetévesztettelek...
Menj, hagyj magamra, jó öreg.
Az arcod gúnyos, szörnyű kép,
Undok vagy, és ő csodaszép;
A szeme égő szerelem,
És oly gyöngéden szól velem!
Szelíd bajusza hófehér,
A tied, öreg, csupa vér.”

S kacagni kezd, sikongva-fájva,
És mint a zerge, felszökell,
S táncolva-futva tűnik el
A holdas-titkos éjszakába.

(Puskin 1977: 281)

A zerge most már eltűnik a sötétségben, nem úgy, mint az első metaforikus megjelenése során (a sas elől nem bújt a szikla mögé). A fenti idézetben a ты (te) és az он (ő) szétválása az „akkor” és a „most” végleges szétszakadását jelenti Maria megbomlott tudatában. A gyengéd tekintet, a hónál fehérebb bajusz, a szépség a „rég” Mazepáé, a csúfság, a szörnyű tekintet, a bajuszára száradt vér (lehetséges asszociáció a „ragadozó”-képzetkörhöz!) e mostani öregé, aki elől a lány eltűnik örökre. Most lesz teljes a hetman büntetése azért, mert elszámította magát: az élet viharában, mely neki, a „harcis mén”-nek természetes eleme, a „gyenge őzet” vette magának társul.

Ennek a jelenetnek van egy érdekes, intertextuális kapcsolata is: ahogy a bomlott elméjű lány Mazepa arcát egyszerre kettőnek látja, Dosztojevszkij regényének, az *Ördögöknek* azt a jelenetét idézi, amelyben a félkegyelmű Maria Lebjadkina a mű főhősében, Sztavroginban megpillantja a démont. A korábbi legendás herceg-arc az ő számára hasonlóképpen válik ördögivé, mint Maria számára Mazepáé. (Megjegyezzük, hogy a *Poltavából* még más Dosztojevszkij-műhöz is vezetnek utak, nevezetesen *A háziasszonyhoz*, de ezt külön tanulmányban fejtjük ki.)

2. A Maria-történet

Maria története Mazepáé mögött bontakozik ki, vele szerves összefüggésben. Az ő alakjára vonatkozóan is érvényesül a több látószögből való ábrázolás. A szülők és kérők a törékeny, szűzies lányt látják benne, a fiatal kozák, aki reménytelen szerelmét meg sem meri vallani, szinte égi mását teremti meg imádatával. A Mazepa–Maria viszony pedig ennek a látszatnak a tökéletes ellentéte: a hetman ugyanis az érzékiséget, a földi szenvedélyt ébreszti föl és táplálja Mariában, s ezzel érzelmileg is foglyává teszi. Mikor személyes sérelme megtorlására Kocsubej politikai eszközt választ, s följelenti Mazepát Péter cárnál, a ravasz hetman visszahárítja rá a vádat és vérpadra juttatja. A kivégzés előestéjén Maria faggatja titokzatos viselkedése okáról, végül Mazepa a beszélgetés során egy vészjósló alternatívát villant föl: ha választania kellene, hogy apja vagy Mazepa feje hulljon, ki mellé állna? A lány elhárítja a képtelennek tűnő választást, de a hetman kikényszeríti belőle a vallomást: mindent kész feláldozni a férfiért („*Эн kész vagyok mindenre érted,*” – „*Всем, всем готова / Тебе я жертвовать, поверь!*” Пушкин 1978 I: 552).

Ezen a ponton válik fölismerhetővé az a látenszen meglévő háromszög Kocsubej – Maria – Mazepa között, melyet halványan érzékelhetett az olvasó az *Első ének*ben a lánykérés, majd a szökés után, a fölháborodás és a bosszúvágy hangjaiban. Az *apa-korú szerető* elragadja az *szerető apa* legnagyobb kincsét (emlékezzünk a poéma kezdetére: „*Kocsubej híres, gazdag úr,*” – „*Богат и знатен Кочубей...*”, de nem azért, mert nagy vagyona, birtoka van, hanem szépséges lánya: „*Világszép leányára, hej / Rá büszke a vén*

Kocsubej. –”Прекрасной дочерью своей / Гордится старый Кочубей”, (Пушкин 1978 I: 537). Ez a tragikus inverz jóval érdekesebb és gazdagabb problémahalmazt ölel föl, mint a romantikus elbeszélő költemények „normális háromszögei”. Maria alakjában nem a hagyományos, passzív nő jelenik meg, hanem egy bonyolultabb női psziché lehetősége.

A bahcsiszeráji szökőkútban még két alakra osztja el a költő a szenvedélyt és az ártatlanságot (Zarema – Maria), még a külső megjelenítésben is követi a toposzokat. Zarema a sötét szemű, sötét hajú, szenvedélyes déli típus (grúz lány), Maria kék szemű, szőke, szűzies, északi (lengyel). A *Poltava* Mariája drámaibb alak: vállalja az idős keresztapa, Mazepa iránt fölébredt szenvedélyét, nem egyszerűen elcsábítják és megszóktetik, de ő maga is közreműködik ebben. A kérőket elutasító határozottsága és titkolódzása világossá teszi, hogy képes volt a nem szokványos szenvedélyre szenvedéllyel válaszolni, és a konvenciókkal szembefordulni. Ugyanakkor megmarad lényében valami az eredeti ártatlanságból és gyermekségből is, mert amikor apja kivégzésének reggelén anyja váratlan látogatása rádöbent a valóságra, a bűntudat alatt összeroppan. Nem tudta, kit szeretett Mazepában, s a „felnöttek” és „öregek” véres játszámája gyermeki pszichéjét, melyet a szerelem még nem tudott felnőtté érlelni, összetöri.

Mazepa, Maria és Kocsubej drámája az orosz–svéd háború idején játszódik. A történelmi háttérhez Puskin tanulmányozta a rendelkezésre álló forrásokat, így pl. az I. Péter uralkodásának eseményeit megörökítő kiadványt (*Журнал Петра Великого – Nagy Péter almanachja*), továbbá Voltaire *Histoire de Charles XII* c. művét, melyet Byron is forgatott a *Mazepa* témájához. A *Poltavában* a történelmi események csak annyira kapnak hangsúlyt, amennyire az emberi tragédia lejátszódásának háttereként szükség van rájuk. Nem díszletként, hanem a lét közegeként, melyben az emberek mozognak, így tehát a mozgás és a közeg elválaszthatatlan egymástól.

Korábbi poémáiban Puskin még a byroni mintát követi a főszereplő (fikatív) világának kiemelésével: a helyszín, a tér hangsúlyos, mert az egzotikumot ez teremti meg, a történelmi idő viszont kevésbé, mert ahhoz a szubjektív drámához, amely *A kaukázusi fogolyban*, *A bahcsiszeráji szökőkútban*, a *Cigányokban* játszódik, bármely „idő” alkalmas, akár a régmúlt, akár a jelen. A *Poltava* ebben is új utakat jelöl ki. Mind a szereplők, mind a hely és az idő valóságos történelmi léttel bírnak, a fikció csupán a viszonyok, a kapcsolódások megrajzolásában, a tények átrendezésében érvényesül (pl. a valóságban Kocsubejnek több lánya is volt, azt, akit Mazepa megszóktetett, nem Mariának, hanem Matrjonának hívták stb.).

A chilloni fogolyban Byron is történelmi hátteret választ, de ez is csak a romantikus *couleur locale* megteremtését szolgálja a fogoly monológiához, mint az egzotikus színhelyek, nem épül bele a mű „filozófiájába”. Az angol költő emberről, létről, hatalomról szerzett tapasztalatai más formákban és eszközökben öltenek testet. Puskin „leválása” az angol mintáról azt mutatja, hogy önálló útra lélt, a romantikára jellemző regényes-történelmi érdeklődés

egy elmélyültebb történetfilozófiai irányba fordul nála, mely az 1830-as években olyan művekben realizálódik, mint *A bronzlovás*, *Dubrovskij*, *A kapitány lánya*.

Irodalom

- Бочаров, С. Г. 1973. „Свобода” и „счастье” в поэзии Пушкина. In: *Проблемы поэтики и истории литературы. Саранск*.
- Debreczeny, P. 1997. *Social Function of Literature. Alexander Pushkin and Russian Culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Лотман, Ю. А. С. *Пушкин. Биография писателя*. Ленинград: Провещение.
- Жирмунский, В. 1978. *Байрон и Пушкин*. 2-ik kiadás. Ленинград: Наука.
- Walkó Gy. 1982. *Faust és Mefisztó*. Budapest.

Források

- Byron, G. 1975. *Byron válogatott művei. Versek, szatírák, elbeszélő költemények, drámák*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Puskin, A. Sz. 1978. *Lírai költemények*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Puskin, A. Sz. 1977. *Elbeszélő költemények. Mesék*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Пушкин, А. С. 1978. *Избранные сочинения 1–2*. Москва: Художественная литература.
- Пушкин, А. С. 1988. *Мысли о литературе*. Москва: Современник.

**Egész évben kedvezményesen vásárolhatják meg
a CORVINA KIADÓ újdonságait és régebbi
kiadványait**

a CORVINA KÖNYVKLUBBAN

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., II. em. 201.

Telefon: 317-5185

Nyitvatartás:

hétfőtől csütörtökig 9–16 óra,

pénteken 9–14 óra között.

A történelem írás-szövetének retorikus újragombolyítása (Theodor Fontane és Günther Grass)*

Sándorfi Edina

„Ist doch Fiktion alles und nur
in einem höheren Sinn wirklich.”
(Günter Grass)

1. Fontane és Fonty: a Grass-féle újjáélesztés, újraírás

Günther Grass 1995-ben egy különös, fikciós játékra épülő regényt jelentetett meg. A mű egyszerre önmagára zárulón „semmitmondó”, mégis titokzatos, talányos, az interpretáció térbeli és időbeli, materiális és virtuális kiterjeszhetőségére utaló címe – *Ein weites Feld (Tágas mező)* – csak Fontane *Effi Briest*-jének intertextuális háttérével fejthető meg/fel. A Grass-regény címeként előléptetett Fontane-idézet Effi apjának, az öreg Briestnek a szájából hangzik el újra és újra a regény folyamán, s ez a félmondat zárja, ill. nyitja fel véglegesen a múlt század végi szöveget. A közelmúltban napvilágot látott *Mein Jahrhundert* című, 1999-ben Nobel-díjjal elismert *kép*-regényéhez hasonlóan, Grass e most tárgyalt korábbi szövege is posztmodern, komoly-fiktív játék a térrel és az idővel, a történelemmel, az olvasás-írás-idézés aktusával, játék egy jelentős és enigmatikus íróelőddel, Theodor Fontane fiktív/irodalmi műveivel, a privát levelezéséből származó szövegfragmentumokkal, így nem utolsósorban játék velünk olvasókkal. Intellektuális nyelv-játék, berlini csevely – a temporalitás szöveg-labirintusában. Grass izgalmas kísérlete sajátos megvilágításba állítja a német nyelvű irodalmakon kívüli irodalom-régiókban, így nálunk is szinte csak az *Effi Briest* szerzőjeként ismert, a hagyományos recepcióban realistának mondott, sőt a német realizmus beteljesítőjének tartott Theodor Fontanét.

A Grass-regény főhőse a hetven éves Theo Wuttke, aki a német újraegyesítés után az NDK-s múlt örökségeként továbbra is működő Treuhand/Vagyonügynökség kishivatalnok. Wuttke a napi akták ide-oda szállításával, a páternoszter fel-le mozgásában tölti idejét. A hivatalnoklétnél azonban már kezdettől sokkal jelentősebbnek tűnik Wuttke „szerzett” nevének, a Fonty névnek a sorsa, hiszen a Grass-szöveg legelső mondata rögtön a név bejelentésével indít, így a név válik a regény tulajdonképpeni főszereplőjévé.

* Az itt közölt tanulmány az 1998. november 11–13-án Szegeden megrendezett *Új tendenciák az összehasonlító irodalomkutatásban III.* című nemzetközi komparatiztikai konferencián elhangzott előadásom jelentősen kibővített, átírt változata.

„Mi az archívumból Fontynak neveztük őt...” (Grass 1997: 9). Az archívumban dolgozó többszám első személyű narrátor már néhány sorral lejjebb utal a száz évvel korábban született elődre, akinek a neve azonban soha nem hangzik el. Wuttke-Fonty viszont mint a *Kulturbund* lelkes szónoka az országban jár-ke, lelkes előadásokat tart a Halhatatlanról, hibátlanul, mintegy élő-mozgó szövegtestként idézi (meg) őt, akitől kis módosítással, (poszt)modern kicsinyítő képzős alakjában a nevét örökölte.

Bár a valójában névtelenített, arcától megfosztott előd az olvasó-befogadó tudatában mindvégig Fontaneként realizálódik, az író Grass-szöveg jelentős kettős fikciós csavara révén (Fontane-Fonty és Wuttke-Fonty) „húsvér” figuraként egyszer sem jelenik meg, átírt, újjáírt névként (a Halhatatlan, az ülő Bronz[szobor]), nyelv-figuraként mindvégig jelen van. Fonty társa, dialóguspartnere, az őt éjjel-nappal kísérő árnyéka, Hoftaller, a spicli, akinek szintén van előélete, előzetes szövegléte. Ez a regény szövetében, pontosabban az archívumbeliek feljegyzéseiben expliciten számontartott: ő Tallhover, aki a múlt század negyvenes éveitől egészen a XX. század végéig aktívan végzi besúgóí feladatát, és aki az 1950-es évektől épp Fonty mellett teljesít szolgálatot. A regény tulajdonképpen Fontynak és Hoftallernek a térben és a történelmi szöveg-időben tett sétáit, vitáit követi nyomon a berlini fal leomlásának napjaitól Fonty titokzatos eltűnéséig, még pontosabban utolsó, végleg levélformát öltő megjelenéséig: „egyébként Briest tévedett, én mindenesetre látom a mező végét” (Grass 1997: 781). Fonty és Hoftaller mellett persze életre hívódnak Fontane figurái, de családjának tagjai is: fikció és valóság teljes egymásba gabalyodásának, a valóság fikcionalizálásának és a fikció szó szerinti testet öltésének lehetünk tanúi.

Kétségtelen, hogy az utóbbi évek, vagy ma már inkább évtizedek angol-szász, ill. német irodalomtudományi diskurzusában a mimézis, a reprezentáció, a referencia és a fikció kategóriák retorikai-figuratív alapú újraértelmezésével egyre erőteljesebben reflektálódó realizmus-problematika jelentősen átírhatja az elmúlt századvég német szerzőjének pozícióját, szövegeinek értelmezési stratégiáit, és ezzel aktuálissá, izgalmas tereppé teszi azt a posztstrukturalista narratológia számára. Grass szépirodalmi és egyben meta-pozíciójú műve felerősíti ezt a tendenciát, úgy tűnik, hogy Fontane szövegvilága nemcsak a tudomány szigorú, szikár berkeiben, de a szépirodalom „tágas mezején” is érdekes, új kérdésfeltevések és válaszok sorát hozza játékba.

2. Fontane szövegeként értett történelem-olvasata

„Az öreg Fontane” szövegei a permanens megújulás¹ létmódjában létező regény-műfaj történetiségének, történeti poétikájának fontos határkövei. A hagyományosan a „Gründerjahre” korszakát, történeti valóságát *tükrözőként* kanonizált Fontane-regények adekvát vizsgálódási pontot jelenthetnek, amennyiben bennük a *történelem-referencia-realizmus-elbeszélés-(nyelvi)*

forma-fikció lánc problematikája, ha úgy tetszik, hermeneutikai körré zárul. A múlt századi realistiként kanonizált szövegek olvasatai mára szinte megközelíthetetlené, a gadameri értelemben vett klasszikussá váltak, azaz valójában nem-olvasottként tételezik adottnak számunkra Fontane írásait. Ahhoz, hogy a szövegek ismét bevonhatók legyenek az olvasható szövegek univerzumába, hogy a másság, a szöveg általi önmegeértés dinamizmusa létre hívhatóvá váljon, az olvasási horizontok kimozdítására, közelítésére, a stratégiák módosítására van szükség.

A posztstrukturalista teóriák mentén lehetségessé válhat az a transzgresszív törés, amely retorikai-figuratív szövegolvasással képes arra, hogy a re-prezentáció, referencia képletében a nyelvi prezentáció ontologikus modelljét engedje mintegy eleve elfedettként, elrejtettként felvillanni, amely így a fontanei írásmód és narrációs technika erőteljes eltolódására reflektál a századelős modernség irányába. Fontane szövegei a szó hagyományos értelmében kevésbé nevezhetők regénynek, főként nem realista nagyregénynek. Már magának az írónak is gondot okozott a szigorú műfajbesorolás. Hol regényként, hol novellaként jelölte meg írásait, számtalanszor előfordul, hogy a megírás folyamatában elbeszélésként említi a szöveget leveleiben, a kész mű paratextusaként pedig a regény címke áll. Fontane regényei nem történet-elbeszélések, hanem a genette-i értelemben vett beszéd-elbeszélések. Mivel a szövegtípusok e tárháza erőteljesen eltolódik a beszélgetések irányába, Fontane szövegeire sokkal inkább illik a *csevegés* vagy a posztmodernben gyakran használatos *szövegelés* terminus.

Fontane leveleiben a *causeurség* kitüntetett pozícióként jelenik meg. „A szellemes csevegés (kissé fölényesen hangzik) a legkönnyebben szalad ki a tollamból. Causeur vagyok mind beszédben, mind írásban...” (levél Mete Fontanenak 1882. augusztus 24. In: Illés 1962: 160. Kolozs Pál fordítása). Ezt a causeur-voltot a Grass-szövegbeli Fonty is példázza, aki a regénybeli utolsó előadása alkalmával így kezdi beszédét: „Tulajdonképpen nem vagyok szónok/beszélő (Redner) [...] A beszéd/beszélni kell kényszere mindig valami kimondottan borzalmas dolgot jelentett számomra [...] de születésemtől fogva causeur vagyok, ami körülbelül annyit tesz, csevegő” (Grass 1997:747. Sándorfi Edina fordítása). A beszélés állítás-, igazságérték-jellegével szemben a csevegésben nem a tartalmi, az esszenciális igazságnak jut elsőbbség, hiszen a „mit beszéljek el” helyett a „hogyan”-ra, a forma jelentésére, a sugalmazás retorikájára helyeződik a hangsúly.

A fontanei történetképzés narrációs stratégiája, hogy a megszokott regénybeli történetek helyén a csevegés retorikai aktusának láncolatában alakot öltő figuratív „történet” áll, és a fontanei történelem-felfogás kérdésköre több ponton metszik egymást. A regényíró Theodor Fontane életművében, szövegeiben – bár a kortársának számító Conrad Ferdinand Meyertől eltérően őt nem szokás történelmi realistiként kategorizálni –, kitüntetett helyet foglal el a történelemírás igénye, azaz jelen valóságában felmutatott-átírt múlt. A fontanei történelem-értelmezés különös módon szorosan kap-

csolódni látszik az elmúlt évtizedek irodalomtudományi diskurzusában újra és újra előtérbe kerülő narratív igazság és megismerés illetve fikcionálás és referencia problematikákhoz, amely a történetírás, pontosabban *történelem-elbeszélés* vs. *irodalmi (fiktív) elbeszélés* között húzódó határvonal kimozdításának, feloldásának irányába mutat.

Eszerint a történeti események láncolatából konfigurálódó történet, azaz a néma világot körülíró, még viszonyba nem lépett történésekkel szembeni, már hangot kapott, elbeszél, tudottan megtörtént (Tatár 1989), vagyis maga az írott, könyvekben „tárolt” *történelem* mint olyan valójában nem átélhető, nem megtapasztalható, csupán meta-nézőpontból interpretálható, pontosabban történelemmé olvasható, újra-olvasható és újjáírható. „Én azonban túlságosan jól ismerem az ilyen ,nagy történelmi pillanatok’, és tudom, hogy ebből csak a lökdösés, az összevissza nyomogatás biztosan a miénk, az viszont már kétséges, látunk-e valamit [...] ,*A tudósítás jobb, mint maga az ügy.*’ (a kiemelés Fontanétól – S.E.). Milyen durván folynak le a történelmi pillanatok, és milyen jól festenek a leírásban!” írja már Fontane is (levél Mete Fontanenak 1888. március 9. In Illés 1962: 211. Kolozs Pál fordítása).

Ahogy a korszakváltásoknak sincsenek szemtanúi, legfeljebb kortársai, a határok kijelölése, a határtudat sokkal inkább szemantikai jelként, narratív sémaként értelmeződik², úgy a történelem egésze is narráció, már mindenkor elbeszéltként jelenvaló adottság: idő és elbeszélés egymásra vonatkozása. Nem az esemény ragadható meg igazán, hanem a róla való beszéd. Hayden White-nak a mintegy alapszöveggé vált *Metahistory*-beli koncepciója, miszerint a történeti mű, a történelem mindig *elbeszélésként* olvasható, mindenkor egy már olvasott-értelmezett történelemmel szembesülhetünk, azaz a történész – az íróhoz hasonlóan – *poétikai-retorikai* prefigurációs aktust, *nyelvi-fiktív tevékenységet* hajt végre, illetve a Paul Ricoeur által felvetett „újjáírás mozzanata”, amelynek kapcsán a figuratív *forma* dinamikus-folytonos jelentés-konstituálásáról beszélhetünk, amikor „a történetmondás valójában az újjáírás folyamata, ahol az elbeszélő szerkezetnek valóságfeltáró szerepe van, s ahol az újjáírás jelentetteje maga a cselekvés” (Ricoeur 1996) – szinte a fontanei implicit tudás mai elméleti megfogalmazóiként foghatók fel.

Theodor Fontane számára ugyanis a kultúra, azaz az irodalom, a képzőművészet, a történelem nem *Realhistorie*-ként értett, hanem eleve preformált entitásként, szövegköziségként. Szerinte minden *szövegként* hagyományozódik, mindent szövegekből ismerünk, melyek az újból és újból felidézhető alaplehetőségek repertoárját alkotják, a valódi ábrázolás alapját hozzák létre. „Hiszen először is már a ködös múltban körülszimatoltgattuk a világot, másodszer és főként: mindent amit tudunk, azt inkább történelmileg tudjuk, mint személyes élményből. A ,tudósítás’ majdnem minden. Minden tudást – még a legintimebb kérdésekben is – aktákból, könyvekből vagy új-

ságokból merítünk” (levél Friedrich Stephanynak 1887. július 16. In: Illés 1962: 204. Kolozs Pál fordítása).

Fontane látszólag különbséget tesz a „valós”, „tárgyszerű” történetírás, történelem-beszéd és a fiktív, irodalmi történet-elbeszélés, vagy saját kategóriáját alkalmazva, a mesemondás között: „az igazi mesemondónak méltányosabban kell bánnia a történettel [...] nagy történetek a történelemben érdekelnek” (levél Theodor Wolffnak 1890. május 24. In: Illés 1962: 240. Kolozs Pál fordítása). Mesemondás fogalma az arisztotelészi *müthosz*-fogalomhoz hasonlóan mégis a tulajdonképpeni *konfiguráció* aktusára reflektál, amely nem érinti az igazság, a referencia kérdését, sokkal inkább a történetté fűzés dinamizmusát, ahol a cselekvés megtörténés-jellege hordozza a jelentést. Irodalom, fikció és történelem széttartó kettőssége valamiképpen összeér szövegeiben: történelmet akar írni, aztán irodalom lesz belőle.

Fontane 1889 májusától dolgozik egy könyvön, amelyben „minden markbeliek leginkább markbeli” családjának „igaz történetét” kívánja megírni, hogy megmutassa a világnak és a történetírásnak, hogyan kell kezelni az ilyen anyagokat: gondosan, de nem unalmasan. Jellemző azonban, hogy a történettudományinak induló mű végül nem készül el, a marki történelem leírása helyett megszületik Fontane egyik legfurcsábbnak tartott szövege, a *Poggenpuhl család* című elbeszélés. Egy év múlva nekilát megírni az önéletrajzi ihletésű saját-én-történelmét, a *Meine Kinderjahre*-t, majd *Von Zwanzig bis Dreißig* címen ennek második kötetét, melyben azonban Peter Goldammer szerint a klasszikus önéletrajzzal ellentétben sokkal inkább történelmi események cselekményesítődnek (Goldammer 1982). Fontane különös módon az önéletrajzi *regény* elnevezést használja a végső változatban: így fonódik egymásba történetírás, önéletrajz és fikció.

A *Poggenpuhl család* című elbeszélés a fontanei verbális-narratív történet(ek) nélküli történelem-elbeszélés konfigurációjának talán legtipikusabb példája, a történetesítés, a történetiként való újjáírás móduszainak metaforája. Műve kapcsán maga Fontane is hangsúlyozza, hogy „a könyv nem regény és nincs tartalma. A ,*hogyan*’-nak kell a ,*mit*’ (a kiemelés Fontanétól – S.E.) helyére lépnie...” (idézi: Mittenzwei 1968: 244). A kisregénybeli Poggenpuhlék ősi, történelmi család leszármazottai, ám történetük széttöredezt, valójában már csak az ősök arcképcsarnokának nevezett néhány fényképre és az ezek fölött függő olajfestményre valamint a közös névre korlátozódik. A családtörténet aztán a mű végén az utolsó nagy Pogge von Poggenpuhl, a tábornok nagybácsi halálát tudató, szinte csak a nevek felsorolásában kimerülő gyászjelentés ironikus olvasatában maga is el-múlttá, holt hanggá válik. „Nohát, ennyi Pogge, valóságos békakuruttyolás...” (Fontane 1979: 262. Kászonyi Ágota fordítása).

A szöveg hagyományos történetmondás helyett képekből, ekphraszisz-sorokból, beszélgetés-elbeszélések és levelek egymásutániságából épül fel, melyek által mégis időbelivé-történetivé tágul a csak látszólag „realista”, időtlen *Most* tere. Az utolsó közös színházlátogatás utáni beszélgetés a

Quitow-család című darabról – mely akár a Poggenpuhlék története is lehetne, hisz Leót a nagybátyja figyelmezteti, „a Poggenpuhlok körülbelül ugyanazok voltak Pomerániában, mint a Quitow-k a Markban” (Fontane 1979: 199) – valójában nem a darab tartalmát boncolgatja, sokkal inkább a nyelvről, nyelvváltozatokról, a szövegről és ezen keresztül a történelemtől szóló fejtegetés. A nagybácsi történelem-felfogását, mely szerint „az úgynevezett makulatúra jelentős történelmi anyagot tartalmaz, többet, mint jó néhány történelemkönyv” (Fontane 1979: 203), azaz a történetesítés különböző szövegvariánsainak szubjektív megítélhetőségét Manfred úr, a darabbeli statiszta is alátámasztja. Becsületos nevén von Klessentin úr nem a valós történések megélésének, a nagy történelmi pillanatoknak a hőse, a Fontane-szöveg jelenében a (színpadra) átírt, újjáírt történelem apró pontja, szövegrészlete csupán. Mégis ez a fiktív-történelmi valóság lesz számára az igazi, ahol „jóval közelebb volt[am] a tett színhelyéhez” (Fontane 1979: 204).

A történelem ténye, a tett-hely átcúsúszik, így a történelmi szerep jelentése áthelyeződik: eleve megformált szereppé, nyelv-figurává, fedőnévvé válik: „ez a Dietrich Schwalbe én vagyok” (Fontane 1979: 205) – mondja a művészneven Manfrednak hívott von Klessentin úr. A név-újjáírás mellett a történelem-képzés további két módja merül még fel a Fontane-szövegben. Az egyik a család történelmének a képi-vizuális „narrációba”, a biblikussá-mitikus bomló történelmi kép-időbe való átírása. A középső lány, Sophie megfesti a vízözön (táj)képét, amelyen az Ararát hegye melletti dombon ott magasodik a kis brandenburgi családi templom is. A másik típusú cselekményesítés, a verbális-narratív családtörténet megírása *kimondottan* a kisebbik fiúra, Leo Pogge von Poggenpuhlra vár, hiszen az írás dinamizmusa lenne az egyetlen adekvát történelem-csinálási mód, a túlélés ontológiai lehetősége a jelenben. *Szó van róla*, beszédként megjelenik tehát a történetesítés igénye, a lehetőség azonban nyitva marad, a családtörténet egyelőre nem íródik tovább a jelen írásában.

3. Időbeliség, történetiség, narráció

Lét- és önmegértésünk a temporalitás mellett ill. mentén eleve nyelv(ek)-hez, szövegekhez kötött. Az ember a nyelv(ek) Bábelében próbálja uralni a káoszt, érteni a Másikat és önmagát. A mitikus Bábel tornya a maga romba dőlt térbeliségében örök időbeliséggé alakul át, mely a beszélés-mondás és az interpretáció-megértés végtelen kibomlását implikálja: a metafora táguló világát, allegorizációt, narrációt, történetesítést. George Steinert idézve: „A nyelvek házában minden ablaka az idő más tájára és formájára, az észlelt és rendszerezett tapasztalat spektrumának más-más szegmensére nyílik (rá)[...] Egy nyelv kioltása [...] egy egyedi/sajátos (einmalig) világnézet, az emlékezés, a jelen- és jövőbeliség egy meghatározott formájának halála” (Steiner 1995: 12).

A megértés és önmegértés ősi igénye tehát az emlékezés, az időben „visszalépés” mozzanatát implikálja, a lineáris időkövetéssel szemben a Ricoeur-i kiszemelten adott végpont (nézőpont) újra-olvasásbeli idejét, mely időben-benne-létet/időn-belüliséget (Innerzeitigkeit), az időben felhalmozódott, megszövegezett, történetesített emlékeket, tudást artikulál. Ez a tudás, az igazság felderítésének örök vágya az időiség és az elmondás, a narrativizálás dinamikus folyamatának közös gyümölcse (Ricoeur 1987), a narráció rögzített pontja az elmúlthoz való megtérés, a múlt-beszélés megjelenítése, vagy ahogy Stephen Greenblatt írja: „A holtakhoz beszélés vágyával kezdem” (Greenblatt 1988: 1). Ricoeur szerint a narráció és az időtapasztalat kapcsolata nem a linearitás mentén szerveződik, ennél komplexebb egymásmelletiségről lehet csak szó, amely a Wittgensteini nyelvjáték mint létmód szerint képzelhető el. Az időbeliség az egzisztencia struktúrája, mely a narrativitás által nyelvivé válik/nyelviesül, a narrativitás pedig a nyelv struktúrája (nyelvjáték), amely az időbeliségre vonatkozik. A narráció így mintegy összekötőként funkcionál „valódi” történetírás és fiktív történet-elbeszélés között, valójában nem más, mint az időn-belüliségtől a történetiség felé vezető mozgás, a forma dinamizmusa.

Fontanénál az idő mindig jelen van, pontosabban csak a folytonosan elmúló idő az, ami megjelenik. Mit is jelent ez? Műveiben az idő (el)múlása, a múlttá bomlás és az időtlenné válás folyamata maga a narráció, illetve az olvasás, pontosabban az újraolvasás dinamikus mozgása. Talán ezért mondhatja Györffy Miklós, mintegy a szűkössé vált realizmus-fogalom kitégítéseként, hogy Fontane az elmúlás, az alkony realistája (Györffy 1995). Érdekes, paradoxnak tűnő megállapítás, mely újra visszavezethet a realizmus megjelölés inadekvát voltához. Fontane valóban az időbeliséggel játszik, bár látszólag a jelent, a Most-ot ábrázolja, de ez a jelenvalóság szövegvilágában a realizmus eredeti intenciójával szemben nem önmagáért való.

A fontanei szöveg-jelen újra és újra átllyukad a múlt és a jövő irányába. Kibédi Varga Áron is éppen az időbeliség, az idő-kezelés alapján vél különbséget tenni történelmi regény és realista regény között. Szerinte a realizmus látszólagos, kirekesztő jelen-látása valójában a múlt fixálása, ami mindig múltat teremt, míg a történelmi regény az emlékezés (retorikai) mozzanatának reflektáltságával, a szemiotikai hiány akceptálásával tudatosan az időbelire, az elmúlta-eljövőre játszik rá, anélkül, hogy kimerevitené azt (Kibédi 1997/1998). Fontane szövegei ennyiben inkább történelmi regények, továbbá igen gyakran a verbálisból a vizuálisba fordulás, átírási mozgását példázzák. A fontanei realizmus sokkal inkább a fénykép „realizmusa”, a történelemmé/történetivé tevés, az idő problémájának immanenciája, a múlt figuratív (meg)idézése. Peter Goldammer, Moritz Heimannt idézve, a sétálva-írás metaforájaként a következőképpen fogalmazza ezt meg: „Von jedem *Augenblick*, weil er in dem sich Erinnernden lebt, nicht in der Vergangenheit begraben ist, gibt es Willkür und Weg nach allen Seiten...” (Goldammer 1982: XIV.).

4. Stechlin: múzeumlét és memória

A fontanei időbeliség-történetiség problematika talán az író utolsó befejezett művében, a *Tóparti kastély* című regényében válik leginkább a szöveg megírásának eredeti intenciójává. A regény az időbelivé, történetivé válás, a saját történelmek megkonstruálásának és ezek ütköztetésének allegorizálódása. Stephan Noth a történelem irodalomká írásáról beszél Fontane *Wanderungen durch die Mark Brandenburg* című írása illetve regényei közül többek között épp a *Tóparti kastély* kapcsán. Szerinte a Fontane-szöveg jelentősége abban rejlik, hogy annak lehetőségeit mutatja fel, hogyan tapasztalható meg az elmúlt, hogyan kapcsolódik össze megismerés és narráció (Noth 1988). A szöveg kezdőpontjában a Ruppín grófságbeli Stechlin-tó leírása áll.

A Stechlin név a szövegben a tó mellett az udvarházat és ezek birtokosát, az öreg Stechlint is jelöli. „És mivel itt körös-körül minden a Stechlin nevet viselte, természetesen maga a kastély ura is. Ő is Stechlin volt” (Fontane 1978: 9. Doromby Károly fordítása). Névként valamiféle különös tér-idő-állapot nyelvi figurájaként adott tehát már kezdetben is, az olvasás-újraolvasás játékában pedig a név az, ami időbelivé-történetivé bomlik. Az interpretációk nagy része a Stechlint, a tó sajátos látványosságát, a kitörő vízsugarat és a magasba emelkedő vörös kakas kukorékolását metonimikus találkozásként, az állandó, az örök *szimbólumaként* olvassa.

„A láncolat egyik távának neve: ‚a Stechlin’. [...] Minden csöndes itt. És mégis, időnként éppen ez a hely élénkül meg. Olyankor történik ez, amikor messze kint a világban, Izlandon vagy Jáva szigetén morogni vagy dübörögni kezd a föld [...] Ilyenkor *itt* (a kiemelés Fontanétól – S.E.) is mozgás támad, vízsugár tör föl, majd hull vissza újra a mélybe. [...] Ha azonban valami nagy esemény történik odakint, mint száz évvel ezelőtt Lisszabonban, akkor nemcsak bugyborékol, buzog és örvénylik itt, hanem a vízsugár fölé egy vörös kakas emelkedik a magasba, és hangosan belekukorékol a tájba.” (Fontane 1978: 7).

Az „első” olvasatban talán valóban szimbólumként értelmezhető retorikai alakzat, azaz a valós esemény és a kép térbeli távolság ellenére létrejövő szinekdochészerű érintkezése, az újraolvasás narrációs mozgásában allegorizálódik. Az allegorizálódás, a temporalizálódás, a szimbólum térbeliségének átcsúsztatása, átlukadása és időbelivé válása azonban több tényező együttes jelenlétével valósulhat csak meg.

A regény-narráció tulajdonképpen az öreg Stechlin sikertelen politikai korteskedését, választási vereségét megelőző és követő, a fiatal Stechlin angliai útját elmesélő beszélgetésekből és a Stechlin birtokon tett két látogatás során folyó beszélgetések elbeszéléséből áll. A szövegben a múlt tárul

fel térszerű panorámaképben: a kultúrtörténeti séták, a stechlini ódon temp-lom saját történetének valamint Woldemar angliai útja során a régi műem-lékekben továbbélő, tovább-beszélt történelem révén. A térbeli mozgás idő-beli kilengésre ad alkalmat, a Stechlinek története Brandenburg történe-tévé, marki nemesi történelemmé, végül a dolgok menetének történetévé mondódik-íródik (Volkov 1997).

A regény történelmi jellege nem a megszokott, a történelem eleve a fi-gurák elbeszéléseként van jelen, sajátos narratív történelem. Stechlinben már kezdettől fogva minden az elmúlás, az elmúlt időbeliségében történik. A történelem nem itt és most megélt, nem sorsfordító esemény-jellegű, hiszen a szöveg sokkal inkább az ilyen események hiányával telített, így a látszólag a mű középpontjában álló politikai nagygyűlés, a választás realizs-tikusnak tűnő, jelent reprezentáló volta is csak másodlagos: valójában itt is az elmúltra emlékezés, ennek történetesítése folyik. A választási vereség is előre kódolt már, hiszen nem a szociáldemokraták és konzervatívok küzdel-meiről van szó valójában, hanem tágabb horizonton a saját idők, a múlt-jelen-jövő kifeszülésével: „mindenki a maga idejét tartja a legjobbnak” (49).

Minden azáltal válik történetivé, hogy beszélnek róla, a történelem a sa-ját történetek egymás mellett létezése, Dubslav szavait idézve a „történelmi kontroverzia” (Fontane 1978: 315). Lorenzen tiszteletes és Melusine törté-nelemről folytatott beszélgetésében Lorenzen épp a megélt események és e történelem kettősségére figyelmeztet, amikor szövegszerű történelemről beszél: „A modern történelemből, az igazi, az olvasásra szánt történelemből (a kiemelés tőlem – S.E.) eltűnnek a csaták és a zászlóaljok (noha egyre sza-porodnak), és ha ők maguk nem is tűnnek el, eltűnik az érdeklődés irán-tuk” (Fontane 1978: 309). Adelheid, az idős Stechlin nővére a történelem fogalmát nem csupán szubjektív, retorikai-figuratív olvasatként, hanem szó szerint élő, megtestesült figuraként értelmezi: „mi vagyunk az, amit ,bran-denburgi történelemnek’ neveznek” (Fontane 1978: 180).

Az öreg Dubslav körül kialakult kis társaságban szinte mindenkinek van saját története, amelyet újra és újra el lehet beszélni, mindenki mögött tör-ténet *rejtőzik*. A történetet elfedi a név, a figura. Ilyen kitüntetett-elrejtett történet Rolf Krake, azaz Kluckhuhn bíró saját történelme, akinek minden a hatvannégyes események jegyében történetiesül, olyannyira, hogy még az ellenséges hajó neve is saját nevévé válik. Melusine, aki eleve a nevében hor-dozza a mitikus időbeliséget, s aki mindvégig az időbeli és történeti jelen-valóságára reflektál, a Rolf Krake név hallatán fogalmazza meg: „Az olyan ember, akinek ez a beceneve, az él, az *önmagában is történet*” (a kiemelés tő-lem – S.E.) (Fontane 1978: 296.).

A saját történelem, saját időbeliség igazi megtestesült figurája mégis az öreg Stechlin illetve a körülötte létező tárgyak. A Fontane-szövegben volta-képpen minden az idő tengelyére van felfüggesztve. Az idő itt dinamikus és állandósult időbeliség egyszerre, amelyre a tó³ egyszer mozgásban lévő, máskor elrejtőző vízsugara mellett a kastély falán található vándorkövek is

utalnak vándorlét és megkövülés örök játékában. Minden helynek megvan a saját ideje, mindenütt másképp jár az óra. Stechlinben az időt a kaszás időistent ábrázoló rokokó óra méri, eleve a halálnak, az elmúlásnak végtelessé táguló idejét számlálja, amelyet Rex és Czako, akik a narrátor és az olvasó közti pozícióban, egyfajta primér, szövegben kódolt „olvasóként” jelennek meg, „kissé hátborzongató”-nak tartanak (Fontane 1978: 23).

A szövegbeli másodszori kirándulás alkalmával Rexhez és Czakoéhoz hasonlóan Melusine is felfigyel az órára: „Állandóan hallottam az óraütést a lépcső felől, és közben egyre azt a szót olvastam: ‚Múzeum’” (Fontane 1978: 295). Az óra ütései, az ismétlődő ütések ritmusa, az ismétlés maga a narráció időbeliségének szervezője. Az ismétlés egyébként is kitüntetett szerepet kap a szövegben, történetek, kirándulások ismétlése a heideggeri ismétlés-fogalom beemelését teszi lehetővé a szöveg interpretációjában: az ismétlés a stechlini-fontanei történetiség alapszerkezetévé lesz⁴. A Stechlin-tó ekphraszisa épp az ismétlés mozzanatának beépítésével, a kétszeri kirándulás, a duplázott narráció révén alakul az időbeliség-történetiség szövegfigurájává, allegóriájává.

Mondtuk már, hogy Fontanénál minden az idő körül forog. Ez az idő pedig általában kriptikus idő, az elmúltba bomló, majd kitáruló időbeliség. A temető képe, a temető-nézés, temetőre-nézés, az ősök sírboltjának figuratív képe vagy – mint éppen az általunk olvasott-értelmezett írásban – a múzeum-lét szervezi a narrációt. A kriptikus idő a narráció kriptikus, retorikus nyelvén az allegorézis, az időbeli elrejtettség, szétcsúszás, a figurák idő- és a történelem-olvasatainak különbözőségeként adott. Anselm Haverkamp például a *Metaphora Dis/Continua*-ban az allegóriát mint a Másiknak, a réginek mint másképp mondandónak inherens történetiségét érti (Haverkamp 1996).

Az allegória nem a lét, hanem a lét-történet kategóriáihoz kötődik, nem azt jelenti, hogy a másképp-lét története ontológiailag másképp adott, hanem azt, hogy a történetben lét-rétegek helyett *mondottság-rétegek* találhatóak. Az allegória tehát már mindenkor történetesített: a történelem ‚figura cryptica’-ja, ahol az idő beleívődik a struktúrába. Fontane képei a halál ellenében születnek, mondja H. Fleig is, aki cikkében fantomszerűen derealizált idő-dimenzióról beszél, csődöt mondott szövegekről, amennyiben ezek ellen-idő (gegenzeitig) jelleggel rendelkeznek, történelmi alámerültség jellemzi őket, ill. az időbeli egymásutániságból kioldott felfedezésként adóttak (Fleig 1979).

A *Tóparti kastélyban* a történelem Fleig szerint tulajdonképpen önmagára találás, az időben szétszórt események konstellációjának megteremtése, nem a mindenre felülívelő jelen-érzés tehát a meghatározó, hanem az idő-tárolás (Fleig 1979: 468). Az elmúlt idő memóriaszerű „tárolásának” médiuma a regényben az öreg Stechlin múzeuma, amely csak nevében múzeum, valójában annak üres helye, egy félreírás, egy rossz beírás eredménye, hiszen a névmegjelölő kartontábla is félrecsúszik az ajtón. Dubslav személye

összeköti a tó időbeliségét a múzeummal: Engelkéhez, öreg inasához hasonlóan halálával ő maga is múzeumi darabbá, az időbeliség, történetiség örö-zőjévé-rejtőjévé válik. Lorenzen és Melusine beszélgetéséből az is kiderül, hogy a múzeum egyszerre tréfa, játék és igazi történeti valóság: az öreg Stechlin számára valójában történelemként, pontosabban a történelem újraírásaként, meg-jelenítéseként, személyessé tevéseként értelmeződik, hiszen egy a történetírásból ismert történelmi ajtógyűjtemény másolatát kívánta berendezni otthonában. A terv azonban nem sikerült, az ajtók saját történetét nem tudta „megírni”, így a félrecsúszott kartontáblával jelzett kis szoba a „történelmi ajtók kárpótlásaként” egy ablakkeretet, ereszdíszeket és templomtornyokról származó szélkakasokat *rejt*. A stechlini történelem-fogalom is a múzeum-léthez kötődik, hiszen a múzeumban található tárgyak, így pl. a Derfflinger-dragonos „valódi” történetét senki sem ismerheti, így mindenki elmondhatja a saját történet-verzióját.

„Nehogy azt higgyék azonban a hölgyek, [...] hogy jogot formálok arra, hogy itt a múzeumomban béklyóba verjem a szabad tudományt. Épp ellenkezőleg. [...] Krippenstapel, öné a szó. És most, kérem, magyarázza meg a hölgyeknek, hogy bizonyos meghatározott mellékjelenségek következtében miért *nem* (a kiemelés Fontanétól – S.E.) lehet Drefflinger ez a dragonos. Képeskönyveink nincsenek abból az időből, a nagy gobelinek pedig cserbenhagyják az embert, és semmit sem bizonyítanak.” (Fontane 1978: 314.)

Térjünk most végül vissza, a szöveghez hasonlóan, az értelmezésünk elején említett tóhoz. A múzeumbeli szélkakasok gyűjteménye a történet „írás” metaforájaként újra előhívja a tóban rejtőző vörös kakas képét. A kakas figurája, amely a tóban (s a múzeumban) eleve folytonosan elrejtettként van jelen, így retorikai figuraként, az időbeliséget, az elmúltat és megjelenőt, az örök elcsúszást immanensen hordozó figura crypticaként, allegóriaként interpretálható, amely az egész szöveget szervezi. Erre utal a szöveget záró mondat is – amely talán nem véletlenül – a mitikus időbeliséget, a titokzatos-ságot, csábító rejtettséget nevében hordozó Melusine tollával íródik: „nem az a fontos, hogy a Stechlinek tovább éljenek, de éljen ... a Stechlin.” (Fontane 1978: 441).

5. Fonty és a *memoria* képbe írása: a kópia temporalitása

Günter Grass regényében posztmodern módon kapcsolódik egymáshoz olvasás, újraolvasás, írás-fejtés, idézés és mindennek archívumbeli újraírása. *Ein weites Feld* – „nehéz kérdés, ne bolygassuk”. Az öreg Briest ismert fordulatát idéző cím figyelmeztet bennünket arra, hogy a szöveg mélysége és tágassága az olvasatok, interpretációk hasonló tágasságát, kimeríthetetlenségét hozza magával. Így mostani kísérletünkkel nem is kívánunk egyebet

tenni, mint Fontane imént már értelmezett *Tóparti kastély* című regényét továbbra is kezünkben tartva sétálni egyet a Grass-szöveg nyelv-kertjében, annak reményében, hogy az előbbi továbbolvasásához lényeges mozzanatokra, tovább- ill. újjáírásokra bukkanunk.

Grass választott mottójának, „Für Ute, die es mit F. hat...”, az író által már több helyütt említett saját álmomtörténete van, amely rárimel a Hayden White-nál olvasható Bachelard-mottóra, mintegy a narráció és a történetiség-időbeliség kapcsolatára: „Csak azt vizsgálhatjuk meg, amit előbb megálmodtunk” (Bachelard 1973). Grass szövegének megszületése is a történetképzést megelőző prefiguráció. Fontane szó szerint megjelenik Grass és felesége, Ute (magán)életében, pontosabban az író álomvilágában, amely aztán jóval később álomszövegből irodalmi szöveggé formálódik, a történeti önmegértés alakzatává lesz.

A történelemírás és történetmondás igénye végigkíséri a Grass-életművet. Szövegei történelem és irodalom egymásra vonatkozását, elválaszthatatlanságát példázzák. Grass a gdanski trilógia egyes darabjaiban, így pl. *A bádogdobban* Oskar Matzerath létén, sajátos nézőpontján át a gdanski és ennek vonzásaként a német történelem egyfajta (kon)figurálását, cselekményesítését hajtja végre. Oskar gnómságából adódóan eleve valóson túli (immanensen fiktív) alakja, soha fel nem nőző lénye különös békaperspektívában, nagyanyja szoknyájának ráterülő redőiben, az elmondott mesék továbbbszövődő (szöveg)világában mitikus-fiktív saját történelmet él, formáz. Oskar léte a felfüggesztett illetve kitágított idő(iség) retorikai figurája, az általa átélt események történetesítése a narratív mozgás időbeliségével a némettség történeti idejének allegóriájává bomlik.

A Halban a mitikus, mesei narráció a szegény halász és a három kívánságát teljesítő aranyhal történetének, az irodalomban felmerülő, újjáíródo szövegpillanatait jeleníti meg. Grass ebben a művében ismételten történelmet ír tehát, ám a történetírás fogalmát átértelmezve, a mesei narrációt továbbgördítő szövegiség, szöveggköziség történelmét írja meg. A három kívánság mesei-mitosisi fiktív alakzatának történelmét a nők, az evés-ivás és szerelem görbetükrében tükröződő emberiség-történelmet, amely persze maga a gdanski-német különös történelem.

Az általunk értelmezett regényben történelemírás helyett történelem-(meg)idézés, szó szerinti alaköltés történik, továbbá a figuraolvasatok párhuzamos lejegyzése. A Grass-szöveg nem hidalja át a történelmi távolságot, mert nincs mit áthidalni, minden pusztá regisztrálás, könyvében a „Vergegenkunft”, a jelen-múlt-jövő sajátos, szinte térbeliesült időhármasa uralkodik. A regény szövetébe már eleve beleszövődik a lehetséges ellenolvasat is Hoftaller alakjában, aki az eseményeknek mindig az ellenkező oldalát látja, mondja újra, mint Fonty.

A steineri ontológiai komparativitás megvalósítójaként Grass, pontosabban a főszereplő Fonty, majd az ő figuráján, szöveglétén keresztül az archívumbeliek, és az általuk folyamatosan íródo narráció révén, amelynek része-

sei vagyunk, az olvasó is egy világnézet, egyfajta időbeliség és történetiség, a fontanei causeurség nyelvének kioltódása ellen munkálkodik. Az olvasás-idézés dinamizmusában a nyelvben a halállal és a (nyelv) saját halálával szembeni őrzés, emlékezés, múltidézés történik meg: a XIX. századi „Gründerjahre” megjelenése a XX. századi német újraegyesítés képeiben, szövegeiben, melyek határán pedig ott áll Fonty a maga kettős létével. Fonty–Grass a szövegben nemcsak Fontanét kelti újra életre, de a stechlini időbeliség–történetiség allegóriája is tovább bomlik, szinte a Fontane-szöveg íródik tovább.

A stechlini örökéletű nem más, mint a Grass-szövegbeli Fonty nagy elődje, a Halhatatlan, akivel a vörös kakas által elindított allegóriasort felváltó búbosvöcsök-elv (Haubentauchprinzip) is összekapcsolja. Az állatkertbeli búbosvöcsök/ Haubentaucher⁵ fontos pozíciót tölt be Wuttke–Fonty életében, a Halhatatlan szövegei mellett a madárnak sikerül egyedül lekötnie figyelmét. A Haubentaucher örök fel-le mozgása, alámerülése és felbukkanása a Fonty által megélt szövegbeli mozgások retorikai figurája.

Ez a mozgás pedig maga a lét, az időbeliség és a történelem allegóriája, hiszen Grass regényében mindenből, így az archívumbeliek narrációjából is a szöveggé vált, szöveggént, idézetként megjelenő idő bomlik ki a maga ontologikusságában. Fonty a szövegekben létezik, elveszettnek tűnik, ha valami miatt ki kell lépnie a szövegeken kívüli, ezeken túli valóságba (ha létezik ilyen egyáltalán): „és oly elhagyatottan ült ott a látóगतóinknak szánt karos-székekben, vagyis inkább úgy, *mintha kiesett volna a szövegből*” (a kiemelés tőlem – S.E) (Grass 1997: 644., Sándorfi Edina fordítása).

Fonty állandóan szöveget mond, cseveg, dialogizál, mint a Halhatatlan figurái, akiket utolsó nagy fellépésén megidéz, s akiről az archívumbeliek feljegyzik: „Mindannyian szöveget beszéltek” (Grass 1997: 753). Fonty tehát „még akkor is folytatta a beszélgetést, amikor egyedül ült” (Grass 1997: 122). Wuttke–Fonty beszél, szavakat gyűjt, „lebonyolít”, feladata a szöveg-gombolyítás, az „abwickeln” szócsaládjának összegyűjtése és lejegyzése.

Szövegbeli mozgásainak, s így időben létezésének még egy további képére is rábukkanunk a regényben, ez pedig a Haubentaucher-elvhez hasonló funkciót betöltő páternoszter. Fonty munkájából adódóan napjai legnagyobb idejét ennek végtelenített fel-le mozgásában tölti, az akták cipelése mellett itt írja ún. páternoszter-episztoláit is. A páternoszter a Vagyonügynökség épületének elengedhetetlenül fontos része, amelynek saját története van, korábban például a birodalmi légierők minisztériuma székelte itt. A páternoszter híres történelmi személyiségeket szállított az évtizedek során, így a Grass-szövegben az ismétlésből adódó történetiség, az örök visszatérés, a német történelem helye, amely végül Fonty előadása közben a fikcióvá tárguló valóság helyévé válik.

Mint fent már említettük, Fonty az, aki egyé olvassa és írja a száz évvel korábban történeteket a jelen eseményeivel: sajátos, egyéni történetté, törté-

nelemmé konstruálva ezeket. A jelen történetírói az archívumbeliek, akik a történetírás posztmodern változatában az olvasotton túl a (szöveg)testté lett írás, a Fonty által idézett, azaz újból elbeszélte szövegeket jegyzik le mintegy a jegyzetelés rabszolgáiként (Tintensklave), a posztmodern idők krónikásai-ként, akik látszólag objektív szemtanúk, valójában viszont szubjektív olvasatok, interpretációk újrairói. „Mi az archívumból abban a helyzetben voltunk, hogy megfejtjük nyelvzuhatagát.” (Grass 1997: 128.)

Az archívumbeliek technikája újra és újra reflektálódik a szövegben, feladatuk az őrzött szövegekről alkotott közös tudás kiegészítése, pótlása annak alapján, amit általában csak meghallanak Fonty idézéseiből. „Kétségtelenül Fonty volt a jobb, a hiánytalan archívum.” (Grass 1997: 206). Hallás után írják újjá a még félig-meddig rejtkező történeteket, és ehhez ők maguk is titkosügynökökké válnak, akik lépten-nyomon követik a testet öltött szöveget, az Igét, Fontyt. „Miatán a történelem aktivistái leköszöntek, az archivisták veszik át a hatalmat, az elbeszélés mandátumát” – írja Jörg Magenau (1995) recenziójában.

A jelen történelmi szöveg/szöveget nem más tehát, mint a múltbeli szöveg újramondás utáni újjáírása, amely keveredik a jelen szövegfragmentumaival. A „valódi” történelem helyét tulajdonképpen a szövegek története, a szöveg-sors lejegyzése veszi át, az archiválás. Fonty léte és az idézés, valamint az újraszövegezés leírásának folyamata egymásba öltődik. Fonty maga is ír, emlékiratokat, post-scriptumokat készít, amelyben felülírja a már meglévő szövegeket. A Denk-schrift, az emlékező gondolkodás és írás párhuzama, medialitása maga a fiktív-valódi élet. A ceruza mozgása, a ceruzahegyezés mint az írás feltétele a Fonty-lét ontológiai feltételévé válik. Amikor a betegeskedő Wuttkénak Hoftaller új ceruzákat hoz ajándékba, lassan meggyógyul, ismét Fontyvá lesz. A fontanei beszéd-elbeszélés helyett újfajta, posztmodern konfigurációs stratégiára bukkanunk tehát, ahol az idézés nem a beszéd szintjén működő, hanem a (hang)írás, a szó szerint vett írásfolyamat (*nyomon*) követéséből származó idézetesség.

A posztmodern Grass-szövegre értelemszerűen még inkább illik a fent már bevezetett *szövegelés* terminus, ám mindez valójában csak a fontanei írásmód felerősítése, explicittebbé tétele. A szöveg sűrű szövésű, az olvasás valódi munka, a többszöri újraolvasás számára is rejt felfedeznivalókat: minden olvasás során bővül, újjáíródik. Nem csoda, hogy a német recepció gyakran igen kritikusan olvashatatlanak, „Un-Buch”-nak nevezi Grass írását. A műfajmegjelölés Fontanéhoz hasonlóan Grass esetében is problematikus. Történetírás? Regény? Történelmi regény? Panorámakép? Az eddigi legmonumentálisabb grassi – nevezzük most így – történelmi regény valójában, a Fontane-szövegekhez hasonlóan, nem tartalmaz történeteket.

Gustav Seibt írásában felteszi a kérdést, hogy vajon melyik volt előbb: Grass lemondása arról, hogy történetet meséljen el, vagy annak igénye, hogy politikai allegóriát alkosson (Seibt 1995). Ha politikai allegóriáról nem is, bár a németországi recepciók többsége a politikum retorikája felől olvassa

Grass szövegét, de a fontanei időbeliség allegóriájáról mindenképpen beszélhetünk. Bár a cím alá paratextusként a regény megjelölés kerül, a hagyományos regényforma keretei széttöredeznek, elmosódnak, sokkal inkább panorámaképnek hat a szöveg. A montázsszerűséget a recepciók többsége is kiemeli. Wolfram Schütte szerint például nincs már elbeszélés, a szöveg pusztá leírása a történeti és kortársi idézetek képpé vált montázsának (Schütte 1995), azaz ekphraszisz, szövegbe írt képszerűség.

Ezt a képiséget, a képek primér jellegét látszik felerősíteni másfelől az a tény is, hogy a szövegbeli Fonty a Fontanéről készült Liebermann kép megelenedésének hat. Fontane valódi figurája a történelmi fóliájáról áttükröződik a jelen ironikus fotókópiájába. Fonty tehát „valódi” mű-termék, ahol a fikció maga a forma, nincs tehát figura, csak névbe átírt másolat. Fonty léte az ontologikus ismétlés, a Grass-szövegbeli archívum dolgozói szerint mindenkorai újranyomása a képnek: („er sei jederzeit als Neuauflage in Erscheinung getreten” (Grass 1997: 45). Ugyanezt a fikció-valóságcsavart emeli ki az ülő Bronzként emlegetett szobor és az élő ember, Wuttke-Fonty kettőse a parkbeli jelenetben. A valódi, az eredeti maga a szobor, a Halhatatlan bronzszobra lesz, az élő Wuttke-Fonty csupán ennek kicsinyített mása. „Az eredeti dominált mellette. Bár hasonlóságban nem volt hiány, de a kicsinyített kiadás úgy hatott, mint egy összement modell” (Grass 1997: 590).

Modell (fikció) és realitás temporális, kauzális sora ellenkezőjébe fordul: a modellálás, az ismétlés, ismételhetség dinamizmusa lesz a valódi valóság. Valójában már a szobor sem az igazi Fontanéről készült, hiszen a szobrásznak Fontane lét-re-produkciója, fia állt modellt. Képbe, szoborba, többszörsően négyzetre emelt fikcióba írt történelemről beszélhetünk tehát, az író Fontanéhoz hasonlóan, aki egyik levelében beszél a szőnyegbe írt történelemről: „Talán még itt találnak ezek a sorok, hogy megmondják, mennyire hálás vagyok neked a Bayeux-szőnyegekért. Majdnem két óra hosszat, majdnem kifecamított nyakkal [...] olvastam a szőnyegbe szőtt történelmi magyarázatokat” (levél August v. Heydennek, 1894. május 6. In: Illés 1962: 268. Kolozs Pál fordítása).

A posztmodern kor Fontyja, mint fent már említettük, a szavak szövetével, a textus-textúra legombolyításával foglalatatoskodik, miközben a szöveg-, a szócikkírás önreflexív mozzanata is beleíródik saját szövegébe. Fonty az „abwickeln”-t helyettesítő szót, az átültetést végül a Fontane-regényekbe szőtt történelem nyelvi szövetében találja meg. Miután a liftjelenettel véglegesen a fikció terévé változtatta a (szöveg)jelen téridejét, eltűnik, átültetődik, ő maga is szöveggé válik. Az átültetés (umtopfen) szó a németben az ‘übersetzen’, a nyelvi átültetés, fordítás illetve az átvitel (metapherein) szemantikai terét is implikálja. Fonty szöveggé íródásával, az írásnyom ontologizálódásával abba a figuratív metafora-sorba szövődik bele, amely bár paradox módon láthatja saját mezejének eredetét-végét, de mindez csak egy meta-metaforikus szinten lenne kimondható, így csupán eredendően és vég-

telenítve, rejtekezőn-feltárolón allegorizálható. A grassi (inter)textus valójában nem más tehát, mint a múlt században íródott Fontane-szöveg(ek) olvasás-allegóriájának lehetséges működési helye és feltétele.

Jegyzetek

1. Vö: Thomka Beáta a Tiszatáj regényválsággal kapcsolatos „ezredvégi” körkérésére adott válaszában, *A fikció újjáalakított valósága és a nyelvvé vált forma* című írásában így fogalmaz: „a műfaj (ti. a regény – S.E.) poétikai szubsztanciáját maguk az átalakulások jelentik”. *Tiszatáj* 1997. május, 75.

2. Vö. ehhez többek között: Blumenberg, H. 1982. *Aspekte der Epochenschwelle: Cusaner und Nolaner*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag, (Idézi: Kulcsár–Szabó Z. A „korszak” retorikája. *Literatura* 1996/2.) Továbbá a határ, korszak, periodizáció, narráció, komparatiztika kérdésköréhez vö: Zima, Peter V. 1992. *Komparatistik. Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft*. VII. fejezet: Periodisierung und Gattungsgeschichte. Francke Verlag, Tübingen.

3. Vö.: a Stechlin név etimológiáját tekintve „elfolyót”, „mozgót” jelent. Ehhez: Amberg, A. 1996. *Poetik des Wassers. Theodor Fontanes „Stechlin”*: Zur protago-nistischen Funktion des See-Symbols. *Ztschr. für dt. Philologie* 115. 541–559.

4. Vö: Heidegger, M. 1989. *Lét és idő*. Budapest: Gondolat. Ötödik könyv. Időbeliség és történetiség. 74. § A történetiség alapszerkezete: „A lehetséges ismétlése nem az ‚elmúlt’ visszahozása, de nem is a ‚jelen’ visszakötése a ‚túlhaladotthoz’. Az ismétlés [...] nem azért enged az ‚elmúlt’ rábeszélésének, hogy azt mint valaha való-ságosat egyszerűen csak visszatérni engedje. Ellenkezőleg az ismétlés válaszol a jelen-volt egzisztencialehetőségére [...] egyszersmind annak *visszavonása* is” (618–619, a kiemelés Heideggertől – S.E.).

5. Érdekes megfigyelni, hogy a Haubentaucher alakja és *A bádogdobbeli* Hauben, azaz a nagyanya szoknyaredői ugyanabból a szóalaktól vezethetők le. A redő, redőzöttség, a kint-bent kettőssége, a rejtés-kifordulás és a (ki)látás, a megismerés (amely mindenkor emlékezetben tartást jelent) szoros összekapcsolódása a heideggeri látás, észlelés (Wahrnehmen) és a deleuze-i fantazma kategóriákat engedi (leg-álábbis egy lábjegyzet erejéig) rejtetten-felbukkanón megjelenni az értelmezésben.

Irodalom

Bachelard, G. 1973. *The Psychoanalysis of Fire*. Idézi: White, H. 1973. *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins UP.

Blumenberg, H. 1982. *Aspekte der Epochenschwelle: Cusaner und Nolaner*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.

Fleig, H. 1979. *Bilder Fontanes gegen den Tod*. In: *Formen realistischer Erzähl-kunst*, Festschrift for Charlotte Jolles. Nottingham: Sherwood Press Agencies. 457–470.

- Goldammer, P. 1982. Einleitung. In: Erler, G.–Goldammer, P.–Krueger, J. (Hrsg.): *Theodor Fontane: Autobiographische Schriften*. Band I, Meine Kinderjahre. Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag. VIII–XI.
- Grass, G. 1997. *Ein weites Feld*. Roman. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Greenblatt, S. 1988. *Shakespearean Negotiations*. Berkeley: Univ. of California Press.
- Györfy M. 1995. *A német irodalom rövid története*. Budapest: Corvina.
- Haverkamp, A. 1996. Metaphora Dis/Continua. In: F. Plett, H. (Hrsg.): *Die Aktualität der Rhetorik*. München: Wilhelm Fink Verlag. 176–190.
- Kibédi Varga Á. 1997. A realizmus alakzatai. (Zeuxisztól Warholig). In: Thomka B. (szerk.): *Az irodalom elméletei IV*. Pécs: Jelenkor.
- Kibédi Varga Á. 1998. A műfajok multimedialitása. In: Kibédi Varga Á. *Szavak, világok*. Pécs: Jelenkor Kiadó. 172–173.
- Kibédi Varga Á. 1998. A realizmus csapdája. In: uő: *Szavak, világok*. Pécs: Jelenkor.
- Magenau, J. 1996. Geheimdienstossier oder Doktorarbeit? (Eredeti megjelenés: Freitag, 25. 8. 95). Idézet helye: In: Negt, O. (Hrsg.) 1996. *Der Fall Fonty*. „Ein weites Feld” von Günter Grass im Spiegel der Kritik. Göttingen: Steidl Verlag.
- Mittenzwei, I. 1968. Theorie und Roman bei Theodor Fontane. In: Grimm, R. (Hg.): *Deutsche Romantheorie (Beiträge zu einer historischen Poetik des Romans in Deutschland)*. Frankfurt am Main–Bonn: Athenäum Verlag.
- Noth, S. 1988. Literarisierung von Geschichte bei Theodor Fontane. *Musik und Bildung (Mainz)* 20. 559–563.
- Ricoeur, P. 1996. A képzelőerő a beszédben és a cselekvésben. *Műhely (96/3)*.
- Ricoeur, P. 1987. Narrative Funktion und menschliche Zeiterfahrung. In: Bohn, V. (Hrsg.): *Romantik. Literatur und Philosophie. Internationale Beiträge zur Poetik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. 45–79.
- Schütte, W. 1996. „Wie aus dem Text gefallen: zwei alte Männer”. *Günter Grass und sein „Ein weites Feld” oder Archivberichte aus der Gründerzeit der Berliner Republik*. (Eredeti megjelenés: Frankfurter Rundschau, 26. 8. 95.) Idézet helye: In: i.m.
- Seibt, G. 1996. *Die Uhr schlägt, das Käuzchen ruft*. (Eredeti megjelenés: Frankfurter Allgemeiner Zeitung, 19. 8. 95.) Idézet helye: In: i.m.
- Steiner, G. 1995. Musik der Gedanken. Komparatistik: Lesen und Hören im Garten der Sprache. *Lettre International (Heft 29)*.
- Tatár Gy. 1989. Történetírás és történetiség. In: Nietzsche F. *A történelem hasznáról és káráról*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 7–25.
- Zima, P.V. 1992. *Komparatistik. Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft*. (VII. fejezet: Periodisierung und Gattungsgeschichte) Tübingen: Francke Verlag.

Források

- Illés L. (vál.) 1962. *Theodor Fontane élete levelekben*. A leveleket fordította Kolozs Pál, Budapest: Gondolat.
- Fontane, T. 1978. *Tóparti kastély*. Ford: Dorombly Károly. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Fontane, T. 1979. *Porosz esküvő. A Poggenpuhl család*. Két kisregény. Ford. Kászonyi Ágota. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Theodor Fontane levele August v. Heydennek, Berlin 1894. május 6. In: Illés 268.
- Theodor Fontane levele Friedrich Stephanynek, Rüdersdorf, 1887. július 16. In: Illés 204–205.
- Theodor Fontane levele Mete Fontanenak, Berlin, 1882. augusztus 24. In: Illés 160–161.
- Theodor Fontane levele Mete Fontanenak, Berlin, 1888. március 9. In: Illés 211–212.
- Theodor Fontane levele Theodor Wolffnak, a Berliner Tageblatt főszerkesztőjének, Berlin, 1890. május 24. In: Illés 240.
- Volkov, E. 1997. *Zum Begriff des Raumes in Fontanes später Prosa*. *Fontane Blätter* 63, 144–151.

EGYETEMI KÖNYVTÁR

A Corvina sorozata elsősorban egyetemi és főiskolai tankönyv-igényeket hivatott kielégíteni. Témái között megtalálható a nyelvtudomány, az irodalomtörténet, a művészet- és kultúrtörténet, a történelem, a pszichológia, a szociológia, sőt még a kriminalisztika egy-egy részterülete is – csupa olyan összefoglalás, amelyet ma csak innen-onnan, gyakorta elavult kézikönyvekből lehet összeszedni.

Az érdekes, színes tematika és a kötetek közérthető stílusa vonzóvá teszi a könyveket a széles olvasóközönség számára is.

Szerzőik javarészt egyetemi oktatók, akik a modern tudományosság követelményeit szem előtt tartva, olyan formában írták meg könyveiket, hogy azok tanároknak, diákoknak és valamennyi érdeklődőnek kézikönyvül szolgálhassanak.

CORVINA KIADÓ

Kereskedelmi osztály: 1051 Budapest, Vörösmarty tér 1. IX. em. 937

Tel.: 317-8379 / Fax: 318-4410

E-mail: corvina@mail.matav.hu

<http://www.corvinakiado.hu>

A szókereső folyamatok szintaxisa Konverzációelemzési kutatás*

Iványi Zsuzsanna

1. A dolgozat problémafelvetése és célkitűzései

A szókereső folyamat, amely a verbalizáció zavarainak egyik leggyakoribb oka, számos tudományág kedvelt vizsgálati tárgya. A nyelvészetben belül elsősorban a kognitív nyelvészet és a pszicholingvisztika foglalkozik vele, de a beszélgetéselemzés (Gesprächsanalyse) különböző irányjai, többek között a nyelvészeti konverzációelemzés (a továbbiakban KE) is tárgyalják ezt a jelenséget verbalizációs problémák leírásakor.**

Jelen dolgozat egy tágabb kutatássorozat része (Iványi 1998), mely tulajdonképpen a probléma konverzációelemzési megközelítése. A vizsgálatok a KE klasszikus metódusait követik, ami releváns, transzkribált beszélgetésrészletek elemzésének kiértékelését, a visszatérő struktúra-elemek azonosítását és ezek szabályszerűségeinek felfedezését jelentik. Mindazonáltal jelentős változást kíván érzékeltetni a KE metodológiai szemléletét tekintve. E módosításnak az a célja, hogy a KE metodológiai lehetőségeit maximálisan kihasználva bővíthetővé váljanak annak határai. A kutatás egésze a következő kérdésekre keresi a választ:

(1) Mit engednek meg a KE metodológiai határai, s hogyan tágíthatók ezek a határok?

(2) Milyen általános, nyelvtől és beszélőtől független tulajdonságai vannak a szókereső folyamatoknak, melyek a KE módszereivel kimutathatók?

Habár a két kérdésfeltevés nem következik feltétlenül egymásból, mégis célszerű párhuzamosan vizsgálni őket. Az empirikus elemzések ui. nyelvelméleti kérdésfeltevések vitaanyagául szolgálnak, s fordítva: a KE metodológiai határainak bővítése a szókereső folyamatok pontosabb tipizálásához és tulajdonságainak részletesebb feltárásához járulhat hozzá.

A kutatásnak ez a szakasza a szókereső folyamatok szerkezetének szabályszerűségeit tárja fel általánosságban, ill. leírja a szókereső folyamatok szintaxisát, s meghatározza annak helyét a rendszernyelvészet szintaxisa mellett. Ezt a vizsgálatot beágyazzuk a KE egyik sokat vitatott elméleti kérdésfeltevésébe, amely a beszélgetés szintaxisának létjogosultságát vitatja (vö.: Schegloff 1979: 280–282). Ezek az eszmefuttatások szükségszerűen

* A dolgozat a Bólyai János kutatói ösztöndíj támogatásával készült.

** A tudományág kialakulását, vizsgálati tárgyait és metodológiáját, valamint a német és angol szakkifejezések magyar fordításának jegyzékét vö. Iványi 2000.

egészen a Saussure-i *langue-parole* nyelvfelosztásig nyúlnak vissza, s annak tisztázásához vezetnek, hogy a KE vajon a *langue*-, vagy a *parole*-nyelvészeti keretei közé tartozik-e.

2. Metodológiai eszmefuttatások

2.1. Problémafelvetés: Saussure *langue-parole*-dichotómiája a KE tükrében

Ha le szeretnénk írni a „szókereső folyamatok szintaxisát”, amely része a „beszélgetés szintaxisának”, meg kell vizsgálnunk, mennyiben tér el ez a szintaxis a rendszernyelvészetétől. Ebből az okból elkerülhetetlennek tűnik a KE helyének tisztázása a Saussure-i elmélet rendszerében.

Ha ui. figyelembe vesszük Saussure nyelvfelosztását, amely, mint ismeretes, megkülönbözteti a nyelvet, mint jelrendszert (a *langue*-ot) a nyelvtől, mint beszédet (a *parole*-tól), felmerül az a kérdés, hogy a KE vajon a *langue* vagy a *parole* jelenségeit vizsgálja-e. Ezt a kérdést annál is nehezebb megválaszolni, mivel ez a megkülönböztetés néhány vonásában következetlennek tűnik, és az alapjául szolgáló normák nem minden nyelvi jelenséget vesznek figyelembe.¹ Ezért az elmélet téziseit részleteiben kell megvizsgálnunk.

(a) Induljunk ki abból a Saussure-i feltevésből, hogy a *langue* a nyelvi jelek absztrakt szabályrendszere, amely nyelvi kompetenciaként létezik a társadalmi tudatban (Saussure 1967: 18–19, 23). A *langue*-grammatika ezért a beszélőt és a kommunikációt egyéb individuális faktorait nem veszi figyelembe; ezzel szemben a *parole*-grammatika a *langue* „produktumát” „működésében” vizsgálja, azaz az élő, beszélt nyelvet kutatja annak individuális vonásai figyelembe vételével (uo. 16 f. 21–23). Következésképpen a KE a *parole*-nyelvészeti keretbe tartozik, mivel a nyelvi kommunikációt, egy bizonyos beszélt nyelvet vizsgál, amely az írott nyelvvel szemben saját szabályait követi (vö.: Gülich & Kotschi 1995: 32).

(b) Saussure többek között azáltal különbözteti meg a *langue*-ot és a *parole*-t, hogy a szociálist szembeállítja az individuálissal, a lényegeset a mellékessel (Saussure uo. 16). Bár a nyelvtudomány fő feladatát azoknak az általános törvényszerűségeknek a vizsgálatában látja, amelyek minden nyelvben állandóan, szabályszerűen és univerzálisan hatnak, mégis kategorikusan kijelenti, hogy a nyelv lényegének semmi köze a nyelvi jel akusztikus, hangtani oldalához (uo. 7 f.). Ezért nem is vizsgálja, hogy a *parole*-jelenségek valóban minden esetben individuálisok és mellékesek-e. A KE ezzel szemben a beszélgetések vizsgálatával éppen a *parole*-jelenségek törvényszerűségeit és szervezeti mechanizmusait mutatja ki (vö. Streeck 1983: 74) és így a Saussure-i *langue* részeként is felfogható (vö. Lindgren 1987: 282 is).

(c) Saussure-nél csak a *langue* jeleinek lehet jelentése, a *parole* csak ezek individuális, a beszélő szándékától független kombinációit, valamint a megvalósításukhoz szükséges szándékos artikulációs technikákat tartalmazza

(Saussure uo. 18, 23). Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy a szupraszegmentális elemeknek és a nyelvben előforduló, látszólag individuális „zavarok”-nak – a Saussure-i értelemben vett jelekhez hasonlóan – rendszerint szintén van jelentésük. A KE-nek többek között éppen az a célja, hogy ezt a szisztematikus összefüggést megállapítsa (vö.: Bergmann 1988/2: 40), azaz, hogy *parole*-jelenségeken keresztül a beszélgetés *langue*-törvényekhez hasonló szervezettségét mutassa ki.

(d) Bár Saussure az emberi nyelvi kompetencia minden megnyilvánulását és formáját a nyelvészet tárgyaként jelöli meg, mégis csak az írott szöveget tartja méltónak a vizsgálatra (Saussure uo. 7, 23 f.). Bár az ő korában valóban csak a *langue* jeleit lehetett rögzíteni, a *parole* elemei beszédaktusaik gazdagságával minden részletükben nem voltak leképezhetők, ma már a hangfelvételek és az ez alapján készített transzkripciók hozzáférhetővé teszik ezeket is a nyelvészeti vizsgálat számára.

(e) A Saussure-i elméletben a nyelvi jelek és a jelrendszeren belüli működésük linearitása vezető szerepet játszik. A nyelvi aktusok lineáris sorának leírása a szintaxisához, a szintagmák és szókapcsolatok elméletéhez vezet (uo. 162). A beszédnek ettől a szisztémától eltérő elemei ott azonban nem kapnak helyet.² Ezzel szemben egy beszélgetés lineáris folyamatát vizsgálva feltűnik, hogy a szavak nem a Saussure-i szintaxis értelmében követik egymást (vö. Rupp 1965: 23), hanem kontinuitásukat gyakran szünetek, hezitálások, ismétlések, javítások, metadiszkurzív elemek törik meg. Éppen ezeket a jelenségeket vizsgálja a KE, mint a „beszélt nyelv szintaxisa” alapvető elemeit.

Az (a)–(e) pontokból kiderül, hogy a hagyományos Saussure-i *langue-parole*-szembeállítás a KE-vizsgálatok szemszögéből nézve revízióra szorul. Ebben a revízióban a KE nézetei elsősorban a nyelvi jelek értelmezését és működését érintik.

A dolgozat célja tehát a KE állításainak kiegészítése saját – a beszélgetésekben előforduló szókereső folyamatok metódusait illető – empirikus vizsgálatokkal. Ezáltal a következő kérdéseket szeretnénk megválaszolni:

(1) Mutat-e fel a szókereső folyamat – mint a *parole* része – olyan elemeket, amelyeknek jelentéshordozó jelként helyük van a szabályszerűen strukturált „beszélgetés szintaxisában”, s így a *langue* részeként foghatók fel?

(2) Jogos-e a Saussure-i *langue-parole*-dichotómia, vagy a KE revíziójára szorul?

2.2. Empirikus vizsgálat

B1/a.3. jelzetű, „BRIEF” c. HIAT-DOS-transzkripció (A dolgozatban használt transzkripció jelek magyarázatát ld. a dolgozat végén)

Tartalom: Egy gyermek levelének fordítása magyarról németre

Szöveg:	rövidítés	magyarázat
	S	Stefan, házigazda, német
	B	Bogi, S felesége, magyar
	Z	Zsuzsa, vendég, magyar

	+ -----
	B [+ . `Ich habe' . ich hatte' . → das steht hier so,
16	+ -----
	+ -----
	B [. ich habe ich hatte' + eine . ma / ä = kAtze, . [BL] äh: .
17	+ -----
	+ -----
	B [sie heißt' . clrms, . ä / wi waren' in = äh: in = de: zucker-
18	+ -----
	+ -----
	B [fabrik, gibts sowas' . Und . da hab ich eine süveg-
	S [mhm
19	+ -----
	+ -----
	B [cukor, .
	Z [(nevetve) süveg-cukor' + na' . wie kann man das übersetzen,
20	+ -----
	+ -----
	B [nein' keine stangen . weil das ist so
	S [zuckerstange, .
	Z [nein
21	+ -----
	+ -----
	B [ein .
	S [k/ku ä son hohe son äh: son zUcker . kegel ne' .
	Z [wie ein . wie ein h/hU:t'.
22	+ -----
	+ -----
	B [zuckerkegel bekommen, hAb . zuckerhut bek/
	S [jA:' zUckerhut genAU'. den gibt=es den gibts bei uns
	Z [ää aha
23	+ -----

előre, hogy itt szókeresésről lesz szó, mégis ez a helyzet: a „*süvegcsukor*” szó ugyanis mindenféle hezitálás nélkül azonnal magyarul kerül a mondatba (20. ps.). Az ereszkedő intonáció is gyanús, valamint a szünet egy olyan helyen, ahol a szekvencia szintaktikai szempontból még nem érkezhett a végéhez: hiányzik legalább egy múlt idejű melléknévi igenév, amelynek a „*habe*” időbeli segédige után feltétlenül meg kellene jelennie. Az így hiányos *megnyilatkozás* ereszkedő intonációja valamint az azt követő szünet egyúttal *beszélőváltó helyként* is funkcionál. B ezzel azt jelöli, hogy nem tudja egyedül megoldani a feladatot, szüksége van a beszélgetőpartnerek segítségére. Z azonnal belefog egy interaktív kiegészítésbe, azonban csak kérdő intonációval refrázálja a magyar szót. Ezzel csupán a szó fordításának nehézségét fejezi ki, amit aztán a „*na*” *javításra utaló jelzővel* (*Reparaturindikator*) is hangsúlyoz, s a „*wie kann man das übersetzen*” (a.m. „*hogyan lehet ezt lefordítani*”) *metakommunikatív beszédértékeléssel* (*Metakommunikative Redebewertung*, vö.: Güllich & Kotschi 1995: 46) tesz explicitté.

Az ereszkedő intonációval szignalizált beszélőváltásra megfelelő helyen S „*választja magát*” következő beszélőnek, és egy alternatívát javasol (21. ps.), egy olyan *reformulánst* (*Reformulierung*),³ amely csak a formája alapján megfelelő, tartalmilag azonban nem. S ugyanis nem tud magyarul, azonban helyesen megértette, hogy egy cukorka nevét, egy „*Zucker*” (a.m. „*cukor*”) első tagú összetett főnevet keresnek. B nem fogadja el S kezdeményezését. Elutasítását, mint *javításra utaló jelzőt* valóban követi egy javítás, amely tulajdonképpen a javasolt *reformuláns* tagadása. Az ezt követő magyarázó parafrázis-kísérlet, amely a cukorkaforma leírását célozza meg, lexikai problémák miatt a példának keresett főnév névelője után leáll. Ekkor újból S *önkiválasztása* történik, aki aztán magára vállalja a javítás tevékenységét, habár még mindig fogalma sincs a cukorka formájáról: a kétszeres hibás kezdést először „*k*” majd „*ku*” alakban realizálja, aztán mégsem *kugel*ként (a.m. „*golyó*”) folytatja, hanem megszakítja (22. ps.). Az „*ä*” hezitáló-elem átmenetet képez a „*son hohe*” (a.m. *olyan magas*) alakhoz, mindenesetre a hozzá tartozó főnév nélkül. A megkezdett parafrázist kétszer megismétli, köztük nyújtott hezitáló-elemmel, aztán következik az összetétel már ismert első komponense, a „*zucker*”, majd rövid szünet után a második komponens: „*kegel*” (a.m. „*kúp*”). A javítási folyamatot egy rövid megerősítő kérdéssel lezártak nyilvánítja, hogy vagy igazolást, vagy egy újbóli javítást kezdeményezzen.

Eközben Z is bekapcsolódik egy kifejtő *újráfogalmazással* a kereső folyamatba. A hasonló szót a hozzá tartozó főnév névelőjével együtt rövid szünet után megismételi, míg először a kezdő hangot, majd az egész hasonlításra szolgáló főnevet megtalálja: „*hu:t*” – emelkedő intonációval és erősen hangsúlyozva, s mindezt rövid hezitálás követi. Ezzel csaknem egyidőben mindkét beszélgetőpartner részéről jön egy-egy megerősítés. A B-é S korábbi *reformulánssa* megerősítő megismétlésével, és S-é hosszú, hangsúlyos és magasan intonált „*ja*”-val („*igen*”-nel), Z *reformulánsának* ismétlésével és

szintén hangsúlyozott „*genau*”-val (a.m. „*helyes*”, „*pontosan*”) – Z *reformulánsát* ratifikálva (23. ps.). Z ezután igazolja az utolsó megerősítést, ezzel egyidejűleg B is megerősíti férje új *reformulánsát*, és így a *főszekvencia* részleges, nem szó szerinti *újrafogalmazását* viszi véghez. Azonban a múlt idejű melléknévi igenév közepén meg kell állnia, mivel S vele párhuzamosan belekezd egy új *mellékszekvenciába*, amely a keresett szó magyarázatát szolgálja (23–27. ps.). Z néha-néha ratifikál, B pedig interaktív kiegészítéssel segít, míg S „*ne*” megerősítő kérdésével magyarázata végét jelzi, s egyúttal a hallgatók egyetértésére is apellál. Amikor Z ezt megteszi, elérkezett az idő B számára, hogy egy összefogó jellegű mutató névmással még egyszer utaljon a *célszóra* (*Zielwort*, a keresett szó), s az *ich* (a.m. *én*) névmás – a tulajdonképpeni alany – ismétlésével visszatérjen a *főszekvenciába*: „*das hab ich gekriegt*” (a.m. *ezt kaptam*).

Az elemzés a verbalizációs problémáknak a beszélt szövegben újból és újból jelentkező nyomairól tanúskodik. Hogy bebizonyítsuk, ezek az elemek nem mellékesen, véletlenül vagy individuális módon, hanem általános törvényszerűségek szerint jelennek meg, a beszélgetésből kikeressük azokat az eseteket, amelyeknél szókereső tevékenység feltételezhető. A következő szekvenciák jöhetnek szóba:

- a) 17. ps. *Katze* (a.m. *macska*) célszóval
- b) 18–19. ps. *Zuckerfabrik* (a.m. *cukorgyár*) célszóval
- c) 19–27. ps. *Zuckerhut* (a.m. *süvegcsukor*) célszóval
- d) 22. ps. *Kegel* (a.m. *kúp*) célszóval
- e) 22. ps. *Hut* (a.m. *kalap*) célszóval
- f) 23–25. ps. *besondere Gelegenheiten* (a.m. *különleges alkalmak*) célszóval.

A célszavak összehasonlításakor a következő *jelzéseket* (*Indikator*, vö.: Gülich & Kotschi 1995: 39–55) lehet megállapítani, melyek feltételezhetőleg a szókereső tevékenység beindulására utalnak):

1. Megszakítások mondat vagy szó közepén, esetleg szünettel vagy „kitöltött” (hezitáló elemekkel tarkított) szünettel:
 - a) *ich hatte' + eine . ma / ä = kAtze*, (17. ps.)
 - b) *. ä / wi waren' in = äh: in = de: zuckerfabrik*, (18–19. ps.)
 - c) *da hab ich eine süvegcsukor, . () bekommen* (19–20. ps.)
 - d) *son hohe son äh: son zUcker . kegel ne'*. (22. ps.)
 - e) *wie ein . wie ein h / hU: t'*. (22. ps.)
 - f) *den gibt = es den gibts bei uns auch für = äh: was = weiß = ich äh:*, (23–24 ps.)

2. Megelőző vagy azt követő szünetek és / vagy hezitáló elemek:
- ich habe ich hatte' + eine . ma/ ä = kAtze, . [BL] äh: . (17. ps.)*
 - ä/wi waren' in = äh: in = de: zuckerfabrik, (18–19 ps.)*
 - wie ein . wie ein h/hU:t'. ää (22–23. Pfl.)*
3. A megszakított szó vagy szekvenciárész ismétlése [vö.: b), d), e), f)].
4. A tempó lassítása szünet, hezitáló-elem vagy nyújtások formájában, felgyorsult tempó a megtalált szó esetében [vö.: a), b), d), e), f)].
5. Kezdés emelkedő intonációval, amikor a beszélő *külső segítség* szükségességét érzi:⁴
- ich hatte' + eine . ma/ ä = kAtze, (17. ps.)*
 - ä/wi waren' in = äh: in = de: zuckerfabrik, (18–19. ps.)*
 - sÜvegucukor' + na'. wie kann man das übersetzen, (20. ps.)*
 - den gibt = es den gibts bei uns auch für = äh: was = weiß = ich äh:, (23–24. ps.)*
6. Igazolások, a megtalált szó megismétlése – a beszélgetőpartner és/vagy maga a beszélő által:
- B[. ä/wi waren' in = äh: in = de: zuckerfabrik,]B S[mhm]S (18–19. ps.)*
 - c/ S[jA:' zUckerhut genAU'].]S Z[aha]Z B[hAb . zuckerhut bek/]B (23. ps.)*
 - d) S[son zUcker . kegel ne'.]S B[zuckerkegel bekommen,] (22–23. ps.)*
 - e) Z[wie ein . wie ein h/hU:t'. ää]Z S[jA:' zUckerhut genAU'].]S Z[aha]Z (22–23. ps.)*
 - f) B[besondere gelegenheiten,]B S[genAU .]S Z[ahA'aha']Z (24–25. ps.)*
7. Megerősítő kérdések:
- B[ä/wi waren' in = äh: in = de: zuckerfabrik,]B S[mhm]S B[gibts sowas'.]B (18–19. ps.)*
 - d) S[k/ku ä son hohe son äh: son zUcker . kegel ne'.]S (22. ps.)*
8. A megtalált szó dinamikai kiemelése:
- ich hatte' + eine . ma/ ä = kAtze, (17. ps.)*
 - c) jA:' zUckerhut genAU'. (23. ps.)*
 - h) Ab . zuckerhut bek/ (()) `dAs hab ich gekriegt, (23–27. ps.)*
 - e) wie ein . wie ein h/hU:t'. (22. ps.)*
 - d) son äh: son zUcker . kegel ne'. (22. ps.)*
 - f) B[besondere gelegenheiten,]B S[genAU .]S Z[ahA'aha']Z (24–25. ps.)*
- A hangsúlyozás általában magas intonációval jár együtt [vö.: a), e), c), d), f)].

9. Nem anyanyelvű beszélők esetében anyanyelvi megfelelő használata [vö.: a), c)].
10. Nehezebb szókereső folyamatok esetében javítások:
- 10.1. Újrafogalmazás:
- c) $B[da\ hab\ ich\ eine\ süvegckukor, .]_B Z[s\ddot{U}vegckukor'+na'.]_Z$
(19–20. ps.)
 $Z[wie\ ein\ h/hU:t'.]_Z S[jA:'zUckerhut\ genAU'.]_S B[hAb . zuckerhut\ bek/]_B$ (22–23. ps.)
 $S[zuckerstange, .]_S B[nein'\ keine\ stangen .]_B$ (21. ps.)
 $S[son\ zUcker . kegel\ ne'.]_S B[zuckerkegel\ bekommen,]_B$ (22–23. ps.)
- 10.2. Parafrázis:
- c) *zuckerstange* (ps. 22), *nein' keine stangen . weil das ist so ein* (21–22. ps.), *son hohe son äh: son zUcker . kegel* (22. ps.), *wie ein . wie ein h/hU:t'* (22. ps.), $S[den\ gibt = es\ den\ gibts\ bei\ uns\ auch\ für = äh: was = weiß = ich\ äh:, B[besondere\ gelegenheiten,]_B ()$ (*eben weißte?*) *wennse feuerzangenbowle machst oder so, da wird der oben drauflegt' kommt . rum drauf' wird angezündet ne-] S (23–27. ps.), dAs (27. ps.)*
- 10.3. Hibajavítás:
- a) *ma/ ä = kAtze*, (17. ps.)
c) $[zuckerstange,] . [nein'\ keine\ stangen]$ (21. ps.)
– metakommunikatív beszédértékelés:
b) *zuckerfabrik, () gibts sowas'* (18–19. ps.)
c) *sÜvegckukor'+ na' . wie kann man das übersetzen*, (20. ps.)
f) $S[für = äh: was = weiß = ich\ äh:, B[besondere\ gelegenheiten,]_B ()$ (*weißte?*) S (24–25. ps.)
- 10.4. Interaktív kiegészítés:
- c) $B[hab\ ich\ eine\ süvegckukor, .]_B Z[s\ddot{U}vegckukor'()]_Z S[zuckerstange, .]_S$
(19–21. ps.)
 $Z[wie\ ein\ h/hU:t'.]_Z S[jA:'zUckerhut\ genAU'.]_S B[hAb . zuckerhut\ bek/]_B$ (22–23. ps.)
f) $S[auch\ für = äh: was = weiß = ich\ äh:,]_S B[besondere\ gelegenheiten,]_B$
(24. ps.)

2.3. A szókeresést beindító jelzésrendszer és szabályai

Amennyiben a *jelzéseket* s az azokhoz tartozó a)–f) eseteket összevetjük egymással, könnyen látható, hogy a verbalizációs problémák feldolgozásának egyszerűbb és bonyolultabb variánsai vannak. Tisztán kvantitatív módon, a bennük előforduló indikátorok össz-számát figyelembe véve arra lehet következtetni, hogy a) esetében csak egy nehezebb megformálásról van szó. Következésképpen nem minden *jelzés* jelöl szókereső folyamatot, csak azok bizonyos kombinációja fogható fel egyértelmű *jelzeshalmazként* (*Indikátorbündel*). Az egybevetés eredményeképpen a következő szabályszerűségeket lehet megállapítani:

1. Szókereső tevékenység esetében a következő *jelzések* lépnek fel:
 - a) megszakítások szünettel, hezitáló elemekkel, ismétlésekkel
 - b) tempóváltás vagy lassítás szünet illetve hezitáló-elemek révén
 - c) intonációváltás
 - d) szünetek és / vagy hezitáló-elemek a szókeresés előtt vagy után
 - e) valamilyen javítás és
 - f) megerősítések
2. b), c) és d)-t kompenzálhatja a megoldás dinamikai kiemelése
3. Ismétlések helyett állhat interaktív kiegészítés.
4. Anyanyelvi ekvivalens megjelenése idegen nyelvű szövegben csak interaktív kiegészítés esetében jele a szókereső folyamatnak.

A megállapított szabályszerűségeket azt látszanak igazolni, hogy a szókereső folyamatnak, éppúgy mint a beszélgetésnek, egy bizonyos „szintaxis” áll a háttérben.

A vizsgálatok eredményei megmutatták, hogy

1. A szókereső folyamat
 - a) bizonyos indikátorokat mutat föl, amelyek a rendszernyelvészet által nem írhatók le, ezért az a verbalizáció „zavarainak” és ezáltal a *parole* részeinek fogja fel őket,
 - b) *parole*-jelenségeivel a *langue*-nyelvre jellemző szabályszerűségeket mutat föl, melyek a „szókereső folyamat szintaxisaként” foghatók föl;
2. A *langue-parole* szembeállítás a megelőző pontok alapján revízióra szorul, bár az a kérdés nyitva marad, hogy a KA ezen felismerései milyen szerepet játszanak a Saussure-i *langue-parole*-dichotómia revíziójában.

3. Következtetések

A felvetett probléma tisztázása és a kérdések megválaszolása a következő eredményekhez és következtetésekhez vezetett:

1. A dolgozat metodikai elve egy sajátos, a „szókereső folyamatok szintaxisá”-nak nevezhető nyelvtani rendszer leírását teszi lehetővé, amely alátámasztja a KE felfogását egy szabályszerűen strukturált, az írott nyelv szintaxisától eltérő „beszéd szintaxis”-áról, amelyben a *parole* elemei jelentéshordozó jelekként, általános törvényszerűségek szerint jelennek meg. Ezáltal a KE-t be lehet sorolni a *langue*-nyelvészeti irányzatok körébe is.
2. Megmutattuk, hogy a szókereső tevékenység, bár variálható és variábilis cselekvésfolyamat, mégis általános tulajdonságokat és bizonyos szabályszerűségeket mutat fel. Ez elsősorban egy speciális szókeresésre utaló *jelzeshalmaz* létezésében mutatkozik meg, amelynek elemei egymás mellett vagy – bizonyos szabályozott módokon – egymás helyett is állhatnak.

Jegyzetek

1. A grammatika részterületeiként pl. csak a morfológiát, a szintaxist és a lexicológiát sorolja fel (vö.: Saussure 1967: 160–163). Az ún. „szupraszegmentális elemeket” teljesen figyelmen kívül hagyja, míg ezek a KE vizsgálataiban nagy szerepet játszanak.

2. Ez egyébként nem csak Saussure-nél van így, vö.: Fiehler 1994: 176.

3. Gülich & Kotschi (1995:44) a *reformulálás* (Reformulierung) terminust az olyan *újráfogalmazás* kifejezésére használja, ahol egy lexikai egység megismétlése annak átfogalmazásával, szinonimájával való helyettesítésével, esetleg helyesbítésével jár. A szerzők nézete szerint a *reformulálás* folyamata három részből épül fel: a *vonatkozási szövből* (Bezugsausdruck), a *reformulálást beindító jelzésből* (Reformulierungsindikator) és a *reformulánsból* (Reformulierungsausdruck). A *reformuláns* kifejezést a *szignifikáns* kifejezés mintájára magyarítottam.

4. A „[” és „]” jelek a partitúrából egy beszélő blokkját, azon belül is egy beszéd-lépés kezdetét és végét szimbolizálják, az indexben a beszélő nevének kezdőbetűjével.

A dolgozatban használt transzkripció jelek

+ -----
B [cukor, .
Z [(nevetve) sÜvegucukor' + na'. wie kann man das übersetzen,
20 + -----
Partitúrasor, párhuzamosan olvasott beszélősorokkal

- [beszélősor
 + A megjegyzések érvényességi területe
 x Rövid zajok jele
 * Átfedések vége
 Rövid, közepes vagy hosszú szünet (max. 3 mp.)
 (3 Sec.) legalább 3 mp. hosszúságú szünet, tartama másodpercekben megadva
 ä äh ähm +
 ä:h ä:hm + kitöltött szünet, hezitációs elemek
 mh mh: hm +
 Æ relatív gyorsasággal
 ~ relatíve lassan
 : magánhangzó vagy ritkábban mássalhangzó feltűnő nyújtása (a kettőspontok száma a viszonylagos hosszúságot jelenti)
 & feltűnően gyors csatolás a megelőző (saját vagy idegen) szekvenciához
 ja, ereszkedő intonáció
 ja' emelkedő intonáció
 'Ist ja kezdés magas hangfekvésen
 ,hab ich kezdés alacsony hangfekvésen
 weißt du- változatlan intonáció
 ≠ viszonylag hangosan
 Ø viszonylag halkán
 genAU feltűnő hangsúly
 = feltűnő átkötés
 (nevetve) A transzkribens megjegyzése a beszédmódhoz vagy nonverbális jelenségekhez.
 A jelek duplázása vagy sokszorozása az illető jelenség fokozatát mutatja (a ja" pl. az intonáció nagyon magas hangfekvésre való emelkedését, a ÆÆ a túl gyors tempót jelzi, stb.)
 [BL] belégzés
 ich hab(e) gyengén artikulált
 (hamwer?) feltételezett, nem egyértelműen identifikált szöveg
 (.....?) érthetetlen hely
 / megszakítás (a beszélő, vagy egy beszélgetőtárs által)
 () rövid kihagyás a beszélgetés szövegéből
 (()) hosszabb kihagyás a beszélgetésből, esetleg akár több sor is

A dolgozatban használt szakkifejezések

Bezugsausdruck	<i>vonatkozási szó</i>
Indikator	<i>valamilyen folyamat beindulására utaló jelzés</i>
Indikatorbündel	<i>jelzészalmaz</i>
Metakommunikative Redebewertung	<i>metakommunikatív beszédértékelés</i>
Reformulierung	<i>reformulálás, újrafogalmazás (vö. láb.)</i>
Reformulierungsausdruck	<i>reformuláns</i>
Reformulierungsindikator	<i>reformulálást beindító jelzés</i>
Reparaturindikator	<i>javításra utaló jelző</i>
Rezipientensignal	<i>befogadó jelzés</i>
Zielwort	<i>célszó</i>

[Az itt nem található (és a szövegben nem értelmezett) kifejezéseket vö. Iványi 2000].

Irodalom

- Bergmann, J. 1988. *Ethnomethodologie und Konversationsanalyse. Kurseinheit 1–3*. Fernuniversität Gesamthochschule in Hagen. Fachbereich Erziehungs-, Sozial- und Geisteswissenschaften.
- Fiehler, R. 1994. Analyse- und Beschreibungskategorien für geschriebene und gesprochene Sprache. Alles eins? In: Āmejrková, S. & Danes, F. & Havlová, E. (szerk.) *Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication*. Proceedings of the Conference held at the Czech Language Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague, October 14–16, 1992. Tübingen: Narr. 175–180.
- Gülich, E. & Kotschi, Th. 1995. Discourse Production in Oral Communication. A Study Based on French. In: Quasthoff, U.M. (szerk.) *Aspects of Oral Communication*. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 30–66. Német fordításban: 1994. *Textherstellungsverfahren in mündlicher Kommunikation. Ein Beitrag am Beispiel des Französischen*. Kézirat, Bielefeld.
- Iványi Zs. 1998. *Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen*. Frankfurt: Peter Lang (Metalinguistica 6).
- Iványi Zs. 2000. A nyelvészeti konverzációelemzés (megjelenés előtt): *Magyar Nyelvőr*.
- Jakobson, R. 1972. A nyelv funkciói. In: Hangay Z. (szerk.) 1991. *Magyar nyelvészeti szöveggyűjtemény*. Budapest: Tankönyvkiadó. 9–15.
- Lindgren, K.B. 1987. Zur Grammatik des gesprochenen Deutsch. Sätze und Satzwertige Konstruktionen. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 15. 282–292.
- Rupp, H. 1965. Gesprochenes und geschriebenes Deutsch. *Wirkendes Wort* 15. 19–29.
- Saussure, F. de 1967. *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Szerk. Bally, Ch. & Sechehaye, A., fordította Lommel, H. Berlin: Walter de Gruyter.
- Schegloff, E.A. 1979. The Relevance of Repair to Syntax-for-Conversation. In: Givón, T. (szerk.) *Syntax and Semantics. Vol. 12: Discourse and Syntax*. New York et al.: Academic Press. 261–286.
- Streeck, J. 1983. Konversationsanalyse. Ein Reparaturversuch. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 2.1. 72–104.

Grammatikák és alkalmazott nyelvoktatás

Hell György

Tulajdonképpen nem túl sok idő telt el azóta, hogy az iskolai nyelvoktatásban egynél több grammatikát tudunk vagy tudnánk alkalmazni, hiszen századunk közepéig csak a hagyományos grammatika adta a nyelvtani anyagot. A múlt század ugyan létrehozott egy újfajta nyelvszemléletet, egy valódi nyelvtudományt, de ez a történeti beállítottságú nyelvleírési mód nem tudott igazi és közvetlen kapcsolatot teremteni a nyelvoktatással. Az összehasonlító nyelvészet megkérdőjelezte a hagyományos grammatikák tudományos értékét, de abból az anyagból, amelyet helyette nyújtott, csak nagyon kevés került bele a nyelvoktatás által használt nyelvtani anyagok közé.¹ A múlt század nyelvészetének igazán jelentős és máig is nagy hatással érvényesülő újítása viszont abban állott, hogy a nyelvi hangzásban találta meg a kutatások valódi területét. Kidolgozta a nyelvek hangtanát majd fonológiáját, amivel párhuzamosan az írott szöveg helyett a beszélt szöveg tanítására hívta fel a nyelvtanárok figyelmét. A fonetikusok ajánlásainak nyomán terjedni kezdett a beszéd központú nyelvoktatás (vagy legalábbis az olyan nyelvoktatási módszer, amelyik a beszélt nyelvből indul ki (ld. Palmer 1917)), de a nyelvi törvényszerűségeket továbbra is a hagyományos ill. iskolás grammatika felhasználásával tanították mindenütt. Alkalmazását nem lehetett kiszorítani az oktatásból azzal sem, hogy a „hivatalos” nyelvtudomány tudománytalannak nyilvánította.²

A diakrónia és a szinkrónia megkülönböztetésével *F. de Saussure* tudományos jelleget adott a nyelvállapotot leíró munkáknak, és ezzel más, kedvezőbb megvilágításba helyezte a régi grammatikákat. A nyelvészek elismerték a tényleges nyelvállapot vizsgálatának fontosságát, Saussure nyomán szinkrón grammatikákat írtak, de a hagyományos fölfogástól eltérően, mert annak módszereit továbbra sem tekintették tudományosnak. Új, strukturális eljárások alkalmazásával egyre újabb grammatikák születtek századunkban, és számuk már annyira megnőtt, hogy a sokféleségüket szinte lehetetlen áttekinteni. A grammatika és a nyelvoktatás kapcsolatát ma már senki sem veszi olyan egyszerű kérdésnek, mint amilyenek az még akár ötven évvel ezelőtt is látszott. Megszűnt az ideális állapotok kora, amikor minden nyelvet mindenütt egyetlen grammatika megállapításainak felhasználásával tanítottak. Ma eltérő nyelvtanokat használunk az anyanyelvi oktatásban és az idegen nyelvek oktatásában, mást a németben, mást az angolban vagy a franciában. Eltérő felkészítést kapnak természetesen a tanárok is, mert a nyelvi tanszékek sem tanítják mindenütt ugyanazt a nyelvtant. A helyzet – furcsa

módon – talán csak azzal vált egyszerűbbé, hogy a nyelvoktatás és a grammatika kapcsolatában most már nem csupán a grammatika oldaláról állt be változás, hanem a nyelvoktatás részéről is. A nyelvtanárok nagyon egyszerűen oldották meg a gordiuszi csomót: olyan tanítási módszert vezettek be, amelyben nincs vagy alig van szükség nyelvtanra.

Ez az utóbbi megállapítás minden bizonnyal sok túlzást tartalmaz. Kérdéses, valóban hiányzik-e a nyelvtan a mai nyelvoktatási módszerekből, lehetséges-e iskolákban eredményesen tanítani az idegen nyelvet valamilyen nyelvtan nélkül és ha nem, melyik az a grammatika, amelyik jól vagy talán a legjobban használható az oktatásban. A cikk ezekre a kérdésekre keres valamilyen választ, de ennek megfogalmazásához először azt kívánja áttekinteni, hogyan jött létre a mai grammatikák sokfélesége és milyen megállapításokat tudnak tenni ezek a nyelvoktatással kapcsolatban.

1. H. Glinz „objektív” grammatikája

A XIX. század nyelvészei nem vették komolyan az iskolai grammatikákat, mert ezek a nyelv leírásában teljesen mellőzték a történeti szempontokat. Századunk közepén Hans Glinznek a tudományos objektivitás szempontjából voltak kifogásai Karl Ferdinand Becker hagyományos iskolai nyelvtanával szemben. Ő már ismeri Saussure elveit, elfogadja őket és saussure-i megalapozásból indokolja részletesen könyvében, miért kell rátérni egy új nyelvteni elemzésre:

„Az általunk alkalmazott módszerrel olyan megállapításokat kapunk, amelyeket részben objektívnak, részben csak szubjektívnak is nevezhetünk. Objektívnak tekinthetők nyilván azok az eredmények, amelyeket egy elfogadható eljárás nyomán közvetlenül meg tudunk figyelni, azaz ha róluk a kutató vagy a kritikus olvasó egy ‚igen’-nel vagy ‚nem’-mel tud dönteni. Az *Er war plötzlich verschwunden* mondatot pl. többféle módon átrendezhetjük: *Plötzlich war er verschwunden; verschwunden war er plötzlich; (weil/obwohl) er plötzlich verschwunden war; war er (denn) plötzlich verschwunden?* Ha mindezeket a változatokat német mondatoknak fogadjuk el (...), akkor az általánosan érvényes megfigyelés alapján állíthatjuk, hogy a négy rész (*plötzlich, er, war, verschwunden*) mindegyike elválasztható a többitől, mindegyikük önálló részegységet (*Stellungsglied*) képvisel, és közülük a *war* – egy négy részes mondatot feltételezve – csak az első, csak a második vagy csak az utolsó helyen állhat, a harmadikon sosem.

Szubjektívnak is tekinthetjük ezeket az eredményeket annyiban, hogy nem teljesen automatikusan kaptuk őket, hanem elérésükhöz néhány kérdésben magunknak is döntenünk kellett, pl. abban, hogy az átrendezésekkel német mondatokat kaptunk-e vagy csak elfogadhatatlan szósorokat, hogy a naiv anyanyelvi beszélő szerint a monda-

tok ‚jók’-e vagy ‚rosszak’? Mindazonáltal ‚objektívak’ az eredmények, mert a nyelvi objektivitást egyedül csak a hiteles anyanyelvi beszélő döntése alapozza meg. Igazán szubjektívak ezzel szemben mindazok a megállapítások, amelyek nem csak egy ‚igen’-re vagy egy ‚nem’-re alapozódnak, hanem a tartalomra, a tartalmi eltérésekre és egyéb árnyalatokra vonatkoznak. Szubjektívak vagyunk pl. ha a *Verschwunden war er plötzlich* változatot ‚érzelmi telítettségűnek’ tekintjük, a *Plötzlich war er verschwunden* vagy az *Er war plötzlich verschwunden* sorokat viszont ‚semleges’-nek. Az ilyen megállapításokkal ugyanis nem mindenki fog pontosan egyetérteni szemben azokkal, amelyek az átrendezésre vonatkoztak.” (H. Glinz 1952:55, H. Gy. fordítása).

Glinz tehát jól láthatóan eltér a történeti nyelvészet képviselőinek érvelési módjától: nem a régebbi nyelvi alakokban keresi érvelésének megalapozottságát, hanem az érvelés objektivitásában, amit – az iskolás grammatikáktól eltérően – a hangzás grammatikai helyességében keres és talál meg (talán Saussure nyomán Glinz 1952:44). A lényeges különbséget közte és Becker grammatikája között érvelésének tudományosan formális módszerében kell keresnünk, nem pedig elért eredményeinek – pl. a mondatrészek általa fölállított rendszerének – különleges újdonságában. Módszerének lényegét egészen röviden két pontban lehetne összefoglalni:

1. A mondatot alkotó részeket nem kérdésekkel kell megállapítani, hanem formális eszközökkel. A már bemutatott „átrendezési próbával” (Verschiebeprobe) megkaphatjuk a mondatrészeket, majd ezek alakítani tulajdonságait és az ún. „helyettesítési próbát” (Ersatzprobe) felhasználva megállapíthatjuk róluk azt is, milyen mondatrészeket képviselnek;
2. Minden (német) mondatban található olyan rész (a ragozott igealak), amely kizárólagos elhelyezkedésével valamiféle irányító szerepet (Leitglied) tölt be a többi mondatrészhez viszonyítva.

Az első megállapítással Glinz még nem nagyon tér el a Becker-féle grammatikáktól: elemzése nyomán most is mondatrészeket kapunk és ezek a mondatrészek is ugyanazok mint Beckernél. (Glinz könyvének mai olvasását legfőleg az teszi kissé nehézkessé, hogy a megszokott latin terminusok helyett saját német szakszavait használja). A lényeges különbség a módszerben van: a mondatrészeket nem kérdések alapján állapítja meg. Kérdéseket csak a mondat ismert tartalma alapján tehetünk fel, a helyes válaszokat is annak ismerete alapján kell elfogadnunk vagy elvetnünk, és ez a tartalom már a szubjektivitások területére tartozik. Glinz mondatelemzése tehát lényegileg ugyanazt eredményezi, mint Beckeré, csak nem szubjektív kérdeztételekkel, hanem objektív (formális) eljárások alapján:

<i>Tasziló</i>	<i>tegnap</i>	<i>egy szelíd</i>	<i>hátaslovat</i>	<i>ajándékozott</i>	<i>Lukrécianak</i>
a) <u>alany</u>	<u>határozó</u>	<u>jelző</u>	<u>tárgy</u>	<u>állítmány</u>	<u>részes-határozó</u>
b) főnév	hat. -szó	névelő m. név	főnév	ige	főnév
c) alany- eset			tárgyeset	múlt idő, esz. 3. sz.	részes eset

Ez az ábrázolás a hagyományos iskolai (Becker féle) mondatelemzési szokások lépéseit tünteti föl egy egyszerű mondatra: elsőnek kérdésekkel megkeressük a mondatrészeket, majd megállapítjuk a mondatrészek szófaji értékeit illetve ezek morfológiai tulajdonságait. A mondatok bonyolultságától és az elemzés „finomságának” igényétől függően ez az elemzés természetesen nagyon összetett is lehet, alapjait tekintve azonban megmarad az adott keretek között.

Ugyanebből a mondatból Glinz elemzésével a következőket kapjuk:

1. A helycserével megállapítható mondatrészek:

Tasziló | *tegnap* | *egy szelíd* *hátaslovat* | *ajándékozott* | *Lukrécianak*

2. A mondat központi egysége:

ajándékozott (állítmány)

3. Esetvégződések alapján jellemezhető részek:

Tasziló (alany)

egy (*szelíd*) *hátaslovat* (tárgy)

Lukrécianak (részesülő)

4. Esetvégződéssel nem jelölt egység:

tegnap (határozó)

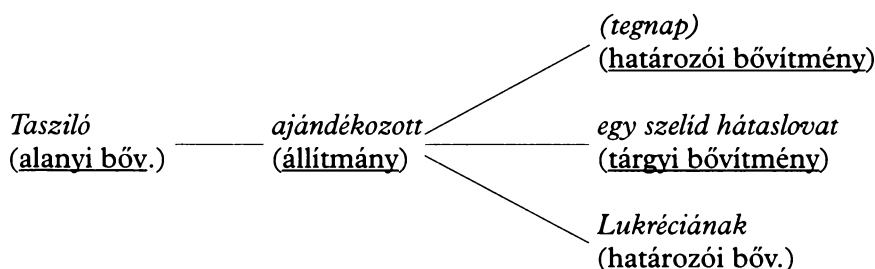
5. Helyzete alapján jelölt egység:

szelíd (jelző)

A végeredményeket tekintve Glinz újításai nem hoztak lényegesen más-fajta ismereteket a mondatok szerkezetére vonatkozóan. Az igazi változást Glinz második megállapítása hozta azzal, hogy az igének sajátos, a többi résznél fontosabb helyet biztosított a mondatban. Nála az ige „Leitglied”, azaz olyan egység, amelyik megszabja, irányítja a többi rész elhelyezkedését. Egy későbbi munkájában Glinz egyértelműen azt is kifejezésre juttatja, mi-

lyen következményekkel jár mindez a többi mondatrészre, kifejezetten az alanyra vonatkoztatva: az alany az ő szavaival „csak primus inter pares, azaz első az azonos rangúak között” (Glinz 1957:83.). Nincs tehát kiemelt alany, az alany nem képezi az állítmánnyal együtt a mondat két fő részét, mert nem több mint a többi mondatrész, mint a tárgy vagy a határozók. Glinz még nem részletezi, mi minden rejlik fentebb idézett megállapítása mögött, de J. Erben grammatikájában egyértelműen megfigyelhetők már ennek az állásfoglalásnak logikus következményei (Erben 1958). Nála a mondatnak egy fő része van, az igei állítmány, minden más mondatrész ennek azonos értékű kiegészítője, azaz:

Tasziló tegnap egy szelid hátslovat ajándékozott Lukrécianak

Nem kétséges, hogy Erben függőségi mondatelemzése már tükrözi *L. Tesnière* valenciaelméletének megállapításait, de itt a valencia még nem szavakhoz kapcsolódik, hanem a mondat szerkezetének egészében érvényesül és az állítmány (ige) melletti mondatrészek azonos értékét fejezi ki Glinz idézett megállapításának megfelelően.⁴ Erben grammatikájában csiráiban megtalálhatók mindazok a mondatsémák, amelyeket – most már a valenciaelmélet eredményeinek felhasználásával – Engel grammatikája vagy a Duden grammatika ismertet napjainkban teljes részletességgel (Duden 1995, Engel 1991).

2. Az amerikai strukturális elemzés szintaxisa

Mai grammatikáink sokféleségéhez az Egyesült Államok nyelvésze szolgáltatta a másik forrást. Glinzhez hasonlóan ők sem elsősorban a történetiséget hiányolták a hagyományos grammatikában, hanem a tudományos jellegű objektivitást, amit ők is a nyelvi formában találtak meg, de már jóval Glinz előtt, még a harmincas években. A forma fontosságát mint maradó állandósult jelenséget először Sapir hangsúlyozza az amerikai nyelvészetben. L. Bloomfield munkáiban a nyelv már szinte csak forma, mert a jelentés szerinte nem nagyon tartozik a nyelvészet vizsgálódási körébe. Az objektíven megragadható legbiztosabb formát a szófaji kategóriák adják az amerikai nyelvészek számára és mivel minden mondat leírható a szavai által

adott szófaji kategóriák sorával, szerintük a különböző nyelvekre éppen az a jellemző, hogyan alakítanak ki mondatot a szófaji kategóriákból. A mondatot alkotó szavak szófaji egymásutánját azoban nem úgy kell elképzelni, mint a fonálra fűzött gyöngyök sorát, melyben minden szem elszigetelten áll és egyformán kapcsolódik mind az előtte lévőhöz mind a következőhöz, hanem olyan sorként, amelyen belül csoportok alakulnak ki az egyes szófaji egységek körül. A csoport szavai egymással alkotnak közvetlen kapcsolatot, és a sor többi szavaihoz már mint egységes egész csatlakoznak. A csoportokat az ún. „közvetlen összetevős” elemzéssel kaphatjuk meg a mondatok egymás után végrehajtott többszörös felosztásával⁵:

Tasziló tegnap egy szelíd háttaslovat ajándékozott Lukrécianak

Szófajok:

N_{a.e.} Adv. Det. Adj. N_{t.e.} V N_{r.e.}

Az egymás után végrehajtott bontások eredményei:

1. N_{a.e.} | Adv. Det. Adj. N_{t.e.} V N_{r.e.}

2. Adv. Det. Adj. N_{t.e.} V | N_{r.e.}

3. Adv. | Det. Adj. N_{t.e.} V

4. Det. Adj. N_{t.e.} | V

5. Det. Adj. | N_{t.e.}

Minden egyes bontás során egyetlen elemből vagy több tagból álló sorokat kapunk. Az utóbbiakat zárójelezéssel foghatjuk össze úgy, hogy mellettük egyúttal nyelvtani jellegüket is föltüntetjük, amit a bennük szereplő legfontosabb elem szófaji értékéből kapunk:

N_{a.e.} | (Adv. Det. Adj. N_{t.e.} V N_{r.e.})_{VP}

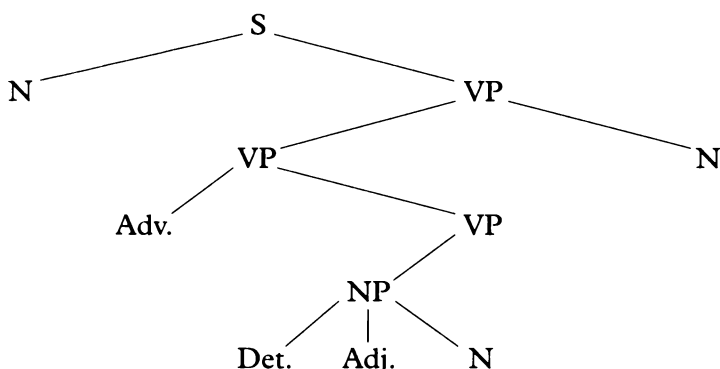
(Adv. Det. Adj. N_{t.e.} V)_{VP} | N_{r.e.}

Adv. | (Det. Adj. N_{t.e.} V)_{VP}

(Det. Adj. N_{t.e.})_{NP} | V

Det. Adj. N_{t.e.}

Az elemzés során mindig valamilyen nyelvi egészet osztottunk részekre. Először a mondat egészét bontottuk szét, majd az így kapott részek mind-egyikét (mint egységes egészet) tovább, ameddig csak lehetett. A kapott részek természetesen mindig a kiindulási egész részei, abból származnak, annak vannak alárendelve, azaz attól függenek:

Az amerikai nyelvészek elemzési módja és az európai hagyományos mondatelemzés között jelentős különbségek találhatók:

1. az elemzésben nem a mondat egészét mint tartalmi egységet bontjuk részekre, hanem a benne található szófaji értékek sorát,
2. a szófajok lineáris rendjében csoportosulásokat állapítunk meg,
3. a mondat szerkezetében a csoportok és azok részei függőségi viszonyban állnak egymással,
4. sehol sem alkalmazunk mondatrész megnevezéseket az elemzés folyamán.

A felsorolt jellegzetességek nem egyforma súllyal térnek el az európai elemzési hagyományoktól: a szófaji jelölésekben nincs lényeges újdonság, ugyanazokat a szófajokat használják, mint a hagyományos grammatikák, bár más eljárással állapítják meg őket. Az amerikai elemzéssel kapott csoportok sem jelentenek különlegességet, hiszen tulajdonképpen azonosak a mi (tárgan értelmezett) mondatrészeinkkel, ha azokba a jelzőket is mindig beleszámítjuk. A lényeges eltérést a (3) és a (4) pontban találjuk: igaz, hogy a mondatrészek közötti függőségi viszonyokat a mai mondatelemzésben a hagyományos grammatika is megadja, de ez az eljárás eredetileg nem tartozott az elemzéshez, régebben a mondatrészek sorát csak lineáris sorrendben kellett megadni (ahogy az az első elemzésben látható). A függőségi viszonyok föltüntetése olyan újítás, amelyet már az új grammatikáktól vett át a hagyományos grammatika. Viszont hova tűntek el a mondatrészek?

A hagyományos elemzésben kérdésekkel kapjuk meg a mondatrészeket. Már az általános iskolában meg kell tanulniuk a gyerekeknek, milyen kérdé-

seket tegyenek fel és azt is, milyen mondatrészeket kapnak a kérdésre adott felelet nyomán. Ehhez természetesen érteni kell az egész mondatot, mert hiszen ha a mondat jelentése ismeretlen az elemző számára, akkor a kérdésekre nem tud válaszolni, sőt fölteni sem tud kérdéseket. Az első gondok éppen ennek a jelentésnek a fölhasználásából adódnak.

Glinz szerint a jelentés azok közé a nyelvi jelenségek közé tartozik, amelyek szubjektívak és amelyeket egy objektív elemzés nem használhat föl. Elképzelhető, hogy ezt a megállapítást túlzottan elméleti jellegűnek tekinti valaki, de a tartalom (szükségszerű) felhasználásának vannak egészen gyakorlati hátrányai is: ezt az elemzést ugyanis csak az alkalmazhatja, aki nagyon jól érti a nyelvet, akinek nincs szüksége arra, hogy a mondatot csak a részek közötti összefüggések elemzése után értse meg. Pedig ilyen elemzésre nem csak az szorul rá, akinek a számára az adott szöveg idegen nyelven van és a nyelvtudása még nem kielégítő, hanem még egy anyanyelvi beszélő is, ha a mondat az átlagosnál annyival összetettebb, hogy elemzés nélkül megérteni akár többszöri átolvasás után sem tudja. A kérdések ilyenkor nem segítenek, hiszen föl sem tudja tenni őket. A szótározás sem segít, mert nem a szavak nem ismerése miatt nem értjük a mondatot, hanem mert a szavak közötti viszonyok tisztázatlanok a számunkra, és ezeket csak a megfelelő elemzéssel tudnánk földeríteni.

A javasolt módszer szerint ilyenkor először meg kell keresnünk a mondat igéjét, majd a hozzá tartozó bővítményeket, fölhasználva mindazokat a formai tulajdonságokat, amelyek jellemzőek a szavak közötti összefüggésekre. Vagyis csak a szavak alaktani, szófaji tulajdonságaira támaszkodunk és csak azok felhasználásával elemezzük a mondatot. A szófaji tulajdonságok ugyanis sokkal megbízhatóbbak, mint a mondattani kategórák, a mondatrészek. Egy főnév mindig főnév és az elöljárók, a kötőszók, a határozószók is megbízhatóan állandó jellegű információt szolgáltatnak szófaji tulajdonságaikkal. Ugyanezt nem mondhatjuk el a mondatrészekről. A „mondatrész” szó annyit jelent, hogy a mondat egy szakasza közvetlen része a mondat egészének. Ezen az alapon mondjuk, hogy a jelző tulajdonképpen nem is mondatrész, mert nem közvetlen része az egésznek, hanem csak az egész egy részének a része. Viszont a jelzőnek éppen ilyen értelmezése teszi kétségessé, hogy a többi mondatrész mindig valóban a mondat (közvetlen) része-e? Hiszen *A könyvet olvasó fiút nem zavarja az utca zaja* mondatban a két tárgy közül csak az egyikre (*fiút*) mondhatjuk a fenti értelmezés szerint, hogy mondatrész, a másikra (*könyvet*) nem. A mondatrész fogalom tehát viszonylagos fogalom, nem lehet olyan egyértelműen és megbízhatóan alkalmazni, mint a szófajok, vagy a szófajokból alkotott nagyobb egységek (a szó szerkezetek, frázisok) fogalmát.⁶

Nem meglepő éppen ezért, hogy az objektivitásra törekvő nyelvészeti szemlélet többre értékeli ezeket a fogalmakat a mondatrészek fogalmánál. Inkább mondja azt, hogy a mondatot pl. egy nominális frázis és a verbális frázisban lévő ige, nominális frázis, elöljárós frázis stb. sora adja, mint azt,

hogy a mondat az alany, az állítmány, a tárgy és egy határozó egymásutánja (Glinz 1956:330). Nem kétséges ugyanakkor, hogy amikor a tartalmi elemeket tükröző mondatrészek elhagyásával a nyelvi elemzés egységét biztosító módon a morfológiában használt eljárásokhoz hasonlóan formális összefüggésekben keressük a mondatokon belüli törvényszerűségekre a magyarázatot, akkor egy új „megértési és magyarázási síkra” térünk át, amelyiken nem mindenki tud (és talán legkevésbé a kisiskolások tudnak) előkészítés nélkül olyan természetességgel eligazodni, mint a „maguktól értetődő” jelentések síkján. Ennek a ténynek a következményeit (amennyiben helytállóak) mindenképpen le kell vonni a gyakorlat (az oktatás) számára, de semmiképpen sem bizonyos, hogy egy tudományos objektivitást kereső nyelvészeti irányt kell szükségtelennek tartanunk csak azért, mert formális összefüggéseket keres (és talál) ott, ahol a beszélők általában csak a tartalmi összefüggések alapján tartják természetesnek az eligazodást.⁷

Az előző ábrázolásból jól látható, hogy a formális mondatelemzésben a szavak nem fonalszerű egymásutánban kapcsolódnak egymáshoz, hanem egy hierarchikus elrendezésben úgy, hogy az egymástól függő viszonyba kerülő egységek egyúttal a mondat szerkezetét is feltüntetik. Mivel a szófajok lehetséges egymásutánja a mondatokban nyelvenként más és más, és a sorban létrejövő csoportosulások is eltérnek, legjobban úgy jellemezhetünk egy nyelvet, ha megadjuk a mondataira jellemző szerkezeti-függőségi viszonyokat szófaji kategóriákban és fráziskategóriákban kifejezve.

Ha a mondat egésze helyett S jelet használunk és az egymás után végrehajtott felbontásokra ' jellel utalunk, a csoportok jelölésére pedig csak a zárójelek indexelését (a csoportok nevét) tartjuk meg, akkor példamondatunkra a következőket kapjuk:

S → N + VP
 VP → VP + N
 VP → Adv. + VP
 VP → NP + V
 NP → Det + Adj. + N

Jól látható, hogy ebben a mondatban három helyen találunk verbális frázist, de mindegyik más, mert a frázison belüli függő részek eltérnek egymástól. Ahhoz, hogy egy nyelv minden mondatát (azaz, hogy egy nyelvet) kimerítően jellemezni tudjunk, tulajdonképpen minden mondatára meg kellene adnunk egy ilyen függőségi rajzot, viszonyt. Előre látható, hogy egy ilyen követelmény (pedig az amerikai leíró strukturális elemzés egy ilyen feladatban látta végső célját), több okból is kivihetetlen. Először megvalósíthatatlan, mert egy nyelv minden mondatába a lehetséges mondatok is beletartoznak, ezeket pedig nem lehet megadni. De értelmetlen is az eljárás, mert a tömértelen leírás, amit így kapnánk, áttekinthetetlen és használhatatlan lenne. Ugyanakkor azonban nem kétséges, hogy ez a strukturális

leírás valóban hasznos és jó felvilágosítást nyújt a mondatok fölépítéséről és egy nyelv jellegéről. A látszólagos kiúttalanságra a generatív grammatika állt elő egy megoldási javaslattal: nem leírni kell a (lehetséges) mondatok szerkezetét, hanem szabályokat kell adni arra, hogyan alakíthatók ki a különböző szerkezetek. Ezáltal a grammatika egyrészt egyszerűbbé válik, de egyúttal valóságosabbá is, mert a szabályok nem a kész mondatokról adnak szerkezeti leírást (ezeket – láttuk – nem lehet felsorolni), hanem arról a folyamatról, amellyel beszélőként jó mondatokat hozunk létre. Pl.:

Tasziló szép lovat küldött szeretett Lukrécijának névnapi ajándékul.

Szerkezeti leírásként a mondatra a következőket kapjuk:

S → N (*Tasziló*) VP (*szép lovat küldött szeretett Lukrécijának névnapi ajándékul*)

VP → VP (*szép lovat küldött szeretett Lukrécijának*) NP (*névnapi ajándékul*)

VP → VP (*szép lovat küldött*) NP (*szeretett Lukrécijának*)

VP → NP (*szép lovat*) V (*küldött*)

NP → Adj (*névnapi*) N (*ajándékul*)

NP → Adj (*szeretett*) N (*Lukrécijának*)

NP → Adj (*szép*) N (*lovat*)

azaz: S → N VP

VP → VP NP

VP → VP NP

VP → NP V

NP → Adj N

NP → Adj N

NP → Adj N

Ebben a szerkezeti leírásban három VP és három NP szerepel. A három VP közül kettőnek azonos a belső szerkezete, egyé más, a három NP egyforma. Ha a szerkezeti leírás helyett generalási szabályokkal fejezzük ki a mondat felépítését, az alábbiakat kapjuk:

S → N VP

VP → VP NP

VP → NP V

NP → Adj N

Ez a négy sor ugyanúgy megadja a mondat belső szerkezetét, mint az előző hét, de itt most célunkat szabályok megadásával értük el, amelyek megismételhetők (ha kell). Ezzel az újítással egyrészt áttekinthetővé (egyszerűbbé, végessé) tudjuk tenni a végtelenül sok lehetséges mondat szerkezetét, másrészt szemléltetően azt is be tudjuk mutatni, hogyan jár el (bizonyára) a beszélő ember, amikor nyelvismeretét használva mondatokat szerkeszt. A különbség a szerkezet leírása és a generálás között kicsinek tűnik, de valójában nagyon nagy. A mondatalkotás szabályait kereső gondolat talán egy új nyelvészeti irány fejlődött ki, melyet egy egész világ választ el a hagyományostól.⁸ Az új vizsgálati mód, a generatív grammatika sok mindenben változott első föllépése óta: míg korábban csak egy nyelvre vonatkozóan adta meg formális összefüggésekkel a mondatban fellelhető szintaktikai kapcsolatokat, napjainkban egy univerzális nyelvi képesség módosulásaiban keresi a magyarázatot az egyedi nyelvek használatát szabályzó mentális képességekre.⁹ Az említett változások részleteire itt most kitérni nem lehet, de annyit meg kell említeni, hogy (a vázolt elvi alapok következményeként) mostanában éppen ez a grammatikai irányzat foglalkozik a legtöbbet a nyelvelsajátítás körülményeinek kérdésével.

3. A régi-új kommunikatív nyelvoktatás

A korábbiak során elhangzott, hogy a mai nyelvoktatási módszerek nem használnak grammatikákat. Ez a túlzott kijelentés csak akkor értelmezhető a megfelelő keretek között, ha a harminc-negyven évvel ezelőtti vagy a még korábbi nyelvoktatás szemszögéből nézzük mindazt, ami napjainkban történik az idegen nyelvek tanítása terén. Akkoriban a nyelvet (*langue*) tanultuk, manapság a beszédet (*parole*) tanítjuk. Sokszor elhangzott, hogy régebben a nyelvtant tanultuk meg, de ez is csak olyan túlzás mint az, hogy ma nincs nyelvtan a nyelvoktatásban. A nyelvtant ugyanis egy szókinccsel együtt kellett elsajátítani, de nem a beszédre alkalmazva (*leszűkítve*), hanem egy jó olvasási vagy fordítási készségre. A grammatizáló nyelvoktatás semmiképpen sem adott rossz nyelvtudást, célkitűzésében és módszerében viszont sajátosan eltért a mai idegen nyelvi oktatástól. A körülmények sem voltak azonosak a maival, mert hiszen akkoriban a középiskola elvégzése nem egyszerűen csak a szükséges általános képzettséggel volt azonos, hanem annál többet jelentett, ami az oktatási anyag megválogatásán túl azzal is együtt járt, hogy a tanulók egy mainál szűkebb szociális rétegből verbuválódtak. Ma mindez másként van: megváltozott a középiskolai oktatás célkitűzése, jellege, az idegen nyelv része lett az alapképzésnek és a nyelv helyett a beszédre tanítunk. A változás semmiképpen sem jelent könnyítést: nem csak az új célkitűzés jelent másfajta feladatokat, de az oktatottak megnövekedett száma is új helyzetet teremtett.

A mai beszédközpontú nyelvoktatás nagyon könnyen kapcsolatba hozható egy már hosszú ideje létező másik nyelvoktatási formával, a nyelvmes-

terek tanítási módjával. Az európai idegennyelv oktatásban már régóta ezzel a módszerrel tanították az élő idegen nyelveket az iskolai latin oktatás mellett a nemesi, majd a jobb módú polgári családokban. Művelői, a nyelvmes-terek nagyon vegyes képzettséggel rendelkeztek, voltak, akik csak a nyelvet tudták jól, de voltak olyanok is, akik a kor elismert tudású személyei közé tartoztak. Módszerük lényege abban állt, hogy tanítványaikkal csak az idegen nyelven beszéltek, azaz idegen nyelvű környezetet teremtettek számukra mindaddig, amíg spontán módon el nem sajátították a nyelvet. Különös módszerességet nem kell keresni ebben az oktatási formában, de ha valaki átgondoltan csinálta, nem hagyatkozott mindenben a véletlenre. Juan Luis Vives (1492–1540) spanyol humanista 1531-ben *De tradendis disciplinis* címmel könyvet írt a tudományok helyzetéről, ebben szót ejtett a spanyol, olasz, portugál és francia nyelv rokonságáról, a nép nyelvéről, amelynek el-sajátításához szerinte nincs szükség nyelvtanra, mert a használattal sokkal gyorsabban meg lehet tanulni mint nyelvtani alapon. Ezzel kapcsolatban (könyvét II. János portugál királynak ajánlotta) felsorolja azokat a tárgyköröket, amelyekről szerinte a kezdőkkel és a haladókkal beszélgetni kell a foglalkozásokon: a kezdők beszélgessenek a lakásról, a lakás berendezési tárgyairól, a ruházatról, az ételekről, az időről (időjárásról), a lovakról, a hajókról, a templomokról, majd a csillagokról, az állatokról, a növényekről, végül az államról és a közösségről. A haladók magyarázzák meg az irodalmi, történelmi, földrajzi neveket, beszéljék meg a velük kapcsolatos ismereteket és eseményeket. Fölvívja a tanulók figyelmét arra, hogy a nyelvet nem önmagáért kell tanulni, hanem mindig valamilyen cél érdekében (Vives, III. könyv 6. fejezet. 88. oldal, ill. 4. fejezet 77. oldal).

Vives könyvétől szinte egy fél évezred választ el bennünket, de a beszélgetésekhez megadott tárgykörei alapján nagyon könnyen az a benyomása támad az embernek, hogy a napjainkban alkalmazott módszer sok mindenben azonos azzal, amelyet már Vives korában használtak. Egyébként nem most történt meg először, hogy a kommunikatív nyelvoktatási forma helyet kapott az iskolai nyelvoktatáson belül is. Angliában, Franciaországban és Németországban a múlt század végén az új eszközfontetikai iskola művelői új nyelvoktatási módszert javasoltak az iskoláknak, aminek az volt a lényege, hogy a korábbi igen erős grammatizálás helyett az élő beszéd képezze az oktatás középpontját. Az újitók eleinte sikereket értek el, elgondolásuk terjedni kezdett, de Németországban (a mozgalom itteni kezdeményezője Wilhelm Viëtor marburgi professzor volt híressé vált 1882-es *Quousque Tandem* című cikkével) az elgondolás éles viták közepette halványodni kezdett, a századfordulóval erejét veszítette és az összecsapásból a (már enyhébb) grammatizálók kerültek ki győztesen (Aronstein I: 52–66.)

Ha a ma is használatos tárgykörökre gondolunk és arra, hogy az idegen nyelven folytatott kommunikációval a tanulók ma több lehetőséget kapnak általános nyelvsajátító képességük kihasználására mint a korábbi módszerek kereti között, akkor nem egészen alaptalanok az olyan vélemények,

hogy új nyelvoktatásunk a már említett réginek valamilyen változata. Ennek ellenére a mai kommunikatív nyelvoktatás semmiképpen sem tekinthető egyfajta nyelvmesteri tevékenységnek. Az iskolai nyelvtanár nem egy-két gyerekkel foglalkozik, hanem csoportot tanít és nincs együtt a tanulókkal annyi ideig, hogy az általa létrehozott idegennyelvi környezet feloldaná őt a szigorúan módszeres oktatás követelményei alól. Az iskolai csoportok tagjai nagyon eltérnek egymástól a tanulási beállítottság vagy a nyelvre való fogékonyság tekintetében, igen nagy különbségek állhatnak fenn közöttük a családi háttér szempontjából, az egyéni képességek terén, de mindezek ellenére oktatási szerveink minden csoportban elvárnak valamilyen általánosan kötelező tudásszintet. Egy ilyen követelményrendszer mellett csak módszeres munkával és előre megtervezett tananyaggal lehet eredményt elérni.

4. Az alkalmazott nyelvészet lehetőségei

A rendszeres és tervezett nyelvoktatás csak abban keresheti a maga jogosultságát, hogy azonos vagy rövidebb idő alatt nagyobb eredményt, többet tud elérni, mint egy ösztönös, a természetes nyelvi érintkezést alapul vevő nyelvtanítási/nyelvtanulási mód segítségével. Az iskolai nyelvoktatásnak szükségszerűen tervezett formát kell adni, azaz biztosítani kell a tervezettséget mind a tananyagban mind pedig annak felhasználásában. Anélkül, hogy akár csak a legkisebb mértékben is részletezni kellene a módszertan három alapvető tudományának, a pedagógiának, a pszichológiának és a tanítandó anyag szaktudományának szerepét abban, melyik hogyan befolyásolja az oktatási gyakorlat fölépítését, szorítkozzunk a továbbiakban csak arra a szerepre, amelyet a nyelvészet tud nyújtani ezen a téren. Közismerten létezik a nyelvészetben belül egy részterület, az alkalmazott nyelvészet, amelyik a nyelvészet és az oktatás kapcsolatának kérdésével foglalkozik. Jelenleg nincs olyan egységes állásfoglalás, amelyik egyértelműen meghatározná, mit kell pontosan alkalmazott nyelvészetben értenünk és mi minden tartozik ennek a nyelvészeti rész tudománynak a feladatai közé. A szűkebb értelmezés szerint az alkalmazott nyelvészet a nyelvoktatással kapcsolatos kontrasztív kérdésekkel, a hibaelemzéssel, a nyelvek közötti interferencia jelenségével, a fordítás és fordításelmélet kérdéseivel, valamint a számítógépek nyelvészeti alkalmazásának kérdéseivel foglalkozik.¹⁰ A tágabb értelmezés szerint az alkalmazott nyelvészet területére tartozik tulajdonképpen minden olyan nyelvészeti tudományág, amelyik már túl van a fonetikán, fonológián, morfológián stb., vagyis ami már nem a nyelvrendszer tanulmányozását jelenti, mint pl. a pszichológiai nyelvészet, a nyelvészeti szociológia és pragmatika. A cikk az alkalmazott nyelvészet szűkebb értelmezésének keretein belül kíván maradni.

Kérdéses, mit tud a nyelvészet adni a tananyag és a tananyag elrendezése szempontjából. Egy teljes értékű kommunikatív nyelvtanulásban, vagyis amikor valaki a nyelvi környezetből sajátítja el a nyelvet, senki sem kap külön

nyelvtani anyagot, hisz a szabályszerűségeket mindenkinek magának kell kihámozni az adatokból. A módszeres tanulás eredményességét az adja, hogy a tananyag explicit módon is tartalmaz nyelvtani jellegű információkat. Az ehhez szükséges megállapításokat gyakorlatilag mindenféle grammatikában egyformán meg lehet találni, a szabályszerűségek tényszerű ismertetése terén nincs közöttük különbség. Nem tudnak viszont egyértelmű útmutatást adni a grammatikák arra vonatkozóan, milyen sorrendben tanulandók meg a szabályszerűségek. A főnevek többes számú alakját nyilván (valószínűleg) az egyes szám után kell tanítani, a múlt idejű igealakokat valószínűleg a jelen idejű után, a fokozott alakot az alapfokot követően, de arról mit sem tudnak mondani a nyelvtanok, hogy az esetek megtanításában vagy a nem jelen idejű igealakok közül mi legyen a sorrendi egymásután. Létezik ugyan egy egységes grammatikai elrendezési mód, de ebben nem didaktikai, hanem más rendszerezési elvek érvényesülnek.

A grammatizáló nyelvoktatás nyilván sokkal több szabályt használt fel, épített bele a tananyagba, mint a kommunikációs módszer, és az elvégzendő anyag egymásutánjában is sokkal inkább támaszkodott a nyelvtanra. A kommunikációs módszer számít a tanulók spontán nyelvelsajátító képességére, és – helyesen – mindenütt kihagyja a tételes nyelvtant, ahol erre mód van, és a nyelvtani szabályszerűségekre csak ott mutat rá, ahol ezzel meggyorsítja, megkönnyíti a helyes szerkesztés elsajátítását. Az elhagyható nyelvtani részek a tanított nyelvtől függően különbözőek lesznek, hiszen nyelvenként eltérnek azok a szabályszerűségek, amelyek nyelvi ráhatás alapján elsajátíthatók, de van egy terület, amelyen a kommunikatív nyelvoktatás különösen igényli a nyelvészeti segítségét: a szókincs világa. Ha a grammatikai oktatásra a grammatikai anyag rendszeres fölhasználása volt a jellemző, akkor a kommunikatív oktatásban a szókincs kapja a központi helyet. Kiderül ez már a kommunikációs oktatás és a nyelvmesterek tanítási módja közötti kapcsolatból, de abból is, hogy a nyelvi ráhatás legközvetlenebbül a szókincsen keresztül valósul meg. Jellemző vonása a kommunikatív oktatásnak, hogy aktív szókincset használ az adott tárgykörökön belül, viszont a szókincssel kapcsolatban sokkal kevésbé gondol a nyelvészetre, mint amennyire a grammatizáló nyelvoktatás a nyelvtanra gondolt. A szókincs valahogy a maga természetességében adott a témakörökkel, és nem támaszt különleges gondokat annak ellenére, hogy éppen a szókincs kellő „megszövegezésében” keresi napjainkban a kommunikatív nyelvoktatás a legfőbb megoldandó feladatot. A jó tankönyv, a jó tanszöveg ma sokkal inkább központi kérdése a módszertannak, mint bármikor korábban volt. A „jó” tankönyv ma annyira fontos kérdése az oktatásnak, hogy akár bizonyos lényeges pedagógiai célkitűzések is elsikkadhatnak, ha egyébként a könyv „jól tanítható” (és jól tanulható). A nyelvtani anyag tálalásának mikéntje már csak negyed- vagy ötödrendű kérdéssé válik.¹¹

A grammatizáló nyelvoktatásnak hosszú történeti múltja van, volt ideje rá, hogy kellő módszert alakítson ki magának, és kidolgozza azokat a mód-

szeres lépéseket, amelyekkel a grammatikai szabályokat tanítani tudta. Nem kétséges, hogy a nyelvészet rendelkezik azokkal az eszközökkel és eredményekkel, amelyekre a kommunikatív nyelvoktatásnak szüksége van, ha a szókincs oktatását egy pedagógiai természetességi szinten túl nyelvészetileg is megalapozott keretek közé kívánja helyezni. Az igényeket nem nehéz körvonalazni: szükség lenne a témakörök szókincsének módszeres körülhatárolására, tisztázni kellene az egyes témakörök szókincsé közötti kapcsolatot, a témakörök szókincsének és egy alapszókincsnek a viszonyát, világosabban kellene látni, milyen mértékben érvényesülnek a tanított szókincsben a szócsaládok és a szómezők, hogyan tükröződnek a szókincsben a szóképzéssel kapcsolatos tényezők stb. Oktatási helyzetünk azt mutatja, hogy ilyen jellegű igények még nem kaptak kellő hangsúlyt.

5. Szabályok és elméletek

A szabályok ismertetésével lényegében azt mondjuk meg, mi minden lehetséges egy nyelvben, és mi az, ami grammatikailag helyessé teszi mondatainkat. Ez a grammatikai helyesség azonban csak egyik részét képezi a nyelvi ismereteknek és – mint már szó volt róla – gyakorlatilag minden grammatikából kiolvashatók az ehhez szükséges adatok. Szűkebb viszont már azoknak a grammatikáknak a köre, amelyek nemcsak arról szólnak, mi van egy nyelvben, hanem arról is, mi miért van úgy egy nyelvben, ahogy van. Pedig éppen az ismeretek könnyebb megtanulása, vagy határozottabb rögzítése érdekében sokszor szükség volna arra is, hogy tudjuk, miért található egy nyelvtani jelenség a nyelvben olyan formában, ahogyan megtalálható. Sajnos nagyon sokszor nem tudnak a nyelvtanok ilyen kérdésekre válaszolni még akkor sem, ha céljuknak tekintik az ilyen funkcionális feladatok tisztázását. Nem találunk például magyarázatot a főnevek nyelvtani nemének értékére, sem arra, miért tartozik egyik-másik éppen egy bizonyos ragozási típushoz, miért az adott segédigével képezi a múlt időket egy adott ige vagy pontosan miért hagyható el a névelő az egyes számú főnév előtt, stb. Peter Eisenberg szerint a grammatikáknak inkább ilyen jellegű információkat kellene adniuk, mintsem azt, hogy mi helyes és mi nem az. Példának a *weil* kötőszó utáni szórend kérdését hozza föl. Ha egy újabb leíró grammatikában csak annyit találunk, hogy a *weil* után a ragozott igealak a második helyen vagy a mondat végén áll, még keveset tudunk. Egy grammatikának tisztázni kell, minden esetben lehetséges-e a kétféle szórend, vagy bizonyos esetekben nem, hogyan viszonylik ez a kötőszó az új szórendi lehetőség után a hasonló jelentésű más kötőszavakhoz, és hozott-e valamilyen változást a *weil* utáni főmondati szórend a mondat kognitív földolgozásában. Ilyen kérdésekre azonban szerinte csak akkor tud egy grammatika válaszolni, ha nem csupán a tények leírásával foglalkozik, nem csak az érdekli, hogy mi van egy nyelvben, hanem az is, mi miért van. Egy ilyen kérdésre azonban

csak a nyelvi struktúrák alapos ismerete után lehet válaszolni (Eisenberg 1994: 19–20).

A példát folytatni lehet: tudjuk, hogy a németben a melléknevek különböző végződéseket kaphatnak attól függően, milyen környezetben fordulnak elő. A feltételek annyira összetettek, hogy tanulóinknak több táblázatot is fejben kell tartaniuk a pontos döntés érdekében. A legegyszerűbb helyzet, amikor a névelő nélküli egyes számú főnév előtt áll a melléknév, csak aránylag ritkán fordul elő, pedig ilyenkor a legkönnyebb megadni a végződést, mert ekkor a melléknév tölti be a névelő szerepét. Ennél már csak az könnyebb, amikor *das* áll a főnév előtt, mert ekkor a melléknév mindig *-e* végződést kap. Hasonlóan egyszerű a megoldás akkor, ha a *den, dem, des* közül áll valamelyik a melléknév előtt, mert ilyenkor csak *-(e)n* lehet a rag. Dönteni két lehetőség közül csak a *der* és a *die* után kell: az első után *-(e)n* a rag, ha a *der* valamilyen függő esetet jelöl, a *die* után pedig, ha a névelő többes számot ad meg. (Az ilyen jelentési sajátosságokat mindig „érzi” is a beszélő.) Tehát a *das* utáni helyzethez hasonlóan mindig akkor kell az *-e* rag a melléknéven, amikor a névelő alakja közvetlenül utal a főnév nemi besorolására. A német melléknévrag feladata abban áll, hogy alakjával egyértelműen mutasson rá főnévének genusz-értékére, azaz amikor a főnév előtt álló *der, die* vagy *das* valóban az eredeti névelőt adja meg.

A funkcionális nyelvtanokhoz hasonlóan egyes nyelvészeti iskolák a nyelv-tanulás egészére is adhatnak hasznos információt. A hagyományos iskolai grammatikák erre vonatkozólag nem túl sokat mondanak, inkább csak azt hangsúlyozzák, hogy a nyelven (a nyelv szófaji kategóriáin) keresztül közvetlen ismereteket szerzünk a világ fölépítéséről, arról, hogy a világban dolgok, tulajdonságok, mennyiségek, cselekvések, történések, helyek stb. vannak, és a nyelv az ezekre való utalással a világban való eligazodásban, illetve a valóság gondolati földolgozásában van segítségünkre. Mindezek azonban még nem jelentenek eligazítást a nyelvek megtanulásának módjára nézve. Határozott elképzelésekkel erre vonatkozólag a leíró strukturalista nyelvészet állt elő, amikor azt hangoztatta, hogy a nyelv-tanulás során nem csak szavakat tanulunk meg, hanem kész mondatokat, mondatok vázait is, és beszédünkben ezek felhasználásával fejezzük ki mondanivalónkat. A deskriptív strukturalisták szerint minden nyelvnek megvannak a jellemző mondat szerkezeti, sztereotíp alakzatai, és ha egy nyelvet meg akarunk tanulni, akkor ezek készszerű használatát kell elsajátítanunk a megfelelő (audio-orális) módszerrel. Noam Chomsky több cikkében tette egyértelművé, mennyire járhatatlan ez az út. Egy nyelv sem használ csak kész szerkezeteket, mert ha így lenne, mindig csak a korábban hallottakat illetve a már megtanult formákat ismételnénk, pedig a nyelvre éppen az újítás, a még nem használt nyelvi formák megteremtése a jellemző. A nyelvet tanulónak sajátos szerkesztési szabályokat kell megtanulnia, nem pedig kész szerkezeteket. Nagyon valószínű, hogy ennek a fölismerésnek a fontosságát újból és újból hangsúlyozni kell, különösen akkor, amikor a kommunikatív nyelvoktatás

nagyon könnyen kész sablonok, kész illokutív beszédfordulatok megtanítására csábítja a tanárt. Nem sokat ér a kommunikatív oktatás, ha a tanuló képtelen fölismerni partnere kommunikatív szándékát, de az igazán eredményes kommunikációt nem a kész válasz megléte biztosítja, hanem inkább annak a szabályrendszernek az ismerete, amelyik eligazít abban, hogy másnak a javaslatát pl. megkérdőjelezhetem, kétségbe vonhatom, rá ellenjavaslattal válaszolhatok, helyette további javaslatokat kérhetek, de akár készséggel el is fogadhatom. Nem a kész válaszmondatok használata dönti el egy kommunikáció sikerét, hanem annak tudása, hogyan igazodom el nyelvileg egy kérést, felszólítást, ajánlkozást, közös megbeszélést, vagy esetleg fenyegetést stb. magában foglaló helyzetben. Még a „helyezethez kötött megnyilatkozások”-ban sem a – sokszor nyelvenként szinte előre megjósolható – helyzetmondatok vagy azok sajátos változatainak pontos ismerete a fontos, hanem a helyzetsablonokban való eligazodás, ami egy szervezett, kultúrkörönként érvényes „forgatókönyv” birtoklását jelenti, amelyben a megkívánt mondatokat csak egy jól körülhatárolt lehetőség, nem pedig a pontos szó szerintiség adja meg (Kiefer 1999: 13–15).

Az ilyesfajta magyarázatok már eléggé távol állnak a pontos alakot rögzítő szabálytól, de a nyelvoktatás és főleg a kommunikatív módszer tapasztalatai újragondolásra készítették a nyelvtanárt több területen is. A hatvanas évek végén Carroll még azzal magyarázta a nyelvtanulás során tapasztalható nyelvtani hibákat (illetve a helyes megoldásokat), hogy azok az anyanyelvhez viszonyítva előálló negatív vagy pozitív interferencia hatására keletkeznek (Carroll 1968). A hibaelemzés és a kontrasztív nyelvészet évtizedeiben cikkek sora hívta föl a nyelvtanárok figyelmét azokra a nyelvtani jelenségekre, amelyekkel kapcsolatban a kontrasztivitás miatt már előre az átlagosnál több hibára lehet számítani a nyelv tanulásakor. Ma már sokkal inkább az a fölfogás érvényesül, hogy az anyanyelvben megtanult „készségek” valójában nincsenek hatással a nyelvtanulás eredményeire. Amikor a magyar tanulók „elfelejtik” kitenni a névmási tárgyat a tanult indoeurópai nyelvek egyikében a tárgyas ige után, akkor ezt annak alapján vesszük tudomásul, hogy a magyar nem névmással, hanem az igerag egyik változatával fejezi ki ugyanezt a viszonyt. Mivel magyarázható azonban, hogy az angol gyerekek hasonló fázison esnek át, amikor a franciában a névmásnak egy másfajta elhelyezését kell megtanulniok? A svédben a némethez hasonlóan az ige után áll a tagadás, de minden különösebb nehézség nélkül sajátítják el az angol formát, amelyben az ige előtt áll a tagadószó. Szervedő szerkezetű mondatok az angolban és a franciában egyformán találhatóak, de a franciát tanuló angol gyerekek mégis (a magyarhoz hasonlóan) cselekvő szerkezetként értik a francia szenvedőt (Newmeyer 1983:140–146). Ilyen és hasonló megfigyelések nyomán terjed a fölfogás, hogy az anyanyelvi beidegződés helyett (sőt annak ellenében) olyan törvényszerűségek hatnak a nyelvtanulás menetében, amelyek egy mindenkiben meglévő általános grammatikára utalnak. Ennek segítségével nemcsak (bonyolult) anyanyelvünket

tanuljuk meg szinte érthetetlenül gyors ütemben, de ezt használjuk akkor is, amikor idegen nyelveket tanulunk. A nyelv (anyanyelv és idegen nyelv) tanulása során érvényesülő törvényszerűségeket ma nem annyira a már elsajátított nyelv szabályszerűségeinek hatásában keresik a szakemberek, hanem egy elméletileg föltételezhető és mindenkinben megtalálható alapvető nyelvfeldolgozási rendszer meglétében (ld. pl. Pléh 1998: 90, 101–, ill. *Strukturális magyar nyelvtan* 1. 27. ill. 29.).

A nyelvtanok fajtáiban beállott változás, a nyelvoktatásra vonatkozó állásfoglalások változása új helyzetet teremtett a grammatika és a módszertan területén. Nyilván vannak tanárok, akik semmi rendkívülit nem látnak a kialakult helyzetben és örömmel üdvözlik a sokféleséget, de vannak biztosan olyanok is, akik szeretnének eligazodni az eltérő fölfogások között. A nyelvről alkotott elképzeléseinkben mutatkozó különbségek kétségtelenül támasztanak bizonyos követelményeket a nyelvtanárokkal és a módszertan szakembereivel szemben. Nem elegendő ma már, ha csak a hagyományos nyelvészeti fölfogást ismerjük, de az sem, ha csak az újbán vagyunk járatosak. A mai helyzet (bizonytalan) sokféleségén csak úgy tudunk túllépni, ha át tudjuk tekinteni mindazt, ami jellemző mai ismereteinkre. Megfelelő ott-honossággal kell mozogni a különböző nyelvtanok világában, ismerni kell a nyelvtanok elméleti hátterét, mert a gyakorlatban előadódó „esetekre” csak ezek birtokában tudunk megfelelő választ megfogalmazni.

Jegyzetek

1. A múlt század nyelvészetének és nyelvoktatásának kapcsolatáról: Aronstein I. 10–13, 106 (grammatika) ill. I. 80, II. 37 (szókincs/lexikológia).

2. A múlt század nagy német nyelvészei – pl. Willmanns, Sievers, Hermann Paul – meg sem említik könyveikben Karl Ferdinand Becker nevét, pedig a ma is használatos mondatrész fogalmakat az ő munkái alapján vezették be az iskolai oktatásba.

3. A valenciaelmélet és a függőségi grammatika kapcsolatáról ld. Helbig (1978) 195.

4. A közvetlen összetevők módszerével nem csak mondatokat lehet elemezni, hanem a több elemű összetett szavakat is, mint pl. *fő-polgármester* (és nem *főpolgármester*), de: *főszerkesztő-helyettes*. Az elemzésről ld. Harris 278., ill. Antal László 1964, 138–178.

5. A mondatrészek relativitását Deme László a glosszéma bevezetésével kívánja kiküszöbölni (84. o.).

6. Az elmondottak nem jelentik azt, hogy a formális alapú közvetlen összetevős grammatikák teljesen lemondanak a hagyományos mondatrész fogalomról. Alkalmazzák, de nem a mondategész felosztásában és nem pontosan a mondatrészek eredeti értelmében, hanem a szavak közötti viszonyok tartalmi oldalának (az ún. tematikus viszonyoknak) a kifejezésére.

7. Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a generatív grammatika tárgya egészen más mint a többi (leíró) grammatikáé: nem az írott vagy beszélt nyelvi tényanyagot kívánja jellemezni, nem az abban megtalálható törvényszerűségeket keresi, hanem a beszélő nyelvi hozzáértésében rejlő szabályszerűségeket. Ld. pl. Matthews 31.

8. A magyar nyelvészet generatív vonatkozású írásai közül legalább kettőt kell említeni: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan I. (Mondattan)*, ill. É. Kiss K.– Kiefer F. – Siptár P. *Új magyar nyelvtan*.

9. A hagyományos nyelvészet ide sorolja még a szótárírás, a helyesírás és a nyelvművelés feladatait.

10. A *Modern Nyelvoktatás* első négy évfolyamában nyelvkönyvekkel 29 könyvismertetés (az összes recenzió 20%-a) és csak 4 cikk (a közlemények 5%-a) foglalkozik.

Irodalom

- Antal L. 1964. *A formális nyelvi elemzés*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Aronstein, Ph. 1926. *Methodik des neusprachlichen Unterrichts I–II*. Berlin: Teubner.
- Carroll, J.B. 1968. Contrastive linguistics and interference theory. In: Alatis, J. (ed.) *Report of the Nineteenth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*. Washington, D.C.: Georgetown Univ. Press.
- Deme L. 1978. *A beszéd és a nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Duden Grammatik* 1995. Mannheim: Dudenverlag.
- Eisenberg, P. 1994. *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler.
- É. Kiss K.– Kiefer F.– Siptár P. 1998: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris.
- Engel, U. 1991. *Deutsche Grammatik I–II*– Heidelberg/Budapest: Műzsák.
- Erben, J. 1968. *Deutsche Grammatik*. Frankfurt am Main: Deutsche Bücherei.
- Lexikon der germanistischen Linguistik* 1984. Tübingen: Niemeyer.
- Glinz, H. 1952. *Die innere Form des Deutschen*. 1972, Bern: Francke.
- Glinz, H. 1956. *Aufgabe und Werdegang der deutschen Grammatik*; *Wirkendes Wort*, 6. Jg. 328–335.
- Glinz, H. 1957. *Der deutsche Satz*. Düsseldorf.
- Harris, Z. S. 1951 *Structural linguistics*. Chicago: 1963. The Univ. of Chicago Press.
- Helbig, G., Stepanowa, M.D. 1978. *Wörterarten und das Problem der Valenz in der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Kiefer F. 1999. Helyzethez kötött megnyilatkozások. *Modern Filológiai Közlemények* I/1, 8–23.
- Matthews, P. H.: 1993. *Grammatical theory in the United States from Bloomfield to Chomsky*. Cambridge: Mass. MIT Press.
- Newmeyer, F. J.: 1983. *Grammatical Theory – Its Limits and its Possibilities* Chicago/London: The Univ. of Chicago Press.
- Palmer, H.E. 1917. *The Scientific Study and Teaching of Languages* 1968 London: Oxford Univ. Press.

Pléh Cs. 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris.

Kiefer F. (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Vives, Juan Luis 1531. *De tradenis disciplinis*. In: Vives, Johannes Ludwig 1883. *Ausgewählte Schriften*. Herausg. Jacob Wychgram. Wien und Leipzig.

EGYETEMI KÖNYVTÁR

NYELVTUDOMÁNY

Alkalmazott nyelvészet

Lengyel Zsolt: Az írás

Szabó Zoltán:

A magyar szépírói stílus történetének fő irányjai

Szépe György–Derényi András (szerk.):

Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások

Medgyes Péter:

A nyelvtanár. A nyelvtanítás módszertana

Gósy Mária: Pszicholingvisztika

Navracsics Judit: A kétnyelvű gyermek

Általános nyelvészet

Bánréti Zoltán (szerk.): Nyelvi struktúrák és az agy

Fónagy Iván: A költői nyelvről

Ferdinand de Saussure:

Bevezetés az általános nyelvészetbe

Kiefer Ferenc: Jelentélmélet

Beugrande–Dressler: Bevezetés a szövegyelvészetbe

Kenesei István (szerk.): A nyelv és a nyelvek

Előkészületben

Papp Ferenc (szerk.): A moszkvai szemantikai iskola

Péter Mihály: A prágai iskola

Fokozó értelmű mondatok a magyarban, a latinban, a germán és újlatin nyelvekben

Székely Gábor

Lexikai vagy lexikális fokozásról (vö. Pusztai 1997, Szűcs 1999: 182–207) akkor beszélünk, ha valamely lexéma (fokozható kulcsszó) jelentését lexikai eszközökkel nyomatékosítjuk (vö. Székely 1994). Könnyen belátható, hogy vannak olyan fokozó lexémák, amelyeknek a jelentése mellékmondatokra vezethető vissza: *borzasztó(an) / borzalmas(an)* ,olyan, ami/amely elborzaszt, borzadást vált ki', *elképesztő(en)* ,olyan, ami/amely elképedést, csodálkozást vált ki. Az ilyen típusú fokozó lexémákkal alkotott fokozó értelmű szókapcsolatok tartalmát összetett mondatokkal is kifejezhetjük: *borzasztóan nehéz* = *Olyan nehéz, hogy az (mindenkit) elborzaszt. Elképesztően szép: Olyan szép, hogy mindenkit csodálatra késztet/elképeszt.* Ezeket a mondatokat szemantikai szempontból fokozó értelmű összetett mondatoknak nevezhetjük. Mondat-tani szempontból a fokozó értelmű mondatok különböző fajtájúak lehetnek.

Ha végiglapozzuk a MMNY-nek az alárendelt mondatokról szóló fejezetét (367–430), az ún. sajátos jelentésű mellékmondatok között gyakran találunk olyanokat, amelyek fokozó értelmet fejeznek ki: 1. „*Akkora volt a hőség, akár a nyáron*”. – állítmányi mellékmondat. (373)... 2. „*Győzni-fogó még annyira meg nem aláztatott, amennyire ti megaláztatok*.” – hasonlító jelentésű fokhatározói mellékmondat. (393)... 3. „*Az asszony nép úgy visongott, hogy az ember füle fájt*.” – következményes jelentésű fokhatározói mellékmondat. (393)... 4. „*Annyira meg volt hatva, hogy felállott a székből és egy percig csak állott*.” – fokhatározói mellékmondat... (393)... 5. „*Olyan csend támadt a szobában, mint amilyen villámcsapás után szokott következni*.” – hasonlító jelentésű mellékmondat” (405). 6. „*Akkora hőség volt, hogy még itt a Forum Cupidiensien, a nyalánkok és ingyencek kedves helyén se igen akadt járókelő*.” – következményes mellékmondat. (405)... 7. „*A börtönfolyosók szabályossága, fegyelme és titokzatossága hat olyan nyomasztóan a lélekre, ahogy azok az utcák hatottak rám kerítéseikkel, kapuikkal és a kapuk mögött lapuló házaikkal*.” – hasonlító jelentéstartalmú fokhatározói értelmű jelzői mellékmondat” (406)... 8. „*Olyan régen volt, hogy szakállt képzelsz neki*...” – következményes jelentéstartalmú fokhatározói értelmű jelzői mellékmondat. (406)... 9. *Olyan (,annyira’) tehetséges fiú volt, hogy mindig jelesre vizsgázott*. – határozói értékű alárendelés (406)... 10. *De van abban egy kürt, van annak nagy híre, akkora, hogy nem fér a jászok földére*. – következményes jelentésű értelmező jelzői mellékmondat. (410)... 11. *Annyira izgul, mint egy vizsgázó diák*. – hasonlító mellékmondat (422)... 12. „...*annyira reszketett Szépvízi ezredes úr keze, hogy nem tudta a zsebkendőn a csomót megkötni*.” – következményes mellékmondat. (426).

A szintaktikailag különböző típusú mellékmondatoknak van két közös vonása: 1. Minden mondatban van olyan **kulcsszó**, amelynek a jelentése fokozható, nyomatékosítható (*hőség, megaláztat, visongott, meg volt hatva, csend, hőség, nagy, régen, tehetséges, nagy, izgul, reszketett*). 2. Minden mondatban van **utalószó** (*akkora, annyira, úgy*) és **kötőszó** (*hogy, amennyire, stb.*).

Az idézett mondatok felszíni szintaktikai szerkezete egy általánosabban tipizálható vázra épül, amely első megközelítésben az **utalószó – kulcsszó – kötőszó** viszonytal jellemezhető: 1. *akkora – hőség – akár*, 2. *annyira – (meg nem) aláztatott – amennyire*, 3. *úgy – visongott – hogy*, 4. *annyira – meg volt hatva – hogy*, 5. *olyan – csend – mint (amilyen)*, 6. *akkora – hőség – hogy*, 7. *oly – nyomasztóan – ahogy*, 8. *olyan – régen – hogy*, 9. *olyan (,annyira') – tehetséges – hogy*, 10. *– (= olyan)/akkora – nagy – hogy*, 11. *annyira – izgul – mint*, 12. *annyira – reszketett – hogy*. A mondatokban az *úgy, annyira, akkora, oly/olyan* utalószók az *akár, amennyire, hogy, mint* kötőszók fordulnak elő. A kulcsszók pedig szófajukat tekintve igék (*megaláz, visong, meghat, izgul, reszket*), főnevek (*hőség, csend, hőség*), melléknevek (*tehetséges, nagy*), illetve határozószók (*nyomasztóan, régen*). Az **utalószó – kulcsszó – kötőszó** szintaktikai váz konkrét változatai a következők: 1. a kulcsszó **ige**, az utalószó – kötőszó viszony a) *annyira – amennyire*, b) *úgy – hogy*, c) *annyira – hogy*, d) *annyira – mint*, 2. a kulcsszó **főnév**, az utalószó – kötőszó viszony a) *akkora – akár*, b) *olyan – mint*, c) *akkora – hogy*, 3. a kulcsszó **melléknév**, az utalószó – kötőszó viszony a) *olyan – hogy*, b) *akkora – hogy*, 4. a kulcsszó **határozószó**, az utalószó – kötőszó viszony a) *oly – ahogy*, b) *olyan – hogy*.

A példasort bővíthetjük. Mondhatjuk, *hogy ...úgy félt tőle, mint a tüztől..., ...úgy szerette, amennyire csak embert szeretni lehet..., ...annyira szépen ír, hogy..., ...akkora nagy, akár egy hegy..., ...akkorát ütött, hogy..., ...akkorát kiáltott, amekkorát tudott..., ...annyira jó, hogy az már nem is emberi....* Két (határozatlan) számnév (*sok és kevés*) is fokozható. Vannak tehát olyan fordulatok is, mint *...annyira sok víz volt a kádban, hogy legalább tíz liter kifolyt belőle..., ...annyira sok búza termett, mint máskor éveken keresztül..., ...annyira sok pénz volt az erszényben, amennyire gondolni sem mertünk..., ...olyan sok víz volt ott, mint a tengerben..., ...olyan sok pénzt adott, amennyire nem is számítottam..., ...olyan sok jót kaptam tőle, hogy viszonzni sem lehet....* Bővül tehát a **kulcsszó – utalószó – kötőszó** viszony konkrét variációs lehetősége: a kulcsszó **ige** az utalószó – kötőszó viszony a) *úgy – mint*, b) *úgy – amennyire*, c) *akkorát – hogy*, d) *akkorát – amekkorát*, a kulcsszó **melléknév**, az utalószó – kötőszó viszony *annyira – hogy*. Ha a kulcsszó **határozatlan számnév**, az utalószó – kötőszó viszony a) *annyira – hogy*, b) *annyira – mint*, c) *annyira – amennyire*, d) *olyan – mint*, e) *olyan – amennyire*, f) *olyan – hogy*.

A fokozó értelmű magyar mondatokban leggyakrabban **előforduló utalószó – kulcsszó – kötőszó** kapcsolatok változatait az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze:

1. táblázat

kulcsszó utalószó	kötőszó	ige	főnév	mellék- név	határozó- szó	számnév
úgy	hogy	+	-	-	-	-
úgy	mint	+	-	-	-	-
úgy	amennyire	+	-	-	-	-
akkora	hogy	-	+	+	-	-
akkora	akár	-	+	+	-	-
akkorát	hogy	+	-	-	-	-
akkorát	amekkorát	+	-	-	-	-
annyira	hogy	+	-	+	+	+
annyira	mint	+	-	-	+	+
annyira	amennyire	+	-	-	-	+
olyan	(a)hogy	-	+	+	+	+
olyan	mint	-	-	-	-	+
olyan	amennyi(re)	-	-	-	-	+

A fokozó értelmű összetett mondatok lerövidíthetők. Ilyenkor a nyomatékositást az utalószót és a kulcsszót tartalmazó egyszerű mondat fejezi ki: „Ez *olyan méltatlan dolog*.” (Szabó M.: Abigél), „A *tető csak úgy ontotta a mennyei áldást...*” (Kerekes A.: Itt a farsang, áll a bál. In: *Irka* (a CSVMTZ diáklapja), 1998. március: 18.

Az **utalószó – kulcsszó – kötőszó** kapcsolaton belül az igazán meghatározó tehát az **utalószó – kulcsszó** kapcsolat. Ha ezt a viszonyt emeljük ki, a következő táblázatot kapjuk:

2. táblázat

utalószó \ kulcsszó	úgy	akkora	akkorát	annyira	olyan
ige	+	-	+	+	-
főnév	-	+	-	-	+
melléknév	-	+	-	+	+
határozószó	-	-	-	+	+
számnév	-	-	-	+	+
akkorát amekkorát	+	-	-	-	-

Az elmondottakból illetve a táblázatokból egy szigorú szabályszerűséget vonhatunk le: Azokra az igékre, amelyeknek a jelentése fokozható, nyomatékositható, az *úgy*, esetleg az *akkorát* utalószóval mutathatunk rá, az *olyan* utaló-

szóval azonban igére nem, viszont minden más szófajú fokozható kulcsszóra rámutathatunk. E szabályszerűség így foglalható össze:

3. táblázat

utalószó \ kulcsszó	úgy	olyan
ige	+	-
főnév	-	+
melléknév	-	+
határozószó	-	+
számnév	-	+

Az *akkorát* utalószó is csak igei kulcsszóhoz kapcsolódik. Az *akkora* és *annyira* utalószók esetében közös vonás, hogy melléknévi kulcsszóhoz mindkettő kapcsolódhat.

E dolgot az azt vizsgálom meg, hasonló szabályszerűség megállapítható-e néhány európai nyelvben (a latinban, az angolban és a németben, illetve a franciában és az olaszban), vagy inkább az e szabálytól való eltérés jellemzi e nyelveket.

Megkértem néhány kollégámat, hogy fordítsák le a következő mondat-törödékeket az adott nyelvekre:

1. ...*úgy szereti a mézet, hogy* ...
2. ...*akkorát ütött, hogy* ...
3. ...*annyira tudja a számtant, hogy* ...
4. ...*olyan csoda, amelyenről még nem is hallottam* ...
5. ...*akkora csoda, hogy alig hihető* ...
6. ...*olyan szép élet, hogy* ...
7. ...*az élet olyan szép, hogy* ...
8. ...*annyira szép, hogy* ...
9. ...*akkora nagy fa, hogy* ...
10. ...*olyan szépen beszél, mint/hogy* ...
11. ...*olyan jól beszél latinul, hogy* ...
12. ...*olyan sok könyv, hogy* ...
13. ...*annyira sok pénz, hogy* ...

A fordításokat a melléklet tartalmazza. Szeretnék köszönetet mondani a kedves segítségért Laczik Máriának, Loós Tibornénak, Máté Évának, Szabó Tibornak, Ujj Annának. (A fordításokat ld. a mellékletekben.)

Az angolban és a németben egyszerű a helyzet. Viszonylag általános utalószónak tekinthetjük a *so/so* szavakat. A *such*, illetve *solch* szavakkal viszont csak főnevekre és melléknevekre lehet utalni:

4. táblázat (angol)

utalószó \ kulcsszó	so	such
ige	+	-
főnév	-	+
melléknév	+	
határozószó		+
számnév	+	-

5. táblázat (német)

utalószó \ kulcsszó	so	solch
ige	+	-
főnév	-	+
melléknév	+	
határozószó	+	
számnév	+	-

A germán nyelveket reprezentáló angol és német nyelvek tehát az **utalószó – kulcsszó** kapcsolatot illetően egymáshoz hasonló, a magyartól gyökeresen eltérő jellemzőkkel rendelkeznek. Ez különösen akkor érdekes, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a legújabb kutatások szerint a német és a magyar egyaránt a közép-európai nyelvi régióba tartozik (Badean–Ebinger 1997: 23–24), és ez alátámasztható a fokozó értelmű szókapcsolatok egybevető vizsgálatakor is, a jelentéstani jellemzőket illetően.

Ami szintén érdekesnek tűnik, az az, hogy a magyar az **utalószó – kulcsszó** viszonyt illetően a latinhoz áll a legközelebb. A *tantum* és a *tam* jellegét tekintve a magyar *akkora*, *annyira* utalószókhöz áll közel, amennyiben igével, főnévvel, számnévvel, illetve igével, melléknévvel, számnévvel együtt használhatók. Jellemző szabályszerűséget az *ita*, *tālis*, *tot* utalószókkal kapcsolatban figyelhetünk meg. Az *ita* általában igei kulcsszóval, a *tot* számnévi kulcsszóval fordul elő. A *tālis* főnévhez, melléknévhez, számnévhez kapcsolódhat. Ha egymás mellé tesszük a latin és a magyar kapcsolódási lehetőségeket összefoglaló táblázatokat, a hasonlóság nyilvánvaló:

6. táblázat (latin)

utalószó \ kulcsszó	ita (tam)	tālis (tam)	tot (tam)
ige	+	-	-
főnév	-	+	-
melléknév	-	+	-
határozószó	-	+	-
számnév	-	-	+

7. táblázat (magyar)

utalószó \ kulcsszó	úgy	olyan
ige	+	-
főnév	-	+
melléknév	-	+
határozószó	-	+
számnév	-	+

A különbség csak annyi, hogy a *tālis* utalószóval – eltérően a magyar *olyan* utalószótól – számnévre nem mutathatunk rá.

Az újlatin nyelveket reprezentáló olasz és francia nyelvet illetően egyértelmű – például a latinhoz hasonló – szabályszerűséget nem tudtam kimutatni. Az olaszban a rendelkezésemre álló nyelvi anyag alapján az állapítható

meg, hogy a *così* utalószóval igére, melléknévre, határozósóra, a *tale* utalószóval főnévre, a *tanto* utalószóval pedig – a főnév kivételével – bármely szó-fajú kulcsszóra rámutathatunk. A franciát illetően számomra kérdéses, van-e fokozható főnévi kulcsszóra mutató utalószó. Egyébként a vizsgált *si* utalószóval melléknévre és határozósóra, a *tellement* utalószóval igére, melléknévre, számnévre, a *tant* utalószóval pedig igére és számnévre mutathatunk. A *tel/telle* 'olyan/annyira' utalószó a vizsgált mondatföredékekben nem fordul elő, de úgy vélem, hogy az alapvető szabályszerűségeket ez nem változtatja meg.

8. táblázat (olasz)

utalószó \ kulcsszó	così	tale	tanto
ige	+	-	+
főnév	-	+	-
melléknév	+	-	-
határozósó	+	-	+
számnév	-	-	+

9. táblázat (francia)

utalószó \ kulcsszó	si	tellement	tant
ige	-	+	+
főnév	0	0	0
melléknév	+	+	-
határozósó	+	-	-
számnév	-	+	+

A vizsgált két újlatin nyelv az **utalószó – kulcsszó** kapcsolat formai jellemzőit illetően természetesen a vizsgált germán nyelvek jellemzőitől is markánsan eltér.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a vizsgált hat európai nyelv az **utalószó – (fokozható) kulcsszó** kapcsolatot illetően négy csoportba sorolható:

- a) angol, német (homogén csoport),
- b) magyar
- c) latin (viszonylagos hasonlóság),
- d) olasz, francia (nem homogén csoport).

Az elemzés nem teljes. Nemcsak azért nem teljes, mert az újlatin és a germán nyelveket csak két-két nyelv képviseli, hanem azért sem, mert a szláv nyelvekkel egyáltalán nem foglalkoztam. Dolgozatomnak távolról sem célja, hogy az európai nyelvekkel kapcsolatban teljes képet adjak egy sajátos, a lexikai fokozás kérdéseivel összefüggő jelenségről. Csupán magára a jelenségre, az **utalószó – kulcsszó** között meglévő sajátos, nyelvenként, nyelvcsopontonként eltérő kapcsolatra szerettem volna felhívni a figyelmet.

Mellékletek

1. A vizsgált mondattörödékek angol változata:

1. ... <i>úgy szereti a mézet, hogy...</i>	he likes/loves honey so much that...
2. ... <i>akkorát ütött, hogy...</i>	he hit it so hard that...
3. ... <i>annyira tudja a számtant, hogy...</i>	he is so good at arithmetics that...
4. ... <i>olyan csoda, amilyenről még nem is hallottam...</i>	such a miracle that I have never heard about / such a miracle that I had never heard about before
5. ... <i>akkora csoda, hogy alig hihető...</i>	such a miracle that you would hardly believe it
6. ... <i>olyan szép élet, hogy...</i>	such a beautiful life that...
7. ... <i>az élet olyan szép, hogy...</i>	life is so beautiful that...
8. ... <i>annyira szép, hogy...</i>	so beautiful that...
9. ... <i>akkora nagy fa, hogy...</i>	such a big tree that...
10. ... <i>olyan szépen beszél, mint/hogy...</i>	he speaks so beautifully as/that...
11. ... <i>olyan jól beszél latinul, hogy...</i>	he speaks/can speak Latin so well that...
12. ... <i>olyan sok könyv, hogy...</i>	so many books that...
13. ... <i>annyira sok pénz, hogy...</i>	so much money that...

2. A vizsgált mondattörödékek francia változata:

1. ... <i>úgy szereti a mézet, hogy...</i>	Il aime tellement/tant le miel que...
2. ... <i>akkorát ütött, hogy...</i>	Il a donné un tel coup que...
3. ... <i>annyira tudja a számtant, hogy...</i>	Il aime si bien les mathématiques que...
4. ... <i>olyan csoda, amilyenről még nem is hallottam...</i>	C'est un miracle dont je n'ai pas entendu (parler)...
5. ... <i>akkora csoda, hogy alig hihető...</i>	C'est un miracle que l'on peut à peine croire...
6. ... <i>olyan szép élet, hogy...</i>	La vie est tellement/si belle que...
7. ... <i>az élet olyan szép, hogy...</i>	La vie est si belle que...
8. ... <i>annyira szép, hogy...</i>	C'est tellement beau que...
9. ... <i>akkora nagy fa, hogy...</i>	C'est un arbre si/tellement grand que...
10. ... <i>olyan szépen beszél, mint/hogy...</i>	Il parle comme.../Il parle que...

11. ... <i>olyan jól beszél latinul, hogy...</i>	Il parle si bien le latin que...
12. ... <i>olyan sok könyv, hogy...</i>	Il y a tellement/tant de livres que...
13. ... <i>annyira sok pénz, hogy...</i>	Tellement/tant d'argent que...

3. A vizsgált mondattörédek latin változata:

1. ... <i>úgy szereti a mézet, hogy...</i>	...ita mel amat, ut...
2. ... <i>akkorát ütött, hogy...</i>	...tantum fesiit, quantum...
3. ... <i>annyira tudja a számtant, hogy...</i>	...tam mathematicam seit, quam...
4. ... <i>olyan csoda, amilyenről még nem is hallottam...</i>	...tāle miraculum, quale adhuc etiam non andivi...
5. ... <i>akkora csoda, hogy alig hihető...</i>	...tantum miraculum, quale vix credendum est...
6. ... <i>olyan szép élet, hogy...</i>	...tāle vita est qualis...
7. ... <i>az élet olyan szép, hogy...</i>	...vita pulchra est, ut...
8. ... <i>annyira szép, hogy...</i>	...tam pulchrum est, ut...
9. ... <i>akkora nagy fa, hogy...</i>	...tantum arbor magnus est, ut...
10. ... <i>olyan szépen beszél, mint/hogy...</i>	...tāle eleganter dicit, quale...
11. ... <i>olyan jól beszél latinul, hogy...</i>	...tāle bene latine dicit, ut...
12. ... <i>olyan sok könyv, hogy...</i>	...tot multi libri, quot...
13. ... <i>annyira sok pénz, hogy...</i>	...tam multae pecuniae, quam...

4. A vizsgált mondattörédek német változata:

1. ... <i>úgy szereti a mézet, hogy...</i>	er ißt Honig so gern, daß...
2. ... <i>akkorát ütött, hogy...</i>	er hat so zugeschlagen, daß...
3. ... <i>annyira tudja a számtant, hogy...</i>	er ist so in Mathematik beschlagen, daß...
4. ... <i>olyan csoda, amilyenről még nem is hallottam...</i>	solch ein Wunder, von den ich noch nie gehört habe / solch ein Wunder, das kaum zu glauben ist
5. ... <i>akkora csoda, hogy alig hihető...</i>	so ein Wunder, das kaum zu glauben ist
6. ... <i>olyan szép élet, hogy...</i>	solch ein schönes Leben, daß.../ ein so schönes Leben, daß...
7. ... <i>az élet olyan szép, hogy...</i>	das Leben ist so schön, daß...
8. ... <i>annyira szép, hogy...</i>	so schön, daß...

9. ...akkora nagy fa, hogy...	ein so großer/solch großer Baum, daß...
10. ...olyan szépen beszél, mint/hogy...	er spricht so schön, wie/daß...
11. ...olyan jól beszél latinul, hogy...	er spricht so gut lateinisch, daß...
12. ...olyan sok könyv, hogy...	so viele Bücher, daß...
13. ...annyira sok pénz, hogy...	so viel Geld, daß...

5. A vizsgált mondattörédek olasz változata:

1. ...úgy szereti a mézet, hogy...	gli piace il miele così/tanto che
2. ...akkorát ütött, hogy...	ha battuto/ ha picchiato (picchio) così forte che
3. ...annyira tudja a számtant, hogy...	sa l'aritmetica/matematica tanto (bene) che
4. ...olyan csoda, amilyenről még nem is hallottam...	un miracolo tale di quale ho sentito mai. Un tale miracolo come non ho sentito mai
5. ...akkora csoda, hogy alig hihető...	un miracolo così grande che quasi incredibile
6. ...olyan szép élet, hogy...	una vita così belle che
7. ...az élet olyan szép, hogy...	la vita é talmente/così bella che
8. ...annyira szép, hogy...	é tanto bello/a che
9. ...akkora nagy fa, hogy...	é un albero così grande/ tanto alto che
10. ...olyan szépen beszél, mint/hogy...	parla così bene come/che
11. ...olyan jól beszél latinul, hogy...	parla così bene latino che
12. ...olyan sok könyv, hogy...	tanti libri quanti
13. ...annyira sok pénz, hogy...	talmente/tanti soldi che

Irodalom

- Bradean–Ebinger, N. 1997. *Deutsch im Kontakt als Minderheits – und als Mehrheits-sprache in Mitteleuropa*. Wien: Edition Praesens.
- MMNY.– Benczedy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné. 1976. *A Mai Magyar Nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó. Negyedik kiadás.
- Pusztai F. 1997. A lexikai fokozás a lexikográfiában. In: *Szavak – nevek – szótárak*. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerkesztette Kiss Gábor és Zaicz Gábor. Budapest: A Magyar Tudomány Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Székely G. 1994. Az abszolút szuperlatívusz felszíni szerkezetéről. In: *Magyar Nyelv* XCIV. 334–338.
- Szűcs T. 1999. *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Experiencer Subjects and the Structure of Impersonal Psychological Predicates★

Dalmi Gréte

1. Introduction

This paper proposes that the classification of **psychological predicates** given in Grimshaw 1990 should be further extended to incorporate also *psych-impersonal predicates*. This class of predicates roughly corresponds to the piacere ‘please’ class in Italian (Belletti & Rizzi 1988, Pesetsky 1987, Cardinaletti 1997), the líka ‘like-IMPERSONAL’ subclass of the “Quirky Subject Class” in Icelandic (Sigurðsson 1989, 1992, Jónsson 1997) and the sikerül ‘succeed-IMPERSONAL’ class in Hungarian (Dalmi 1983, 1994). The proposed extension is based on the **complex lexical-conceptual structure** of these predicates, resulting from the fact that they all involve a certain type of *Relativized Modality* in the sense of Kratzer 1991. The complex lexical-conceptual structure of *psych-impersonal predicates* is manifest on the syntactic level in these languages. The term *psych-impersonal* refers to the fact that the predicate is not in agreement with the Experiencer subject, rather, it is the psychological circumstances of the Experiencer that are expressed by the predicate.

1.1 Some Facts

There seems to be an interesting correlation among predicates taking a Dative Experiencer and a Theme argument, cross-linguistically. The **Dative Experiencer** behaves like a true subject inasmuch as it passes the traditional subjecthood tests: it can bind a reflexive pronoun, it can be the controller of PRO, it construes with subject-oriented adverbs and secondary predicates. Nonetheless, the verb agrees in person-number with the **Nomi-**

★ This paper is an abridged version of my paper written under an NRF grant in Autumn 1997 at the University of Tromsø. I am grateful to the following people for their comments: Ander Holmberg, Tarald Taraldsen, Peter Svenonius, Oystein Nilsen, Agnes Bende-Farkas, Gabriella Toth. My special thanks go to Mark Newson and an anonymous reviewer for helpful criticism.

1 Unless otherwise indicated, all the Icelandic examples were provided and checked by Þorbjörg Hroarsdóttir, who devoted a lot of her time and patience to providing me with the data. As regards the Hungarian data, I relied on my own judgements. The usual disclaimers apply.

native Theme. *Psych-impersonal* predicates are present in typologically quite diverse languages, such as Italian, Russian, Icelandic¹ and Hungarian:

ITALIAN

- (1) Mi piacci-ono quest-e vecchi-e canzon-i-Ø.
 I-DAT please-PL this-PL old-PL song-PL-NOM
 'I like these old songs.'

RUSSIAN

- (2) Mn'e nrav-Ø-jat-sja et'-i star-ye pes'n'-i-Ø.
 I-DAT please-PRES-3PL-REFL this-PL-NOM song-PL-NOM
 'I like these old songs.'

ICELANDIC

- (3) Mér leið-ast þess-ir göml-u söngv-ar.
 I-DAT bore-PL these-NOM old-NOM songs-NOM
 'I am tired of these old songs.'

HUNGARIAN

- (4) Nekem tetsz-ett-ek ez-ek-Ø a régi dal-ok-Ø.
 I-DAT like-PAST-3PL this-PL-NOM the old-DFT song-PL-NOM
 'I liked these old songs.'

1.2 Lexical-Conceptual Structure and Syntactic Structure

The central idea of this paper is that the apparent oddity of these constructions can be deduced from their lexical-conceptual structure, more precisely, from the event structure of the predicates in them. Icelandic offers particularly interesting facts in this respect. In this language, case-marking is not simply a reflex of thematic prominence but rather, quirky case on the arguments indicates the aspectual structure of the predicate: only arguments that are prominent enough, both in the *aspectual dimension* and the *thematic dimension*, can become external arguments — and suitable candidates for syntactic subjecthood — as well as bear the Nominative case (Grimshaw 1990). Internal arguments, on the other hand, never meet this requirement because they are never agentive. Therefore, internal subjects are never assigned the Nominative case in Icelandic. Quirky case, in turn, is an indication that the argument in question is non-agentive, non-external.

In Hungarian, which is a so-called *discourse-configurational* language (É. Kiss 1995), *thematic and aspectual prominence* is not straightforwardly reflected in syntactic structure. Nonetheless, *psych-impersonal predicates* show the same characteristics as in Icelandic: the *Dative Experiencer* argument passes the subjecthood tests and the *Nominative Theme* argument passes the objecthood tests. This similarity can be easily accounted for if

the modal character of these predicates is thoroughly examined. Analysing *psych-impersonal predicates* in terms of Relativized Modality (Kratzer 1991) reveals why the *Dative experiencer* argument behaves like a subject and why the *Nominative Theme* argument agrees in person/number with the predicate. Though it seems tempting to conduct a typological survey across many languages, now I will focus on Icelandic and Hungarian, hoping that the generalisations reached for these two languages at the end of this paper can be extended to the others. The list of predicates discussed in this paper is given in (5) for Icelandic⁽¹⁾ and in (6) for Hungarian:

ICELANDIC

- (5) líka ‘**please**’, leiðast ‘bore’, vera flökurt/vera óglatt ‘be nauseated’, ógna ‘get terrified’ þykja ‘think’ finnast ‘find’, synast ‘seem’, virðast ‘seem’
vera bannað ‘**be forbidden**’, %vera nauðsynlegt ‘be necessary’, vera illt ‘feel bad’, vera órótt ‘feel uneasy’, vera kalt ‘feel cold’.

HUNGARIAN

- (6) tetszik ‘**please**’, illik ‘suit’, ízlik ‘taste’ sikerül ‘succeed’, tilos ‘**forbidden**’, kötelező ‘obligatory’, szükséges ‘necessary’, szükségtelen ‘unnecessary’, fontos ‘important’, nehéz ‘difficult’, könnyű ‘easy’.

Psychological predicates, as defined in Grimshaw 1990, are two-place predicates, with both of their arguments being internal. The common properties of *psych-impersonal* two-place predicates are listed in (7):

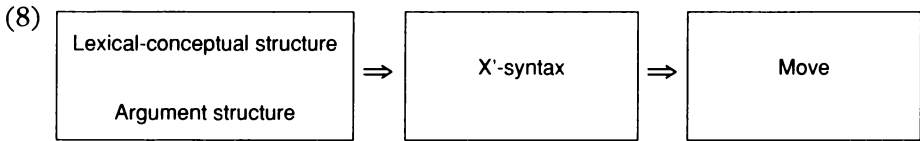
- (7) (i) neither of the arguments is external;
 (ii) the Experiencer is more prominent than the Theme;
 (iii) the Dative Experiencer does not have VP-internal object-like properties;
 (iv) the Nominative Theme does not have VP-external subject-like properties.

In **Section 1** of this paper, I will briefly discuss the model of argument structure defined in Grimshaw 1990 and will explain why *psych-impersonal predicates* do not fit in that system. Some evidence will be given in both languages to show that neither argument of the *psych-impersonal* predicate is external. In **Section 2**, I will apply some of the traditional subjecthood tests to the *Dative Experiencer* argument of *psych-impersonal predicates* both in configurational Icelandic and non-configurational Hungarian. Superiority effects, anaphoric relations and compounding properties will be tested to demonstrate that out of the two internal arguments of *psych-impersonal*

predicates, the Experiencer argument is always thematically more prominent than the Theme argument. In **Section 3**, a proposal will be offered on the basis of the results reached in the preceding sections, concerning the internal projection of *psych-impersonal predicates* in both languages. **Section 4** gives a brief summary of the results reached in this paper.

2. Argument Structure

Following Grimshaw 1990, I will assume that lexical conceptual structure projects to argument structure and that prominence relations are defined on argument structure:

Besides the prominence relations of its arguments, given in the form of bracketing, each predicate is defined for its aspectual dimension, i.e. event structure. The traditional Vendler-Dowty aspectual classes can be defined as follows: *state* and *process* verbs are simple events, whereas *achievement* and *accomplishment* verbs are complex events: the former expresses “change of state”, the latter involves an activity which serves as the cause of the resulting state.

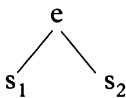
(9) a) state

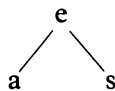
b) process

c) achievement

d) accomplishment

The basic difference between *achievement* and *accomplishment* predicates is that the former contain a “BECOME” component in their semantic structure, and the latter contain a “CAUSE TO BECOME” component. According to Grimshaw’s classification, **psychological predicates** fall into two subclasses: *psych-state* predicates, like fear, denoting a simple event, i.e. a state, and *psych-causative* predicates, like frighten, denoting a complex event. In this latter subclass the first sub-event is an activity serving as the cause of the second sub-event, the resulting state. In this respect, *psych-causative*

predicates pattern with accomplishment predicates. The difference in the aspectual structure of the two classes of **psychological predicates** must be reflected in their syntactic structure. Grimshaw 1990 offers the following typology of predicates:

- (10) a) Transitive agentive
 V < Agent < Theme >>
 1 2
- b) Ditransitive
 V < Agent < Goal < Theme >>>
 1 X X
- c) Unergative
 V < Agent >
 1
- d) Psych-state
 V < Exp < Theme >>
 1 2
- e) Psych-causative
 V < Exp < Theme >>
 2 1
- f) Agentive Psych-causative
 V < Agent < Exp >>
 1 2
- g) Unaccusative
 V << Theme >>

In this classification, verb classes are characterized by their argument structure, given in labelled brackets. The prominence of the arguments is shown by indexing. It is clear that the *piacere*-class, i.e. the class of predicates characterized by the properties in (7) does not naturally fit anywhere in this typology.

The *psych-causative* subclass looks superficially identical; however, in this subclass it is the Theme argument that is promoted to the VP-external subject position in the surface representation, the Experiencer argument remains *in situ*. *Psych-impersonal predicates*, on the other hand, promote the Dative Experiencer argument and leave the Nominative Theme argument *in situ*. *Psych-state* predicates promote their Experiencer argument, which agrees with the predicate. This would suggest, at first glance, that the *psych-impersonal* class is the mirror image of the *psych-causative* class: it promotes the Experiencer argument to the preverbal position, however agreement is

shown with the Theme argument. It will be explicated in 2.2. that the situation is even more complex: *psych-impersonal* predicates will be taken to express **psychological circumstantial modality**, – in accordance with the Relativized Modality Theory of Kratzer 1991 –, containing a Modality Phrase (MODP) projection in their syntactic structure. The *psych-impersonal* verbal head enters into a feature-checking relationship with the Dative Experiencer argument, which, therefore, must raise to the [SPEC, MODP] position. This will account for the fact that it is always the *Dative Experiencer* – whose psychological circumstances are relevant for the interpretation of the event –, that gets promoted in Icelandic and not the *Nominative Theme*, as is the case with the *psych-causative* subclass in English. A syntactic explanation will be offered to the question why it is the Nominative Theme that the predicate shows agreement with.

Testing *psych-impersonal* predicates for Passivisation and Nominalisation in Icelandic unambiguously shows that they do not have external arguments: it is only external arguments that can be suppressed by these rules.

Passivisation in Icelandic

- (11a) Marí-u leiðist Ólafur-Ø.
 Maria-DAT bores Olaf-NOM
 ‘Maria gets tired of Olaf.’
- (11b) *María er leiðast.
 Maria-NOM is bored
 ‘Maria gets tired.’

Nominalisation in Icelandic

- (12a) Mér ykir Ólafur leiðinleg-ur.
 I-DAT thinks Olaf-NOM boring-NOM
 ‘In my opinion Olaf is boring.’
- (12b) *mín skoðun Ólaf-ur leiðinleg-ur
 my opinion Olaf-NOM boring-NOM
 ‘my opinion of Olaf being boring’

Nominalisation in Hungarian

- (13a) A diák-ok-nak sikerül-t-Ø a vizsga.
 the student-PL-DAT succeed-PAST-3SG the exam-NOM
 ‘The students succeeded in taking the exam.’
- (13b) *a diák-ok-Ø sikerül-és-e
 the student-PL-NOM succeed-ing-POSS3SG
 ‘the students’ success (of the exam)’

If the Dative Experiencer were an external argument, Nominalisations like (12b) and (13b) should be possible. The ungrammaticality of the nominalized and passivized examples result from the fact that internal arguments cannot be suppressed.

Hungarian has no productive Passive Rule any more, so this cannot be used as a diagnostic test. Adjectival Compounding, however, demonstrates that the Experiencer argument is more prominent than the Theme argument even in Hungarian; in Adjectival Compounding it is always the less prominent argument that remains inside the compound. Consider:

Adjectival Compounding in Hungarian

- (14a) A magatartás-Ø tetszik Isten-nek.
 the behaviour-NOM pleases God-DAT
 'The behaviour pleases God.'
- (14b) Isten-nek-tetsző magatartás
 God-DAT-pleasing behaviour
 'behaviour pleasing God'

Adjectival compounding gives acceptable results only if the Experiencer argument is outside and the Theme argument is inside the compound. For some obscure reason, adjectival compounding with *psych-impersonal* predicates is not productive in Icelandic, so I will leave that aside.

2.1 Relativized Modality and Accessible Worlds

The Theory of Relativized Modality (Kratzer 1991, Benedicto 1995) proposes that, beyond the classical types of modality (*epistemic, deontic, bouletic, alethic*), further specification should be made for the successful interpretation of modal predicates. Accordingly, each modal predicate must be defined in three dimensions of the semantic field: the *modal force*, the *modal base* and the *ordering source*. The *modal force* (possibility, impossibility, necessity) of a modal predicate must be interpreted with respect to the given Conversational Background. This Conversational Background, defining the facts relevant for the interpretation, is called *realistic* and it serves as the *modal base* of each modal predicate. It defines a set of accessible worlds for each modal predicate, i.e. a set of worlds in which the truth value of the proposition containing the modal predicate will be 1. The *normative* Conversational Background (bouletic, deontic, doxastic, stereotypical) provides the *ordering source* of the modal predicate. It determines how close the accessible worlds are to the ideal. The system of Relativized Modality, summarized in Benedicto 1995, is given in (15):

(15)

MODAL FORCE	CONVERSATIONAL BACKGROUND REALISTIC (FACTS) NORMATIVE (IDEALS)	
	MODAL BASE	ORDERING SOURCE
POSSIBILITY	circumstantial (in view of the circumstances) epistemic (in view of the evidence)	bouletic (wishes) deontic (duties) doxastic (beliefs) stereotypical
NECESSITY	circumstantial (in view of the circumstances) epistemic (in view of the evidence)	

To illustrate that Relativized Modality is manifest at the lexical-conceptual in some languages, let us take a Hungarian example: this language distinguishes two verbs, **tud** ‘can-EXT’ and **bír** ‘can-INT’ to express external versus internal circumstantial possibility, respectively (cf. Kiefer 1983):

- (16) Kati **nem tud-ott-Ø** el-alud-ni, mert nagy volt a zaj.
Kate not can-PAST-3SG PFX-sleep-to because big was the noise
‘Kate could not fall asleep because of the big noise.’
- (17) Kati **nem bír-t-Ø** el-alud-ni, mert fáj-t a fej-e.
Kate not can-PAST-3SG PFX-sleep-to because ache-PAST-3SG the head-POSS3SG
‘Kate could not fall asleep because she had a headache.’

Here, the modal force is **possibility**, the modal base is **circumstantial** (external or internal) and the ordering force is **stereotypical**.

Benedicto 1995 analyzes Russian Dative Impersonal Reflexive Constructions (DIRC) containing modal predicates⁽²⁾ with an empty modal head, which take a Dative Experiencer argument and a property argument. These predicates invariably express psychological circumstantial modality, the Dative Experience being “*the individual, whose psychological circumstances are relevant for the interpretation of the modality expressed by the modal predicate*” (Benedicto 1995:5):

- (18a) Mn’e n’e čita-Ø-et-sja. (= (1) in Benedicto 1995)
I-DAT not read-PRES-3SG-REFL
‘I do not feel like reading.’

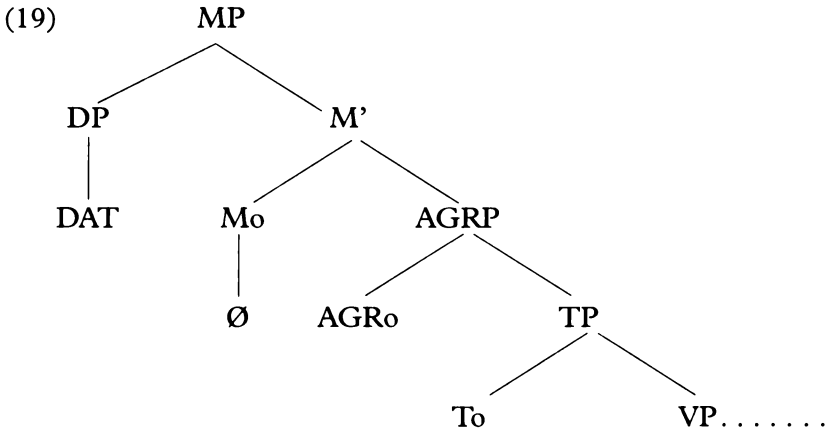
The *property* argument in her framework can be a VP or a clause. Thereby, she is able to establish the link between DIRC and other modal predicates:

(18b) Vam nužn-o po-echat' v sanatorij-Ø. (= (27a) in Benedicto 1995)

You-DAT necessary-DFT PFX-travel in sanatorium-ACC

'You must travel to the sanatorium.'

She assigns the following syntactic structure to modal constructions like (18a–b):

where the Dative Experiencer argument is in the SPEC position of MP, and the VP property argument is the VP predicate. While this analysis works fine for verbal and propositional arguments in Russian, it would obviously fail on nominalisations like (20):

(20) Nam ne nužn-a et-a pojezdk-a v sanatorij.

We-DAT not necessary(F) this-NOM(F) travel-NOM(F) in sanatorium

'We do not need this travel to the sanatorium.'

This solution sheds no light on the peculiar agreement phenomena shared by these constructions; it is equally unclear how the Experiencer argument acquires the Dative case and why and how the Theme argument receives the Nominative case; if they are both internal arguments, is their case lexically assigned (inherent), or structural? I will return to these questions in 3.1.

2.2 Subjecthood and Objecthood Diagnostics

Zaenen & Maling & Thrainsson 1990 (hence: Z&M&T) list some 14 tests for subjecthood to show that Icelandic quirky subjects behave like true subjects. I will not survey these tests here but refer the reader to this source for

further details. For similar subjecthood diagnostics in Russian and Italian cf. Benedicto 1995 and Cardinaletti 1997, respectively.

In Hungarian, which I take to be a discourse-configurational language in the sense of É. Kiss 1994, one cannot make use of most of the standard subjecthood diagnostics; in this language most traditional word order and constituency tests are vacuous. This leaves us basically with the antecedence-tests for reflexive pronouns and for control constructions as well as for subject-oriented depictive predicates. The following Hungarian pairs are meant to show that the Dative Experiencer is just as good an antecedent for adjunct predicates, for the null subject of the infinitive and for reflexive possessive pronouns as the canonical Nominative subject; on a detailed analysis of Hungarian Infinitival Constructions cf. Dalmi 1994. Consider:

Antecedence in Control-constructions

- (21a) Péter_i meg-próbál-t-a [be-fejez-ni a dolgozat-ot PRO_i egyedül_i].
Peter PFX-try-PAST-3SG[DEF] PFX-finish-to the paper-ACC alone
'Peter tried to finish the paper on his own.'
- (21b) Péter-nek_i sikerül-t-Ø [be-fejez-ni-e a dolgozat-ot PRO_i egyedül_i].
Peter-DAT succeed-PAST-3SG PFX-finish-to-3SG the paper-ACC alone
'Peter managed to finish the paper on his own.'

This striking fact cannot be deduced from the standard c-command relations even in a configurational language; given that the Nominative argument is either lower or in a position adjacent to the Dative Experiencer; it does not follow from the Thematic Hierarchy, either. Furthermore, if there is more than one Dative argument in the sentence, one is an Experiencer, the other is a Beneficiary, only the former but not the latter construes with the subject-oriented adjunct predicate.⁽³⁾ This suggests that structural dependencies alone do not suffice to account for these facts. Consider:

Antecedence for Reflexive Possessive Pronouns

- (22a) Péter_i meg-próbál-t-Ø [be-költöz-ni a saját_i lakás-á-ba].
Peter PFX-try-PAST-3SG PFX-move-to the own apartment-POSS3SG-ILL
'Peter_i tried to move to his_i own flat.'
- (22b) Péter-nek_i sikerül-t-Ø [be-költöz-ni-e a saját_i lakás-á-ba].
Peter-DAT succeed-PAST-3SG PFX-move-to-3SG the own apartment-POSS3SG-ILL
'Peter_i managed to move to his_i own apartment.'

As has been anticipated, Dative Experiencer subjects qualify as antecedents for reflexive possessive pronouns, just like their Nominative counterparts:

Subject-oriented Depictive Predicates

(23a) Péter_j meg-próbál-t-a [meg-mutat-ni PRO_j a város-t a barát-já-nak_k részeg-en_{j/*k}].

Peter PFX-try-PAST-3SG[DEF] PFX-show-to the city-ACC the friend-POSS3SG-DAT drunk-ESS

‘Peter_j tried to show the city to his friend_k drunk_{j/*k}.’

(23b) Péter-nek_j sikerül-t-Ø [meg-mutat-ni-a PRO_j a város-t a barát-já-nak_k részeg-en_{j/*k}].

Peter-DAT succeed-PAST-3SG PFX-show-to-3SG the city-ACC the friend-POSS3SG-DAT drunk-ESS

‘Peter_j managed to show the city to his friend_k drunk_{j/*k}.’

The SDP in (23) cannot construe with the lexically case-marked Dative Beneficiary, *barát-já-nak* ‘friend-POSS3SG-DAT’. Despite the presence of the Dative Beneficiary NP in the sentence, the SDP can only construe with the Dative Experiencer. This property is diagnostic for telling apart the promoted Dative Experiencer argument and the internal Dative Beneficiary argument. The facts suggest that this distinction is reflected in the syntactic structure of these languages.

In order to show that the Nominative Theme of the *psych-impersonal* class is not promoted to the subject position, Jónsson (1997) offers a set of diagnostic tests for Icelandic:

- (24) *a) Nominative Themes do not preserve their case in ECM-constructions.*
- b) Nominative Themes cannot license Negative Polarity Items (NPI).*
- c) Nominative Themes cannot serve as antecedents for reflexive possessive pronouns.*
- d) Topicalized Nominative Themes create weak islands for extraction.*
- e) Extraction of a Nominative Theme is worse than extraction of a Nominative Agent*

Due to space limitations, I will restrict myself to demonstrating that the Nominative Theme is not a suitable antecedent for the reflexive possessive pronoun marked by the Dative case:

Antecedence for Reflexive Possessive Pronouns

(25a) Marí-u lei-dd-ust vin-ir sín-ir.

Maria-DAT bore-PAST-PL friends own-NOM

‘Maria got tired of her own friends.’

(25b) *Vin-um sín-um lei-dd-ust Maria.

friends-DAT own-DAT like-PAST-PL Maria-NOM
 ‘The own friends got tired of Maria.’ (Jónsson (1997):118)

The Nominative Theme Maria in (25b) cannot be interpreted as an antecedent for the Dative case-marked reflexive possessive pronoun. This shows that the Nominative Theme is less prominent than the Dative Experiencer. No such problem arises, however, if the reflexive possessive pronoun functions as the Dative Beneficiary, which is obviously less prominent than the Nominative subject. This is indicative of the fact that case alone is not sufficient to determine subjecthood. Consider (26):

(26) Vin-um sín-um_k hafi Mari-a_k gefið mynd-Ø.
 friends-DAT own-DAT have Maria-NOM given a picture-ACC
 ‘To her own friends, Maria has given a picture.’

The sentence in (25b) does not improve even if the Nominative Theme is topicalized, which would create the necessary configuration for c-command, as is shown in (27):

(27) **Maria* leið-ist vin-um sín-um.
 Maria-NOM bore-PRES friends-DAT own-DAT
 ‘Maria, tires her own friends.’

The two arguments of *psych-impersonal* predicates are asymmetric with respect to Superiority, Antecedence and Adjectival Compounding, notably the Dative Experiencer is more prominent. If this is true, it should be reflected in the syntactic structure of these predicates in Hungarian.

Superiority in Hungarian

(28a) Ki-nek melyik vizsga sikerül-t-Ø?
 who-DAT which exam-NOM succeed-PAST-3SG
 ‘For whom was successful which exam?’

(28b) @Melyik vizsga-Ø ki-nek sikerül-t-Ø?
 which exam-NOM who-DAT succeed-PAST-3SG
 ‘Which exam was successful for whom?’

(29a) Ki-nek melyik kalap-Ø illØ-ik?
 who-DAT which hat-NOM suit-PRES-3SG
 ‘Who does which hat suit?’

(29b) @Melyik kalap-Ø ki-nek illØ-ik?
 which hat-NOM who-DAT suit-PRES-3SG
 ‘Which hat suits whom?’

Under neutral, non-contrastive interpretation, only the (a) sentences are acceptable. The (b) variant is not ungrammatical but pragmatically more marked.

Antecedence for reflexive and reflexive possessive pronouns in Hungarian

- (30) A lány-ok-nak_i tetsz-ett-ek az önmag-uk-ról_i festett kép-ek-Ø.
the girl-PL-DAT like-PAST-3PL the self-PL-ELAT painted picture-PL
'The girls liked the pictures painted about themselves.'
- (31) *Önmag-uk-nak_i tetsz-ett-ek a lány-ok-ról_i festett kép-ek.
self-PL-DAT like-PAST-PL the girl-PL-ELAT painted picture-PL
'Themselves like the pictures painted about the girls.'
- (32) A lány-ok-nak_i tetsz-ett-ek a saját_i kép-ei-k.
the girl-PL-DAT like-PAST-3PL the own picture-POSS3PL-PL
'The girls liked their own pictures.'

Antecedence for Reflexive Possessive Pronouns in Icelandic

- (33) Strák-un-um_i lík-uð-u þess-ar mynd-ir av sér_i.
boy-PL-DAT like-PAST-PL this-PL picture-PL of self-DAT
'The boys liked these pictures of themselves.'
- (34) *Sér lík-uð-u þess-ar mynd-ir av strák-un-um.
self-DAT like-PAST-PL this-PL picture-PL of the boy-PL-DAT
'*Themselves liked these pictures of the boys.'
- (35) Strák-un-um_i lík-uð-u mynd-ir-nar sín-ar_i.
boy-PL-DAT like-PAST-PL pictures-NOM-DET own-NOM
'The boys liked their own pictures.'
- (36) *Sín-um_i lík-uð-u mynd-ir-nar stráka-nna_i.
self-DAT own-PL like-PAST-PL pictures-NOM-DET boys-GEN
'Themselves liked the pictures of the boys.'

Reflexive possessive pronouns must be bound by a preceding c-commanding antecedent. In the examples in (30)–(36), only the Dative Experiencer can be successfully interpreted as a possible antecedent. The sentences in which the Nominative Theme is supposed to bind the Dative reflexive possessive pronoun are ungrammatical. This indicates that the Dative Experiencer is more prominent than the Nominative Theme in both languages. Without looking into the event structure of these predicates, it is unclear why this should be so.

Compounding in Hungarian

- (37a) A kalap illik egy úrihölgy-nek.
 the hat suits a lady-DAT
 'Hats suit ladies.'
- (37b) úrihölgy-nek-illő kalap
 lady-DAT-suiting hat
 'a hat suiting a lady'

In the example in (37b), it is the Dative Experiencer argument that is outside, and the Nominative Theme is left inside the compound. This argues for the more prominent position of the Dative Experiencer. I will take both arguments of *psych-impersonal predicates* to be internal, with the conjecture that the Dative Experiencer must surface as more prominent than the Nominative Theme. It will be proposed that this must be attributed to the unique event structure of *psych-impersonal predicates*.

3. The Structure of *Psych-impersonal Predicates*

In the light of the evidence provided in **Section 2**, I will establish the following corollaries necessary for the analysis to be proposed in **3.1**:

- (38) **A** There is a class of *psych-impersonal predicates*.
B *Psych-impersonal predicates* are two-place predicates with modal import.
C The Dative Experiencer surfaces as more prominent than the Nominative Theme.
D The Dative Experiencer does not agree in person/number with the *psych-impersonal predicate*.
E The Nominative Theme agrees in person/number with the *psych-impersonal predicate*.

I will adopt the model of Dative Impersonal Reflexive Predicates (DIRC) for Russian, given in Benedicto 1995, though with slight modifications, which might seem in place for the analysis of Icelandic and Hungarian:

(i) I will use the term Modality Phrase (MODP), instead of MP, to refer to the kind of relativized modality (psychological-circumstantial) involved in these predicates, and to keep it apart from the grammatical category of Mood, usually referred to as MP in the generative literature.

(ii) I will follow the Minimalist tradition (Chomsky (1995, 1998) in assuming that categories are projected **if** they can host some lexical (or grammatical) material. Thus, *psych-impersonal predicates* will not project AGRoP simply because they do not check accusative case at all.

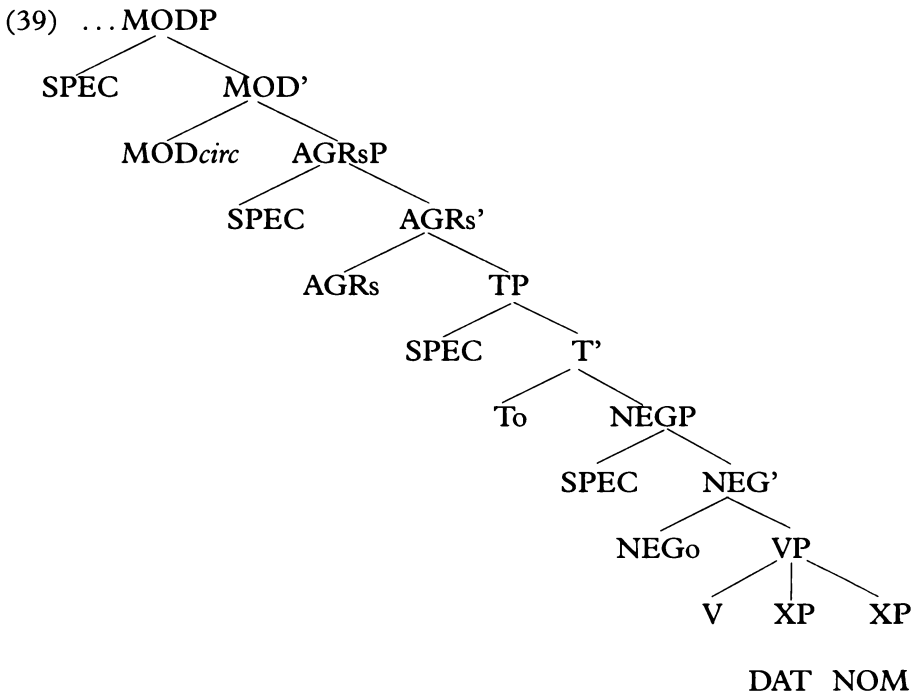
(iii) Persuaded by the overwhelming evidence in the literature (Z & M & T 1990, Sigurðsson 1989, 1992, Jónsson 1997, Vangsnes 1995), I will

take the Dative case of the Experiencer subject to be lexical, i.e. inherently assigned by the verb. This means that no feature checking is required of the Dative Experiencer in [SPEC, AGRP].

(iv) In accordance with Sigurðsson 1992 but contrary to Jónsson 1997, I will assume that the Nominative case on the Theme argument is structural, whence the Nominative Theme has to move to AGRsP covertly at LF for case-checking purposes.

3.1 Functional Categories and Their Specifiers

The structure proposed for Russian Dative Impersonal Reflexive Constructions (DIRC) in Benedicto 1995 is repeated in (39) with slight modifications⁽⁴⁾:

In (39), MODP is a functional projection, whose head contains an ordered triple of features: [â, ö, ó] stand for *modal base*, *modal force* and *ordering source*, respectively; this triple will define the type of Relativized Modality expressed by the verb. This is in contrast to Benedicto 1995, who takes the head Mo to be an empty operator. The Dative Experiencer has to raise to [SPEC, MODP], to check the modality feature against the verb, raised to the MODO head. The Dative Experiencer will skip the [SPEC, AGRsP] position for two reasons: *a*) it does not have the relevant features to check and *b*) this

position is reserved for the Nominative Theme, which does have the relevant case, person and number features to check there (even in the dialect of those Icelandic speakers who make the verb agree with the Nominative Theme).⁽⁵⁾

It is argued for in Jónsson 1997, among others, that the Dative Experiencer can also occupy the lower position, [SPEC, TP], available for canonical subjects. One of the two contexts in which this can be best illustrated for *psych-impersonal* predicates is Það insertion (the other being Topicalisation, which I will disregard here). Consider now Það-insertion, shown in (40):

Það-insertion

- (40a) *Það hefur sennilega Marí-u leiðst þess-i bók-Ø.
 there has probably Maria-DAT bored this book-NOM
 *'There has Maria probably got tired of this book.'
- (40b) Það hefur sennilega mörg-um stúdent-um leiðst þess-i bók-Ø.
 there has probably many-DAT student-DAT bore this-NOM
 book-NOM
 'There have probably many students got tired of this book.'

It is generally assumed that, in Það-constructions with Nominative subjects, the lexical expletive Það, inserted in [SPEC, AGRsP], and its associate, generated in [SPEC, TP], form a chain. The case and the other features of the associate can be checked *via* the expletive sitting in [SPEC, AGRsP] (Jonas & Bobaljik 1995, Holmberg & Platzack 1995, Vikner 1995). By this assumption, the sentence in (40a) is ungrammatical because a definite nominal can never be linked to the expletive Það as its associate. (40b), on the other hand, is grammatical because the Það-associate is an indefinite/non-specific nominal. The syntactic position of the nominal can be attested by the positioning of S-adverbs, like sennilega 'probably', shown in (41). It is fairly obvious though that, for non-specific Dative Experiencer subjects, this explanation would not suffice: neither the expletive Það (person/number agreement) nor the Dative Experiencer (case) has the relevant features to check in [SPEC, AGRsP], and therefore the whole construction would crash. What needs to be assumed for the grammatical (40b), then, is that the expletive Það is in fact not in [SPEC, AGRsP] in the case of *psych-impersonal* predicates but in [SPEC, MODP]. On the other hand, the non-specific Dative Experiencer associate, occurring in Það-constructions and Topicalisation, can rest in [SPEC, TP], given that this position is a possible landing site for non-specific expressions. The feature checking mechanism in this configuration is exactly the same as in the case of Nominative associates. Notice that, under this assumption, the adverb-positioning test makes the same predictions for Dative Experiencer subjects as it makes in

the standard theory for Nominative subjects. The relative positioning of S-adverbs like sennilega ‘probably’, adjoining to TP, and VP-adverbs, like alveg ‘completely’, adjoining to VP (Jonas & Bobaljik 1995) will be the same: sennilega ‘probably’ will follow the nominal whether it is in [SPEC, MODP] or [SPEC, AGRsP], given that these two SPEC positions are adjacent. On the other hand, the nominal will show up in the *intermediate* position, i.e. between sennilega ‘probably’ and alveg ‘completely’ in [SPEC, TP], if it is non-specific, just like in the standard theory concerning Nominative subjects. Consider (41):

Relative Adverb Positioning (Jonas & Bobaljik 1995, Jónsson 1997)

- (41) Það hefur sennilega öll-um alveg leiðst þess-i bók-Ø.
 there has probably all-DAT completely bored this-NOM book-NOM
 ‘Everyone has probably got completely tired of this book.’

It is also argued for in Jónsson 1997 that NEGP is projected immediately above VP. We might then assume that, whenever some nominal is found between sennilega ‘probably’ and the NEG word ekki ‘not’, that nominal is in [SPEC, TP].

AdvP and NEGP

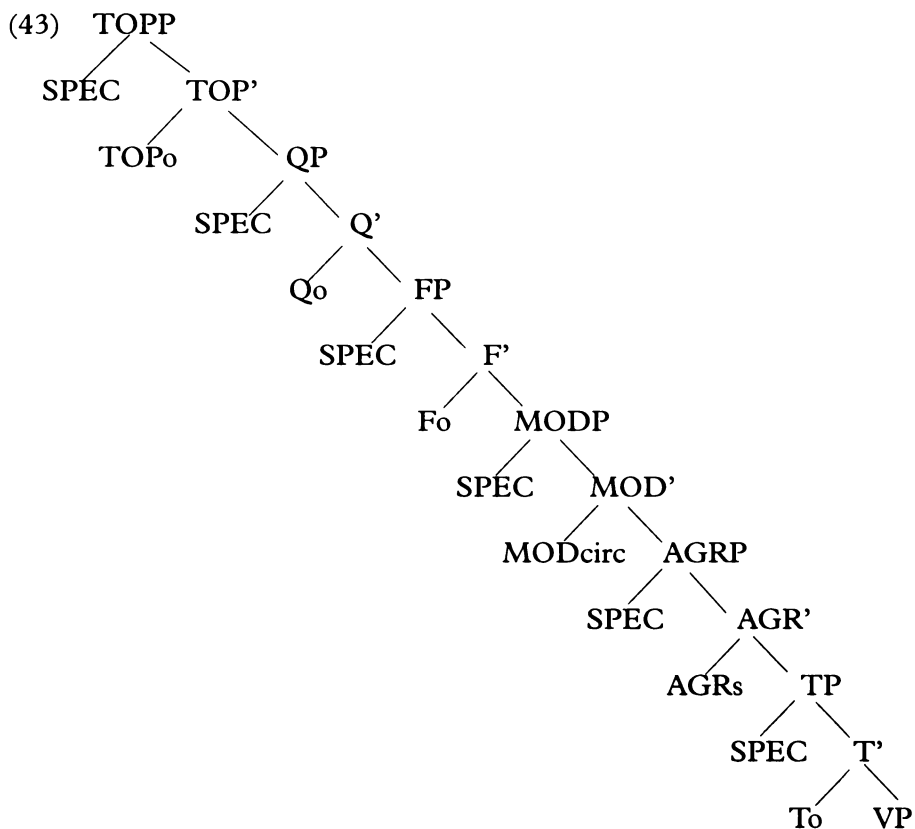
- (42a) Í TromsØ líkar þess-um strá-knum sennilega ekki þess-ir
 göml-u söng-var.
 in TromsØ like those-DAT boys-DAT probably not these-
 NOM old-NOM songs-NOM
 ‘In Tromsø, those boys probably do not like these old songs.’
- (42b) Í Tromsø líkar Ø sennilega mörg-um strák-um ekki þess-ir
 göml-u söng-var.
 in Tromsø like EXP probably many-DAT boy-DAT not these-
 NOM old-NOM songs-NOM
 ‘In Tromsø, many boys probably do not like these old songs.’

The data in (40)–(42) show that Dative Experiencer subjects, like other subjects, may occur both in a lower position and in a higher position in Icelandic. The lower position, currently assumed to be [SPEC, TP], is reserved for indefinite/non-specific nominals. The higher position, in which no such restriction is made on the specific/non-specific feature of the nominal, is assumed to be [SPEC, AGRsP] for canonical Nominative subjects. I showed in the preceding sections that this position cannot be the landing site for Dative experiencer subjects, given that the Dative Experiencer subject does not have any feature to check in [SPEC, AGRsP]. Therefore it has to move on to [SPEC, MODP] by Attract (Chomsky 1995). For similar reasons, the expletive það will raise as high as [SPEC, MODP], to check the modality features. Its non-specific Dative Experiencer associate,

on the other hand, will license its features *via* the expletive *jađ*, just like non-specific Nominative associates do. ⁽⁶⁾

3.2 The Configurationality Issue and Psych-Impersonal Predicates in Hungarian

The comparative analysis of *psych-impersonal* predicates in Icelandic and in Hungarian reveals two different strategies of promotion. The Dative Experiencer subject tends to appear preverbally in both languages. However, this requirement is imposed on Icelandic by its configurational architecture: if no topicalized or expletive element is available to start the sentence with, the subject must occupy the clause-initial position. Hungarian has no lexical expletives⁽⁷⁾ and it is not a V2 language. Thus, the promotion of the Dative Experiencer to the preverbal position can only mean either focalizing or topicalizing it. Consider:

In Hungarian, it is up to the speaker's intention, whether s/he wants a lexical element to be fronted, i.e. to emphasize it from the communicative point of view.

FOCALISATION

- (44a) Csak [_{FP}János-nak] tetsz-ett-Ø az előadás-Ø.
 only John-DAT like-PAST-3SG the performance-NOM
 ‘It was only John who liked the performance.’
- (44b) Nem [_{FP}János-nak] tetsz-ett az előadás-Ø.
 not John-DAT like-PAST-3SG the performance-NOM
 ‘It was not John who liked the performance.’

TOPICALISATION

- (45) [_{TOPP}János-nak] [_{QP}minden előadás-Ø] tetsz-ett-Ø.
 John-DAT every performance-NOM like-PAST-3SG
 ‘John liked every performance.’

CONTRASTIVE TOPICALISATION

- (46) [_{TOPP}János-nak] [_{FP}az előadás-Ø] tetsz-ett-Ø, Péter-nek –
 a színész-nő-Ø.
 John-DAT the performance-NOM like-PAST-3SG Peter-DAT
 the actress-NOM
 ‘As for John, he was pleased with the performance, as for Peter,
 he was – with the actress.’

The tendency that the Dative Experiencer appears most naturally clause-initially in both languages, verifies the postulation of a MODP functional category. Otherwise, given that both the Experiencer and the Theme are internal arguments, the promotion of one or the other would be a matter of personal taste in Hungarian. Constructions like (47), however, are pragmatically more marked than their Dative-initial counterparts, even in Hungarian, where theoretically any argument of the verb can be freely fronted:

- (47) Az előadás tetsz-ett-Ø János-nak.
 the performance like-ed-3SG John-DAT
 ‘The performance pleased John.’

A possible explanation for this fact can be that the Dative Experiencer, after checking its features in [SPEC, MODP], does not need to acquire any communicative surplus to survive. The fronted Nominative Theme, on the other hand, which has no legitimate reason to appear preverbally unless emphasized, can land in either of the two pragmatically marked categories, TOPP or FP, which adds some communicative surplus, whereby the sentence cannot be interpreted as neutral any longer.

4. Conclusion

In this paper, I hypothesized that predicates subcategorizing for a Dative Experiencer and a Nominative Theme in Icelandic and in Hungarian express a kind of modality, established as *psychological circumstantial modality* in the Relativized Modality Theory of Kratzer (1991). These predicates invariably express the psychological circumstances of their Dative Experiencer, relevant for the proper interpretation of the given event. This modal import is manifested at the level of the syntactic structure of these predicates in a functional category called Modality Phrase (MODP). The prominence of the Dative Experiencer is explained by its feature-checking commitments in [SPEC, MODP]. Hungarian radically differs from Icelandic in that the final landing site of the Dative Experiencer argument is pragmatically determined (TOPP or FP). This leads us to the discovery of two different strategies of subject-promotion underlying the surface similarities: the configurational architecture in Icelandic forces the Dative Experiencer subject to occupy the clause initial position in the absence of a topicalized or expletive element, whereas pragmatic factors determine the role of the clause-initial Dative Experiencer subject in Hungarian.

Notes

(1) It should be noted that predicates expressing deontic and epistemic modality in Icelandic usually take a Prepositional Phrase instead of the Dative Experiencer argument. Compare:

Epistemic modal predicates

- (i) Prófið er erfitt/létt/mikilvægt fyrir nju nemendur-na.
 exam is difficult/easy/important for new students
 'The exam is difficult/easy/important for the new students.'

Deontic modal predicates

- (ii) Prófið er skyldubundið/valfrjálst fyrir nju nemendur-na.
 exam is compulsory/optional for new students

'The exam is compulsory/optional for the new students.'

(For a complete list of Dative+Impersonal predicates in Hungarian cf. Dalmi (1983).)

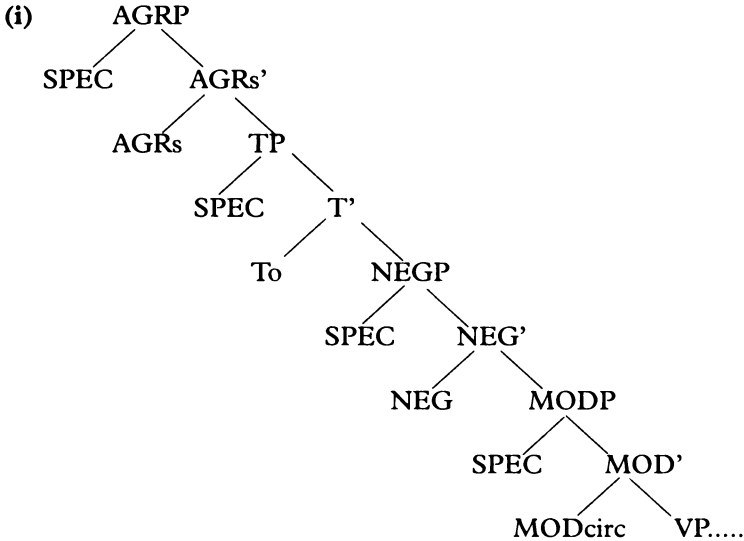
(2) Modal predicates must be distinguished from modal operators: the former are two-place predicates with modal import, the latter are operators acting on propositions (properties). Therefore, only the latter, but not the former, have scopal properties.

(3) As an anonymous reviewer points out, Object Control predicates also allow coindexation of the infinitival subject and the matrix object. This is, however,

irrelevant for the argumentation that secondary adjunct and argument predicates display subject orientation with the Dative Experiencer, just like with a Nominative subject.

The force of the argument is that only the Dative Experiencer argument but not the VP-internal Dative Beneficiary has this property, hence they must be structurally different.

(4) An alternative solution would be to project MODP immediately above VP:

In this scenario, I would lose the technical advantage offered by (62): the prominence of the Dative Experiencer and the facts of adverb-positioning would not follow automatically. Also, some additional mechanism would be required to reserve the [SPEC, AGRsP] position for the Nominative Theme. Namely, in that configuration, it would be a possible landing site for both arguments as they would be “equi-distant” from it.

(5) The restriction on 1st and 2nd person [+animate] objects in this construction pointed out in Taraldsen (1996), must be attributed to the semantic feature incompatibility of 1st and 2nd person reflexives with impersonal default or 3rd person agreement, and not to syntactic factors. Compare the Hungarian counterpart of *líka* ‘like-IMPERS’ used as a personal verb and as an impersonal verb taking a reflexive pronoun as one of its arguments:

PERSONAL

(i) *Én tetsz-em önmagam-nak.*

I like-1SG self-DAT

‘I like myself.’

(ii) **Nekem tetsz-ik önmagam.*

I-DAT like-3SG(IMPERS) self-NOM

‘I like myself.’

PRT	PARTICIPLE
REFL	REFLEXIVE MARKER
SDP	SUBJECT-ORIENTED DEPICTIVE PREDICATE
SG	SINGULAR
*	UNGRAMMATICALITY
%	UNGRAMMATICALITY FOR SOME SPEAKERS
?	QUESTIONABLE GRAMMATICALITY
??	HIGHLY QUESTIONABLE GRAMMATICALITY
@	PRAGMATICALLY ILL-FORMED STRUCTURE

References

- Belletti, A. & L. Rizzi 1988. *Psych*-verbs and Theta-theory. In: *Natural Language and Linguistic Theory* 6:291-352.
- Benedicto, E. 1995. Mn'e ne čitaetsja: Relativized Modality and Dative Impersonal Reflexive Constructions. In: *UPenn Working Papers in Linguistics* 2.2:1-17.
- Chomsky, N. 1995. *The Minimalist Programme*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Cardinaletti, A. 1997. Subjects and Clause Structure. In: Haegeman, L. (ed): *The New Comparative Syntax*. London: Longman.
- Dalmi G. 1983. A Case of Re-analysis in a "Topic-prominent" Language. In: *Acta Linguistica* 31:57-81.
- Dalmi G. 1994. Hungarian Infinitival Constructions. M.Phil. thesis. The University of Sydney. Department of Linguistics.
- Grimshaw, J. 1991. *Argument Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- É. Kiss K. 1987. *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht: Kluwer.
- É. Kiss K. (ed.) 1994. *Discourse-configurational Languages*. Dordrecht: Kluwer.
- Hale, K. & S. Keyser 1993. Argument Structure and the Expression of Syntactic Categories. In: *The View from Building 20*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Holmberg, A. & C. Platzack 1995. *The Role of Inflection in Scandinavian Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Kenesei I. 1994. Subordinate Clauses. In: Kiefer, F.&K.E.Kiss (eds): *The Syntactic Structure of Hungarian*. Syntax and Semantics 27. New York: Academic Press.
- Kiefer F. 1983. What is Possible in Hungarian? In: *Acta Linguistica* 31:147-185.
- Jonas, D. & J. Bobaljik 1996. Subject Positions and the Roles of TP. In: *Linguistic Inquiry* 27:195-236.
- Jónsson, J. G. 1997. Clausal Architecture and Case in Icelandic. Ph.D. diss. UMass. Amherst.
- Koizumi, M. & M. Nakayama 1991. Remarks on Japanese Subjects. In: *Lingua* 85:303-319.
- Kratzer, A. 1991. Modality. In: Stechow von, A. & D. Wunderlich (eds): *Semantics. An International Handbook of Contemporary Research*. New York: Walter de Gruyter. 639-650.
- Lightfoot, D. 1979. *Principles of Diachronic Syntax*. Cambridge: CUP.
- Pesetsky, D. 1987. Binding Problems with Experiencer Verbs. In: *Linguistic Inquiry* 18:126-140.

- Rivero, M-L. 1994. Clause Structure and V-Movement in the Languages of the Balkans. In: *Natural Language and Linguistic Theory* 12:63–120.
- Sigurðsson, H.A. 1991. Icelandic Case-marked PRO and the Licensing of Lexical Arguments. In: *Natural Language and Linguistic Theory* 9:327–363.
- Sigurðsson, H.A. 1992. The Case of Quirky Subjects. In: *Working papers in Scandinavian Syntax* 49:1–27.
- Taraldsen, T. 1996. Reflexives, Pronouns and Subject/Verb Agreement in Icelandic and Faroese. In: Black, J. & V. Motapanyane (eds.): *Microparametric Syntax and Dialect Variation*. Current Linguistics Theories Series 139. Amsterdam: Benjamins. 189–211.
- Thráinsson, H. A. 1979. *Complementation in Icelandic*. New York: Garland Publishers.
- Vangsnes, Ø. 1995. Referentiality and Argument Positions in Icelandic. In: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 55:1–27.
- Vikner, S. 1995. *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Zaenen, A. & J. Maling & H. Thráinsson (Z & M & T) 1990. Case and Grammatical Functions: The Icelandic Passive. In: Maling, J. & A. Zaenen (eds): *Modern Icelandic Syntax*. Syntax and Semantics 24. New York: Academic Press. 95–134.

Megvásárolható a Corvina Könyvklubjában:

1051 Bp., Vörösmarty tér 1. II. em. 201.

Nyitva: hétfőtől csütörtökig 9–16 óra,
pénteken 9–14 óra között.

Telefon: 317-5185

Cheltenham Ladies College 1853-ban alapított előkelő *Public school* lányok számára

chemistry „felvilágosult”, „művelt”, „divatos” emberek már csakis a rokon- és ellenszenv egytanát értik rajta, mely *works or doesn't work*.

Chequers (Court) a mindenkori brit miniszterelnök vidéki rezidenciája Londontól északnyugatra, a *Chiltern Hills*-ben (a *Cotswolds*-ban) 1917 óta.

Cheshire Cat a macska az *Alice in Wonderland*-ben, mely lassan eltűnik a szem elől, míg nem csak a mosolya (vö. „... mint a fakutya”) marad belőle a légben lebegve.

Cheshire cheese eredetileg *Cheshire*-ben készített, tömbben vagy szeletelve árult, fehér, száraz és morzsálló, a sótlantól (*mild*) a csipősig (*sharp*) terjedő ízű sajt; laza állaga révén könnyen penészedik, és így készül a *blue Cheshire*, amit azelőtt egyszerűen romlottnak tekintettek.

Cheviots alacsony hegylánc Northumberlandben, Anglia és Skócia határán, mely évszázadokon át volt csetepaték színhelye.

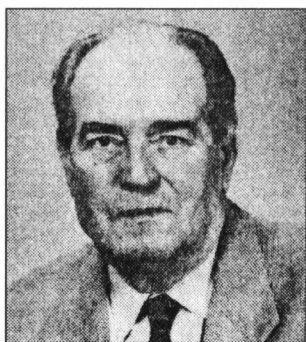
TUDÓSPORTRÉK

Korponay Béla és Pálffy István a miskolci angol nyelvtanárképzés megalapítói

Szabóné Papp Judit – Bárczy Klára

A Miskolci Egyetemen 1992-ben alakult meg a Bölcsészettudományi Intézet (1997-től Bölcsészettudományi Kar), kielégítendő az észak-magyarországi régióban egyre markánsabban jelentkező, humán- és bölcsészettudományi felsőoktatás iránti igényt. Ekkor jött létre a két angol tanszék is, amelyek így a legfiatalabbak közé tartoznak az országban. Az angol szak miskolci megalapításában jelentős szerepe volt az akkori művelődésügyi kormányzat törekvésének, hogy egyrészt az általános és középiskolák számára a nyugati nyelvek széles körű, hatékony oktatásához szükséges nagyzámmú, megfelelően képzett tanárlétszámot biztosítsa, másrészt lehetővé tegye az orosz szakos tanároknak a rendszerváltozás utáni új igényekhez igazodó, színvonalas átképzését. Ebben az időszakban tehát az ország számos felsőoktatási intézményében indultak hároméves tanárképző programok angol és német nyelvből. Ilyen keretek között kezdték munkájukat tanszékeink is.

A két tanszék megalapítása két nemzetközi híró tudós nevéhez fűződik. Az Angol Nyelvészeti Tanszék első vezetője Korponay Béla professzor volt, aki ezt a tiszteket 1996-ig töltötte be, míg az Angol Irodalom Tanszék Pálffy István professzor vezetésével jött létre, aki a tanszékvezetői tiszteket 1996-ig töltötte be, most professzor emeritusként vesz részt az Angol Irodalom Tanszék oktató és tudományos munkájában. Két kiemelkedő személyiség, akik mindketten nagy szerepet játszottak a miskolci angol nyelvtanári képzés megindításában. Az ő portréjukat szeretnénk most megrajzolni.

Korponay Béla

*„Az igazi szakember ismertetőjegye,
hogy többet ad, mint amennyit kap”*

(Robert Kirby)

Korponay Béla professzor az esetgrammatika és a kognitív nyelvészet nemzetközi híró, széles körben idézett szakértője. A Magyarországon elérhető legmagasabb tudományos fokozatot, az akadémiai doktori címet *Case Grammar* (Esetgrammatika) című értekezéséért 1992-ben kapta meg. Gazdag tudományos munkásságát számszerűen négy monográfia, szerkesztőként

vagy társszerkesztőként jegyzett hét tanulmánykötet, öt tankönyv, illetve szöveggyűjtemény szerzősége, illetve társszerzősége és számos referált folyóiratban, illetve konferenciakötetben megjelent tanulmány fémjelzi.

Korponay professzor a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének tanszékvezető egyetemi tanáraként e nagyhírű intézmény gazdag szakmai tapasztalataira és tudományos háttérére támaszkodva kezdte meg a szervezőmunkát a Miskolci Egyetemen. Az ő vezetésével került kidolgozásra az a képzési koncepció, amely lényegében ma is keretet ad a hároméves tanárképző program munkájának. Szak- és tanszékvezetőként elsőrendű feladatának tekintette az oktatás személyi feltételeinek, tudományos-szakmai háttérének, infrastruktúrájának megeremtetését. A tanszék személyi állományát, melynek főállású magját zömmel az egyetem Idegennyelvi Oktatási Központjából átkerült, tudományos ambícióval és múlttal rendelkező oktatók adták, tudományos minősítéssel bíró másodállású debreceni szakemberekkel is megerősítette.

Mivel a fő célt, az ötéves program akkreditálását elsősorban ezen az úton látta elérhetőnek, messzemenően támogatta a tudományos minősítéssel még nem rendelkező oktatók szakmai fejlődését és előmenetelét, többek között azzal, hogy lehetővé tette a vezetésével Debrecenben létrejött elméleti nyelvészeti doktori (PhD) programba való bekapcsolódást, illetve a kreditszerzés időszakában órakedvezményt biztosított számukra. Témavezetőként felügyelte, illetve jelenleg is a felügyeli miskolci oktatók disszertációjának elkészítését.

Mindenkor támogatta a tanszéki oktatók pályázatokon, szakmai rendezvényeken és különböző továbbképzéseken való részvételét. A tanszék külső kapcsolatainak fejlesztését, az oktatók szakmai fejlődését neves vendégelőadók meghívásával is elősegítette, ebből a sorból kiemelkedik a hamburgi egyetem professzorának, a kognitív nyelvészet élvonalbeli szaktekintélyének, Günther Raddennek a látogatása és a tanszék munkatársaival folytatott, rendkívül gondolatébresztő eszmecsereje. Szívügyének tekintette a tanszék könyvtári infrastruktúrájának mint a hosszú távú munka egyik alapfeltételének megeremtetését, vezetése alatt került beszerzésre a nyelvészeti könyvtár törzsanyaga.

A tanszék professzoraként megvalósította Miskolcon az angol nyelvészet és lexikológia tárgyak magas szintű oktatását. A hallgatókkal való jó kapcsolatát, oktatómunkájának eredményességét érzékelteti, hogy szakmai irányításával minden évben rendkívül nagyszámú szakdolgozat készült mind a nappali, mind a levelező tagozaton, illetve megszületett az első angol nyelvészeti témájú TDK-dolgozat is a Miskolci Egyetemen. A kedvező tanszéki légkör megeremtetéséhez, mely belső együttműködésünket ma is jellemzi, nagyban hozzájárult minden hivalkodástól mentes, meleg embersége, önzetlen segítőkészsége, humora, empátiás képessége.

Korponay Béla professzor úrnak, mint a Miskolci Egyetem angol szakos képzése egyik alapítójának és az Angol Nyelvészeti Tanszék első vezetőjének tevékenysége megeremtetette a tanszék továbbfejlődésének lehetőségét, vala-

mint szakmai alapokat adott ahhoz, hogy a siker reményében pályázhassunk az ötéves program akkreditációjára. Igényessége, elkötelezettsége mércét teremtett számunkra. Legyen ez az írás megkésített köszönet áldozatos munkájáért, tudva azt, hogy igazi örömet a távolból akkor szerzünk majd neki, aki szakmai előmenetelünket azóta is figyelemmel kíséri, ha tanszékünkön – reményeink szerint a közeljövőben – megszületnek az első doktori disszertációk, tudományos minősítések.

Pálffy István

*„... ha bánni tudsz a könyörtelen perccel:
megtöltöd s mindig méltó sodra van,
tiéd a föld, a száraz és a tenger,
és – ami még több – ember léssz, fiam!”*

(Rudyard Kipling)

A bizonytalanba belevágni mindig nagy kockázatot jelent – és mindig nagy lelkiezőt, bátorságot igényel. Sok minden egyéb mellett ezért is becsüljük és tiszteljük dr. Pálffy Istvánt, aki fel merete vállalni Miskolcon egy új, előzmények nélküli angol szakos tanárképzés minden kezdeti keservét, a várható – vagy legalábbis remélhető – beteljesülés, sikerre vitel érdekében.

Nem akármilyen feladatra vállalkozott! A nagy múltú debreceni tudományegyetem egyik elismert vezetőjeként elfogadta a kihívást: alapozza meg és bontakoztassa ki a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán az angol irodalom iránt fogékonyságot érző leendő hallgatók igényes és eredményes oktatásának tárgyi és személyi feltételeit, biztosítsa, hogy az újonnan szerveződő Angol Irodalmi Tanszék zavartalanul és hatékonyan fejthesse ki hosszú távon a tevékenységét.

Magabiztos – hosszú évtizedek tapasztalatait felhasználó – lendülettel kezdte el a munkát, amelynek eredményei hamarosan jelentkeztek is: megalakult az oktatói gárda, elkészültek a tantervek, az órarendek, s 1992-ben zökkenőmentesen beindult az egyszakos hároméves angol tanárképzésben részt vevők irodalmi felkészítése, oktatása, mintegy garanciát szolgáltatva arra, hogy a leendő tanárok – a jelenlegi tanárjelöltek – megfelelő irodalmi ismeretekkel felvértezve indulhassanak majd neki több évtizedes pedagógusi elhivatottságuknak.

Nem véletlenül esett a választás Pálffy professzor úrra, hiszen nemzetközileg is elismert szakmai sikereit mindenki méltányolta és méltányolja, amint erről a 70. születésnapjára Debrecenben megjelentetett emlékkönyv is ékeesen tanúskodik.

Debrecenben is, Miskolcon is olyan kollégák veszik körül többnyire Pálffy professzort, akik tanítványai voltak valaha – tőle tanulták azt a szakmai igényességet, mely soha nem párosult a tudományosság fennkölt, csak a kevés kiválasztottak számára érthető s ezért kontraszelekcióra készítő nehézkes stílusával.

Pálffy István minden művében, minden megnyilatkozásában az a sokoldalú, színes egyéniség, akit emberként, tanárként, kollégaként, barátként oly sokan tisztelnek és becsülnek. Nemcsak tudományos érdemei miatt szerzett elismertséget magának, hanem azzal a páratlan nyitottsággal is, amely példaként lebeg sokunk szeme előtt.

Voltaképpen szakterülete az angol drámatörténet, ugyanakkor azonban a színházi élet különböző korszakainak alapos vizsgálata mellett mindig kitekintést nyújtott és nyújt munkáiban az angol–magyar kulturális kapcsolatok alakulására, az angolszász irodalom hazai fogadtatásának vizsgálatára, s nem kevésbé tartja fontosnak a magyarországi angoloktatás különböző korszakainak történeti bemutatását, hagyományainak méltó ápolását. Munkássága – könyvek, tanulmányok, egyetemi jegyzetek, cikkek, kritikák formájában – számtalan olyan területet ölel fel, mely forrásértékű precizitással, olvasmányos, könnyed stílussal vezeti be olvasóját az angolszász irodalom és kultúra, a hazai angol-oktatás különböző szintjeinek világába.

Éppen ez a sokoldalúság, ez a nyitottság az, ami oly népszerűvé teszi Pálffy professzort hajdani és mai tanítványai körében. Hallgatói felmérések alapján egyértelműen kiderül, hogy igényessége, magas szintű tudományos munkássága s életközeli embersége az, melyek követendő értéknek bizonyulnak az egyetemi hallgatók számára évtizedek óta éppúgy, mint a Miskolci Egyetemen manapság.

Ennek egyik ékes bizonyítéka, hogy a végzős hallgatók – mintegy tisztelegve a selmecbányai hagyományok előtt – évente ún. 'tisztelőbeli évfolyamtársat' választanak maguknak, aki szakdolgozatot írva s azt a gyűrűavató szakestélyen nyilvánosan megvédve valóban sorstársává válik az évfolyamnak. Nem véletlen, hogy a bölcsészek 2000-ben, a millenniumi szakestély alkalmából Pálffy professzort választották.

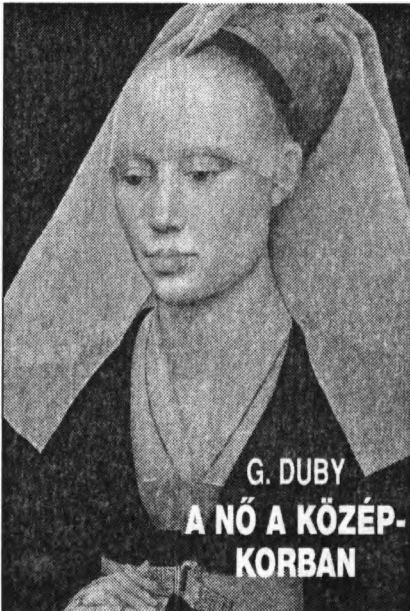
Mint ahogy nem véletlen az sem, hogy nem egy végzős miskolci angol szakos – éppen az ő szakmai sugallata nyomán – érez késztetést arra, hogy tanulmányait más egyetemen, más felsőfokú intézményben folytassa. Amíg nem válik valóra a Miskolci Egyetem Angol Tanszékeinek terve az ötéves képzés bevezetését illetően, addig csak ez a megoldás marad számukra. Örvendetes tény azonban, hogy évről évre egyre többen választják a továbbtanulás különböző módjait, s egyre gyakrabban éppen az irodalom, az angolszász civilizáció és kultúrtörténet az a terület, mely felkeltve érdeklődésüket erre készíti a hallgatókat.

A még nem is egészen egy évtizedes múltra visszatekintő Angol Irodalom Tanszék máris magának tudhat számos olyan eredményt, melyek egyértelműen Pálffy professzor áldozatos „szolgálatának”, ittlétének köszön-

hetők. A tanszék oktatói gárdájának továbbképzését, tudományos pályafutásának segítését éppúgy szíven viseli, mint az egyetem egészének tudományos-közéleti működését – s ezen túlmenően a város, a régió tudományos vérkeringésébe is aktívan bekapcsolódott. 1995 óta ő tölti be pl. a Miskolci Akadémiai Bizottság egyik munkacsoportjának vezetői tisztségét.

S bár 1999-ben hivatalosan nyugállományba vonult, azóta is velünk van, segíti munkánkat, részt vesz a tanszék tudományos és oktató munkájában – hiszen nem is tudnánk megenni nélküle!

Köszönjük, hogy eddig is együtt dolgozhattunk vele, szakmai és emberi tanácsaira a továbbiakban is igényt tartunk, s ezúton is sok sikert és jó egészséget kívánunk neki – már csak azért is, hogy minél tovább közöttünk lehessen!

GEORGES DUBY:

A nő a középkorban

(Fordította: Efraim Israel,
Horányi Krisztina és Kutor Tünde)

336 oldal

Ára: 2500 Ft

A történeti kutatások egyre újabb és újabb szempontok szerint vizsgálják a középkor életét. Georges Duby, a jeles francia kutató ezúttal annak járt utána, mit tudhatunk a nőknek a XII. században játszott szerepéről. Néhány női életút áttekintésével, irodalmi források tanulmányozásával arra a megállapításra jut, hogy ez az időszak egyértelműen a férfiak kora, s a nőkről

szóló ismereteink is az ő közvetítésükkel jutottak el hozzánk. A nőkben a középkor költői, teológusai minden rossz, az erdendő bűn forrását látták, Évát, akinek csak a paráználkodáson jár az esze, aki titokzatos, hátborzongató viszonyban él a születés és halál rejtelmivel.

Duby kutatásai nyomán feltárul előttünk az érett középkor asszonyainak világa, és sajátos vonásaival kiegészíti azt a képet, amelyet a korszakról *A katedrálisok kora* című nagy sikerű kötetében korábban épp ő maga vázolt fel.

MEGJELENT A CORVINA KIADÓNÁL!

„A nyelv szerepe az információs társadalomban”

A MANYE X. kongresszusa

Székesfehérvár, 2000. április 18–20.

Bodnár Ildikó

2000. április 18 és 20. között a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola adott otthont az alkalmazott nyelvészek jubileumi tanácskozásának. Ez alkalommal *A nyelv szerepe az információs társadalomban* címmel került sor a rendezvénysorozatra, melynek három napján *13 szekcióban* tanácskoztak a résztvevők. A kongresszus résztvevőinek száma *340* körül mozgott; előadással mintegy *200 fő* jelentkezett.

Székesfehérvár most adott először otthont ilyen jellegű rendezvénynek, Bartha Magdolna, a főiskola Idegen Nyelvi Lektortusának vezetője és lelkes segítőtársai mégis nagy rutinnal vezényelték az eseményeket. A résztvevők időben megkaptak minden tájékoztatást; az előadások kötetbe szerkesztett kivonatától kezdve (szerk. Bartha Magdolna és Stephanides Éva) egészen Székesfehérvár térképéig. A rendezvénysorozat megnyitójára a székesfehérvári Vörösmarty Színházban került sor, ahol *Fertő László*, a Fejér Megyei Közgyűlés elnöke, *Warvasovszky Tihamér*, a város polgármestere, *Lukács Péter*, a Kodolányi János Főiskola főigazgatója és *Komlói László*, az Oktatási Minisztérium helyettes államtitkára köszöntötte a résztvevőket.

A megnyitónak szép pillanata volt, amikor az alkalmazott nyelvészeti kutatásokban is nagyszerű eredményeket ért, s valamennyi magyar alkalmazott nyelvész tanárának és példaképének tekintett *Szépe Györgynek* munkássága elismerésül a MANYE bizottság nevében *Klaudy Kinga*, a MANYE alelnöke méltató szavak kíséretében átadta a Brassai-díjat, amit Szépe tanár úr meghatott szavakkal köszönt meg. A megnyitó ülésen értesülhettünk arról, hogy a 2001-es esztendő az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a *Nyelvek Európai Évének* deklarálta. Mint hallhattuk, a MANYE is részt fog vállalni a rendezvénysorozat lebonyolításában. Bejelentették a megnyitón azt is, hogy a következő MANYE-kongresszus házigazdája a Pécsi Tudományegyetem lesz.

A köszöntők után, 14 órától a *plenáris ülés* három előadását hallgattuk meg: az elsőt *Wacha Imre* tartotta *Elektronikus tömegtájékoztató eszközök és a nyelvhasználat* címen. Már az első kérdésfelvetés is elgondolkodtató volt: jogosult-e kommunikációról beszélni az ún. tömegkommunikációs eszközök esetén, ahol a hallgató és a néző részéről valódi visszajelzés egyetlen rádiós, tévés műfajban sincs. A felvetett kérdésekre – hogyan változott a rádiós stílus az elmúlt évtizedekben; más-e az egyes adók (közszolgálati ill. kereskedelmi) riportereinek, bemondóinak beszéde; a bekövetkezett változás pozi-

tív vagy negatív-e – válaszolva igen érdekesen állította párhuzamba az előadó főleg a Kossuth-adó és a kereskedelmi rádiók hírolvasói stílusát, a hírek mondatainak szerkezeti felépítését és információ-tartalmát, s szövegekről is, hogy mi követendő és mi nem a rádiós nyelvhasználat szempontjából.

Hasonlóképpen érdekes, példáival nemegyszer derűtséget kiváltó volt Prószéky Gábor előadása, *Nyelvtechnológiai alapkutatások – mik is azok?* címmel. A számítógéppel való munka az anyanyelv számos érdekes tulajdonságát, különös egybeeséseit hozza felszínre. Előadása meggyőzően bizonyította, hogy a helyesírás-ellenőrzés vagy a fordítástámogatás területén igen jelentősek a nyelvtechnológia, és nem utolsósorban a hazai nyelvtechnológia eredményei.

Harmadikként a plenáris ülésen Nikolov Marianne „*Sikertelen nyelvtanuló vagyok*”; *Fiatal felnőttek nyelvtanulási tapasztalatai* című, időnként szintén szórakoztató, időnként viszont végtelenül elszomorító képet nyújtó felmérésének eredményeit ismerhettük meg. Mint az a felmérés során nyilatkozó fiatalokról kiderült, nagy számban vannak közöttük olyanok, akik a végigült nyelvórák soráról nemhogy nyelvtudást, de még pozitív emlékeket sem vittek magukkal. Egyetérthetünk az előadóval a nyelvtanár felelőségének kérdésében, hiszen a számos összetevőnek a nyelvtanár jöllehet csupán egyik, ám valószínűleg mégis a leginkább meghatározó eleme.

A plenáris ülést követően kezdődött a *szekcióülések sorozata*. Már az első nap délutánján mind a 13 szekció munkához látott. A meghallgatandó előadások kiválasztásában ezúttal már nem csupán a címek segítettek, hanem az is, hogy a hallgatók – mint ezt már említettem – az érkezés pillanatában megkapták a beküldött tartalmi összefoglalók kinyomtatott gyűjteményét. Így könnyebben lehetett válogatni a számos előadásból.

Magam az első nap délutánján a 13. szekció előadásait hallgattam végig, amelynek az *Alkalmazott nyelvészet és anyanyelvi nevelés* volt a címe, s amelyben öt előadás hangzott el igen változatos tematikához kapcsolódva. Szó esett többek között beszélt nyelvünk mai változásairól (*Szende Tamás* előadásában); Simonyi Zsigmond nyelvi örökségéről (*Kenesei Andrea* beszélt róla); megtudhattuk, mit árul el a magyar főnévi csoport szerkezete (*Medve Anna* előadásából). Az egyik elmaradt előadás helyett *Hegedűs Rita* beszámolóját hallgathattuk meg, *A nominális mondatok funkcionális szempontból* címmel. Az első napi munkát hangulatos állófogadás követte, amelynek beszélgetései a késő esti órákba nyúltak. A résztvevők szívesen idézték fel a korábbi évek konferenciáinak egy-egy emlékezetes momentumát.

A tanácskozás második napján a délelőtti órákban a szekcióülések folytatódtak, míg délután fél tucatsnál is több különböző lehetőség közül lehetett választani a programokat illetően. E második napon a *Kontrasztivitás és alkalmazott nyelvészet* szekció előadásait hallgattam végig; itt került sor a délelőtti második felében saját előadásomra is. Mind a német, mind az angol, mind a francia, mind pedig az olasz nyelv képviselve volt az előadásokon. Érdekesek voltak azonban az arányok: míg az angolhoz és a franciához e

szekcióban csak egy-egy előadás kapcsolódott, az olasz nyelvhez éppenséggel három előadás is csatlakozott. Ugyancsak három további előadás tárgya pedig a német nyelv volt.

Heltai Pál angol összetett főnevek kapcsán a lexika tanulásában alkalmazható nyelvelsajátítási stratégiákról szolt egy szótanulási kísérletről beszámolva. Francia és magyar fosztóképzős melléknevek összehasonlító vizsgálatát végezte el a második előadás előadója, *Máté Éva*. Előadása igen gazdag példaanyagot hasonlított össze, s több vizsgált csoportban (rokonsági viszonyok, tulajdonosi viszonyok, emberi testrészekre vonatkozó szavak stb.) érdekes eltérésekre hívta fel a figyelmet a két nyelv között. Több nyelvből: oroszról, olaszról, magyarból vette metafora-összehasonlításainak példaanyagát *Kusztor Mónika*. A metaforák jelentette fordítási nehézségeket elemző munkájának egyformán érdekes része volt a metafora-felfogás változásait ismertető elméleti s a konkrét eseteket elemző gyakorlati oldal. Érdekes volt megtudni, hogy a vizsgált nyelvek mindegyikében megtalálható – esetenként csekély módosulásokkal – az idő = út, vitatkozás = tűz metafora. *Laczik Mária* előadása olasz példán mutatta be a szóképzési motiváció kérdését, s ugyancsak az olasz nyelvet értők számára volt igazán sokat mondó *Fóris Ágota* előadása, egy készülő magyar–olasz és olasz–magyar műszaki értelmező szótár kapcsán. A szakszavak jelentésének feltárására bemutatott példák jól érzékeltették az alkalmazott nyelvészetre oly jellemző esetet: a nyelvész szakember és más, az adott szakmában jártas személyek összefogásának eredményességét.

A német és a magyar főnevek valenciájának összevetése volt *Tamássyné Bíró Magda* dolgozatának tárgya, míg e sorok szerzője a magyar és a német igei struktúrákat vetette össze. A lexikai fokozás kérdésével foglalkozott *Székelly Gábor* előadása. A különböző szótárak gyakran nem adnak kellően pontos felvilágosítást sem a lexikai fokozások lehetőségéről, sem pedig az adott fokozási forma stilisztikai minősítésének kérdéséről.

Ebéd után a résztvevők egész sor párhuzamosan zajló program közül választhattak: A Szépe György által vezetett *Ezer év nyelvpolitikája* című kerekasztal-beszélgetés (felkért hozzászólók többek között: *Knipf Erzsébet, Hidas Judit, Bárdos Jenő*) olyan nagy érdeklődést váltott ki, hogy egy gombostűt sem lehetett volna leejteni a teremben. A párhuzamosan folyó kerekasztal-beszélgetések és az ún. workshopok résztvevői éppúgy sok mindennel gazdagodtak, mint akik a kötetlenebb programot, a székesfehérvári városnézést választották. A rendező intézményen kívül a város is sok szeretettel várta, vette körül a kongresszus résztvevőit. A múzeumokba mind a három napon ingyen lehetett belépni a rendezvény kitűzőjét viselőknak; április 19-én este a Vörösmarty Színház egyik előadásának és egy díjnyertes magyar filmnek a megtekintése között lehetett választani. Sokaknak közülünk azért is emlékezetes marad ez a három nap, mert ragyogó idővel, igazi nyári meleggel fogadott bennünket a királyi város.

A második napon a koraesti órákban került sor a MANYE közgyűlésére,

amelyen Lengyel Zsolt főtitkár beszámolt az Egyesület elmúlt évi tevékenységéről. Talán a fent említett csodálatos idő, vagy a város látnivalói okozták, hogy a közgyűlés nem volt határozatképes.

A harmadik napon a már jól ismert helyeken, a bemutatott szekciókban folyt tovább a tanácskozás. A sorok szerzője továbbra is a 7-es *Kontrasztivitás és az alkalmazott nyelvészet* címet viselő szekciót választva nagyrészt a német nyelvhez kapcsolódó előadásokat hallgatott végig. Az előadások a műhelymunka több területére is elkalauzolták a hallgatókat. Így szó esett lexikográfiai kérdésekről *Földes Csaba* előadásában; a *man* általános alanyról, amelyről „*Man hat es nicht leicht mit dem man*” szójátékos címmel *Szatmári Petra* tartott előadást; s hallhattunk még többek között beszámolót a *lassen* ige valenciájáról *Szoboszlai Ildikó*tól. Ezúttal nem kívánok szólni valamennyi elhangzott előadásról, ahogy arra sem vállalkozhatom, hogy más szekciók munkájáról beszámoljak. A záró értékelésen elhangzott, hogy valamennyi szekció igen értékes munkát végzett. Az előadások anyaga ez évben is napvilágot lát majd egy gyűjteményes kötetben.

A Miskolci Egyetemnek ezúttal tíz tanára vett részt a rendezvényen, nagyrészt a Modern Filológia Intézet munkatársai. Többen tartottunk előadást is (Bárczy Klára, Bikics Gabriella, Bodnár Ildikó, Kegyesné Szekeres Erika, Lénárt Levente, Salánki Ágnes, Sohár Anikó, Szabóné Papp Judit) és a különböző szekciókban, s a konferencia során most is sok személyes beszélgetésre, közvetlen tapasztalatcserére volt lehetőség. Az egyik ilyen beszélgetésen mondta egyik pesti kollégánknak, hogy feltétlenül szólni kellene valahol arról, hogy a szervezők, azaz a tanár kollégák, valamint a lebonyolításban részt vevő diákok – de még a ruhatárban dolgozó nénik is – mennyire szívesen segítettek, milyen kedvesek voltak. Ezúttal szeretném megköszönni ezt a segítőkészséget, magát a szíves vendéglátást valamennyiünk nevében a rendező intézmény dolgozóinak, valamint e barátságos város lakóinak. S lehet, hogy közhely, de igaz: a szívünk egy kicsit ott maradt Székesfehérvárott.

Könyvszemle

Reiner Arntz

Das vielsprachige Europa (eine Herausforderung für Sprachpolitik und Sprach- planung)

(Hildersheim: Hildesheimer
Universitätschriften, Band 4. 1998.
185 pp.)

Menus Borbála

A szerző romanista, a Hildesheimi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Intézetének igazgatója. Munkája az egyetem gondozásában jelent meg, a Hildesheimi Egyetemi Füzetek 4. köteteként.

Mint ismeretes, az Európai Unióban a „szelektív soknyelvűség” elvét alkalmazzák, amely azt jelenti, hogy néhány nagyobb nyelvet, mint az angol, francia, német, spanyol, olasz hivatalos nyelvek jelölnek ki, és a szövegeknek ezekre a nyelvekre való fordítása Brüsszelben, a központi szerveknél történik. A fennmaradó „kisebb” nyelvekre fordítást az illető tagállamban végzik, tehermentesítve ezáltal a fordító központokat és feltehetően a központi költségvetést is. Miután az Unió további tagokkal fog bővülni, a fordítói tevékenységnek és a nyelvtanulásnak várhatóan még nagyobb szerepe lesz, mint eddig. A Hildesheimi Egyetem felkészült ezekre a kihívásokra; két „nemzetközi kommunikáció” szakot is indítottak, az egyiket gyakorlati jellegű szakfordító-képzés folyik, a másikon, melynek neve nemzetközi információs menedzsment: (*Internationales Informationsmanagement*), szélesebb körű ismereteket lehet szerezni. A szerző ennek a két szaknak a szemszögéből járja körül a „soknyelvű Európa” problematikáját, különös hangsúlyt helyezve a szaknyelvi kommunikációra és annak a kis nyelvek

fennmaradásában játszott szerepére. Mint ahogyan a kötet címe is mutatja, a soknyelvűség az Európai Unió számára kihívást jelent, amelynek megfelelő nyelvpolitika kialakításával és nyelvtervezéssel lehet megfelelni. Arntz professzor bemutat néhány sikeres és kevésbé sikeres nyelvpolitikai próbálkozást és a nyelvtervezés területéről is igen tanulságos példákkal szolgál.

A kötet összesen 10 fejezetből áll, ezek a következők: 1. A nyelv a nyelvész és a politikus szemével nézve (9–20); 2. Az európai államok nyelvpolitikája (21–48); 3. Az európai soknyelvűség és az Európai Unió (49–64); 4. Próbálkozások a nyelvi probléma megoldására (65–74); 5. Szakmai kommunikáció és nyelvtervezés (75–92); 6. Nyelvtervezés Katalóniában (93–110); 7. Nyelvtervezés Írországból (111–128); 8. Nyelvtervezés Dél-Tirolban a ladinra vonatkoztatva (129–136); 9. Nyelvtervezés Dél-Tirolban a német jogi és közigazgatási szaknyelvre vonatkoztatva (137–146); 10. Kitekintés (147–150). A kötet végén egy függelék található, amely tartalmazza a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Nyilatkozatát (151–167), valamint a nemzeti kisebbségek védelmére létrehozott Keretszerződést (168). A bibliográfia 91 tételből áll.

A kötet tulajdonképpen két részre osztható: érdemben három fejezet foglalkozik a nyelvpolitika és öt a nyelvtervezés problematikájával. A szerző négy esettanulmányt (nyelvpolitika és -tervezés Dél-Tirolban, Írországból és Katalóniában, valamint Elzász esete) dolgoz fel. Ily módon négy földrajzi régió, öt etnikum (katalán, ír, dél-tiroli német, elzászi német, ladin) nyelvi problémáival ismerkedhet meg az olvasó. Mindegyik eset egy-egy sajátos probléma, amely sajátos megoldásokat igényel. A legköny-

nyebb helyzetben talán a dél-tiroli németek vannak, mind nyelvpolitikai, mind nyelvtervezési szempontból. Ami a politikát illeti, Ausztria mindig is hatékonyan képviselte nemzetközi fórumokon az elszakadt német anyanyelvű (osztrák) kisebbség érdekeit. A nyelv megtartása terén pedig egyértelmű előny, hogy a német nyelv rendelkezik a szükséges szakterminológiával, csak a két ország jogi és közigazgatási rendszerében fennálló különbségek okozhatnak terminológiai problémákat. Ezen a területen van szükség a szakszókincs egyeztetésére, a több, használatban lévő szakszó közül a legmegfelelőbb kiválasztására és normaként való bevezetésére.

A katalán nyelvpolitika szintén sikeresnek nevezhető: Az elmúlt húsz év mérlege azt mutatja, hogy a katalán nyelv presztízse nőtt, a kasztíliai mellett hivatalos nyelv lett, (ha nem is egész Spanyolországban, de az érintett régiókban igen), a nyelvművelés „nyelvépítés” is terén komoly eredményeket könyvelhetnek el. Sikeresült kiépíteni egy hálózatként működő intézményrendszert, amely a katalán nyelv hivatalos fórumokon és médiákban való használatát segíti elő. A siker titka ebben az esetben a sok (kb. 8 millió) lelket számláló elkötelezett beszélőközösség, valamint az a tény, hogy a katalán nyelv rendelkezett olyan stabil köznyelvi alapokkal, amelyre a modern szakterminológiát sikerült ráépíteni. Komoly problémát jelent a szakterminológia létrehozásánál, hogy mennyiben szakadjanak el a domináns (konkurens) kasztíliai nyelv szakszavaitól, s ha újakat alkotnak, mennyi esély van arra, hogy ezeket a beszélőközösség valóban használni is fogja.

Az ír nyelv esetében részben hasonló, részben teljesen más problémákkal találták magukat szembe a lelkes nyelvújítók, precedens értékű példát szolgáltatva a nyelvpolitika számára. Az ír nyelvet megmentendő ők is megalkották a modern szakszókincset, amelyet azonban

a beszélőközösség nem hajlandó használni. Annak ellenére, hogy minden feltevést megteremtettek az ír nyelv használatának elterjesztésére, sőt még különböző állami intézkedéseket is hoztak, nem sikerült a domináns angol nyelv használatától eltántorítani az íreket. Míg a katalánok körében az anyanyelvnek igen magas presztízse van, addig az írek – minden függetlenségi törekvés és állami beavatkozás ellenére – nem tartják egyenrangúnak nyelvüket az angollal. Bizonyára presztizskérdés is, de azt is figyelembe kell venni, hogy a nyelvi dominancia mértéke és milyensége más, mint a katalán-kasztíliai (spanyol) esetében.

Az olasz állam és a dél-tiroli tartományi önkormányzat mintaszerű nyelvpolitikája ellenére a ladinoknak nem sok esélyük van anyanyelvük megmentésére. Itt a probléma abból adódik, hogy túl kevesen vannak (a legfrissebb statisztikák szerint mindössze 18 500-an), és nincs egységes ladin nyelv (ötféle dialektust beszélnek).

Elzász esete például szolgál arra, hogy milyen sikeres lehet egy állam kis nyelveket eltorlasztó politikája, ha az adott beszélőközösség nem harcol az anyanyelvéért. Elzászban már csak a családon belüli kommunikációban használják az elzászi német dialektust és főleg az idősebb generáció beszéli. A történeti visszatekintésből megtudhatjuk, hogy a reformáció idején az elzászi német dialektus a legtekintélyesebbnek számított a sok német nyelvjárás között. Mivel Gutenberg Straßburgban élt és működött, minden esély megvolt rá, hogy ez a változat legyen a német *lingua franca*. Miután azonban Luther Márton egy másik dialektust választott a biblia lefordítására, az elzászi német fokozatosan veszíteni kezdett a jelentőségéből. A szerző feltehetően azzal a céllal vette be Elzászt az esettanulmányok közé, mert úgy vélte, a negatív tanulságok is fontosak lehetnek, különösen, ami az

identitástudat szerepét illeti. Míg a dél-tiroli németek Mussolini idején összekovácsolódtak, nemzeti identitástudatuk az ellenállásban megerősödött, addig az elzászi németeknek a hitleri megszállás alatt és után szégyenkezniük kellett nemzeti hovatartozásuk miatt. Mivel Elzászban a francia kultúrának és a francia nyelvnek évszázadokon keresztül igen magas presztízse volt, politikai támogatás és belső, identitástudatból fakadó törekvések hiányában az elzászi német dialektus kihalófélben van. A szerző sajnálatos állapítja meg, hogy megmentésére már nincs esély, pedig megtartása elősegíthette volna az elzászi németeknek a délnémet régióval való kapcsolattartását.

A „Kitekintés” című utolsó fejezetben a szerző megpróbálja egy skálán elhelyezni az ismertetett öt etnikum esélyeit nyelvük megtartását illetően. A leg sikeresebbnek a dél-tiroli németeket tartja, a skála másik végén az elzászi németek helyezkednek el.

Érdemes még megemlíteni néhány momentumot, amit a szerző ugyan nem hangsúlyoz, de rendkívül tanulságos lehet minden nyelvpolitika iránt érdeklődő olvasó számára. Ilyen pl. a dél-tiroli olaszok esete, akik a többséget képviselik, ugyanakkor a nyelvi egyenjogúság áldozatainak tartják magukat (33). Ennek két oka is van: a köztisztviselői állások elosztása kvóta szerint történik. Ezek az adott területen élők száma szerinti százalékban tölthetők be. Bolzano, a tartományi főváros környékén olaszok élnek túlnyomó többségben. Iskolai végzettségüket tekintve nagyobb számban vannak köztük magasabb kvalifikáltak, mint a németek, vagy a ladinok között. A kvótát viszont csak a lakosok száma szerint állapítják meg, ezáltal az iskolázott olaszok elhelyezkedési esélyei csökkennek. A másik hátrány szintén az elhelyezkedéssel kapcsolatos: azokon a területeken, ahol mindhárom etnikum megtalálható az állások betöltéséhez kettő, ahol csak

olasz–német ajkú lakosság él, egy nyelvvizsga letétele kötelező. A bizonyítvány megszerzése gyakran fáradságos, sok kudarcjal járó munka (30). Ráadásul, ha egy olasz gyakorolni szeretné a német nyelvet és egy német ajkú honfitársával beszélgetést kezdeményez, gyakran előfordul, hogy az átvált olaszra és a nyelvgyakorlás meghiúsul. Az olasz ugyanis standard németet tanul az iskolában, a német viszont dialektust beszél. A *hochdeutsch* nem ismeretlen ugyan neki sem (az iskolában ő is tanulta), de nehezebbre esik használni.

A másik érdekes momentum: az ír kormány milliárdokat felemésztő nyelvpolitikájának kudarcát nem csak a fentebb már vázolt tényezők okozták. A Gaeltachtban (Írország ír ajkúak lakta részében) az állam az ötvenes évek végéig támogatta a mezőgazdaságot és a régi kézműves szakmákat, hogy megakadályozza a lakosok elvándorlását. Az ipari üzemekre is nyomást gyakorolt, hogy dolgozóik körében segítsék elő az ír nyelv használatát, illetve kulturális és nyelvművelő programokkal ellensúlyozzák az angol nyelv fölényét. A hatvanas években azonban Írország feladni kényszerült addigi protekcionista gazdaságpolitikáját, és igyekezett a külföldi tőkét becsalogatni az országba. A gazdaságpolitikai kurzus megváltozásával az állam mint tulajdonos fokozatosan kivonult a gazdaságból és a külföldi cégtulajdonosoknak már nem volt „szívügyük” az ír nyelv. Az iparosítás a Gaeltacht területén is megindult, a lakosság összetétele fokozatosan megváltozott, ami azt jelentette, hogy sokan az ír ajkúak közül elvándoroltak, helyükre angol ajkúak költöztek (117). Ebből az a nyilvánvaló következtetés vonható le, hogy ami általában a politika és gazdaság viszonyára jellemző, ugyanaz érvényes a nyelvpolitikára is.

Ki kell még emelni a médiák szerepét a nyelvpolitikában és az új terminológia használatának elterjesztésében.

A szerző nagyra értékeli mind a katalán, mind az ír nyelvű televízió szerepét, és nagy jelentőséget tulajdonít a közszolgálati rádiók és televíziók regionális műsorainak is.

A munka a szerző szerint problémáfelvető jelleggel íródott, nem utolsósorban azzal a céllal, hogy ötleteket, indítatást adjon a végzős hallgatóknak a diplomamunka és doktori értekezés megírásához (7). Ha ez a Hildesheimi Egyetem német diákjai számára érdekes kérdéseket vet fel, mennyire igaz lehet ez a magyar olvasó esetében. A kötet számunkra igen sok egyéb tanulsággal is szolgál, hiszen határainkon kívül sok magyar él, és a nyelvpolitikát illetően a múltban is voltak és várhatóan a jövőben is (az Európai Unió tagjaként) lesznek megoldandó problémáink.

Fontos még megemlíteni két szempontot: az egyik a nyelvtervezés kapcsán merül fel, és a szerző az utolsó fejezetben külön kiemeli a jelentőségét. Nevezetesen: egy kis nyelv (*lesser used language*) fennmaradására egyetlen esély van, ha azt hozzáigazítják a modern kor követelményeihez, alkalmassá teszik az informatika és egyéb szaktudományokon belüli kommunikációra, és ez a megfelelő szakterminológia megerősítésével lehetséges. A szerző először általában is (82–87) és konkrét példákon is bemutatja a terminológiateremtés (*Terminologiarbeit*) egyes fázisait, a szóalkotás lehetséges módjait (106–110; 119–120; 139–141). A terminológia feladata továbbá ezek normatív használatának bevezetése, a nyelvi norma szintjére való emelése (*Normungsarbeit*).

A másik igen fontos szempont a nyelvtanulás és nyelvtanítás kérdése. A soknyelvű Európában az alkalmazott nyelvészet (ezen belül a számítógépes nyelvészet) különös hangsúlyt kap, és az ilyen jellegű kutatásokat az Unió jelentős összegekkel támogatja is. Ez két fronton történik: egyrészt ösztönzik a kevésbé elterjedt európai nyelveken folyó kép-

zést, másrészt az idegen nyelvek használatát a szakmai kommunikációban, illetve a gazdasági életben. A legismertebb ilyen program az ún. LINGUA program, amelyben a Hildesheimi Egyetem két projektummal is részt vett. Ezeket a szerző részletesen ismerteti. Az első címe: „Idegennyelv-oktatás az európai munkaerőpiac szolgálatában” (*Fremdsprachenunterricht für die Europäisierung des Arbeitsmarktes*). Ez a projekt azokat a fiatalokat hivatott segíteni, akik valamilyen szakmát tanulnak, és nyelvtudás nélkül nem lenne esélyük a közös munkaerőpiacon való elhelyezkedésre (71). A második projekt, amelynek címe: „Modul rendszerű idegennyelvi képzés” (*Modulare Fremdsprachenausbildung*) szorosan kapcsolódik az előzőhöz. Ez a tanterv azonban „a nyelvtanulásban már járatos” személyek csoportját célozza meg. A program összeállítói abból az igényből indultak ki, hogy a szabad munkaerőpiacon szükség lesz bizonyos, egy szakmához kapcsolódó „részleges nyelvtudásra”, mint pl. idegen nyelvű szakmai szövegek olvasásához, megértéséhez szükséges készségekre (72). Mindezek érdekesek lehetnek a magyar alkalmazott nyelvészet és a magyar nyelvpedagógusok számára is. Az uniós tagsággal járó szabad munkaerőáramlás feltehetően óriási keresletet támaszt majd az ilyen jellegű tantervek számára.

Összességében elmondható, hogy a kötet minden nyelvpolitikával és nyelvtervezéssel kapcsolatos problémát érint. A szerző az előszóban maga is bevallja, hogy a téma szerteágazó volta miatt nem sikerült egységes formába önteni a mondanivalóját. Valóban még a témában kevésbé járatos olvasónak is feltűnik a munka mozaikszerű volta, de bátran állíthatjuk, hogy a kötet a kidolgozatlanág ellenére is rendkívül érdekes és hasznos olvasmány. Ha nem is az egész könyvet, de bizonyos részeket mindenképpen érdemes lenne magyarra is lefordítani.

Szatzer Szilvia

Az új német helyesírás

(Székesfehérvár: Lexika Kiadó, 1999. 128 pp.)

Florian Kranz

Eine Schifffahrt mit drei f

(Göttingen: Vandenhoeck & Rurecht, 1998. 112 pp.)

Bodnár Ildikó

Két kiadványt szeretnék ismertetni, amelyek nyelvükben és szerkesztésükben is különböznek ugyan, témájuk azonban nagyon hasonló. Mindkettő az 1998. augusztus elsejétől életbe lépett új német helyesírással foglalkozik. Bár némi késéssel reagálva, de a magyar könyvkiadás is több könyvet jelentetett meg a közelmúltban a fenti problémához, azaz a megváltozott német helyesíráshoz kapcsolódóan. Az itt bemutatandó magyar nyelvű könyv szerzője egy minden bizonnyal nagy haszonnal forgatható kis szabály- és szógyűjteményt nyújt át a magyar olvasóknak. A „szójegyzékkel, magyarázatokkal és gyakorlatokkal” ellátott kiadvány valóban segítséget ad a szabályok közötti eligazodáshoz. A második, német nyelvű s a német olvasóknak szánt mű viszont nem a konkrét szabályokat akarja ismertetni, és nem is az új helyesírást kívánja gyakoroltatni – ilyenfajta művekből németül számtalan áll már régebbi idők óta az olvasók rendelkezésére –, hanem számos egyéb, a német helyesírási szabályok mostani megváltozásához kapcsolódó információt közöl. Sok olyan tény ismertet, melyek a magyar olvasók számára kevésbé köztudottak, ugyanakkor megismerésük igen tanulságos lehet.

Szatzer Szilvia kis könyve egy Heinz Erhardt-tól idézett humoros versikével indít, melynek címe – mi is lehetne más? – Helyesírás, azaz Rechtschreibung. Az *Előszó*ban röviden szól a kiadvány szük-

séges voltáról, s jelmagyarázatot közöl. Ezt követően az első részben, melynek címe: *Ami változott. Régi és új szabályok* sorra veszi a változásokat. Azért, hogy a szabályozás új volta szembeűnjön, legelőször mindenütt a régi helyesírásra utal. Ezt követően külön jellel is rámutatva, s bekeretezve közli a szerző az új szabályokat. Majd párhuzamba állított régi és új helyesírású alakok következnek. Mindenütt, ahol szükséges, további ún. háttérmagyarázatokat is olvashatunk. Így például a *Hangok és betűk megfeleltetése* című első fejezet első pontjában a *ß-szel és a ss-szel* való új szabályozás kapcsán azt olvashatjuk: „Ezzel egységesült az a szabály, hogy az egyszerű német szavakban a kettős mássalhangzók röviden ejtendők, s az előttük álló hangsúlyos magánhangzó rövidségét jelzik, míg egy mássalhangzó egy magánhangzó után annak hosszúságát jelzi” (1.1.). A második pont az ezután ismertetendő könyv címében is szereplő esetet vizsgálja, azaz a *három azonos betű találkozásának régi és új szabályozását*. Nem említi meg azonban a szerző, hogy három azonos betű bizonyos feltételekkel már a régi szabályozásban is egymás mellé kerülhetett. (Erről a második könyv ismertetésekor szölok majd.) Az új helyesírásban némileg háttérbe szorul az ún. „nyújtó h”, s egységesül az *azonos töből képzett* szavak írása. (A nyelvérzék furcsa változását jelzi viszont, hogy a magyar eredetű *Tölpatsch* (= ügyetlen, kétbalkezes) szót a *toll* miatt fogják ezentúl két l-lel írni.)

Gazdag példaanyag szerepel a német számára *idegen szavak írásának* változását bemutató részben (1.5.). Nagyon szimpatikusan a magyar helyesírás hasonló változásának példájából indul ki, egy igen találó Fábrián Pál idézettel: „Amikor egy idegen szó bekerül a magyar nyelvbe, küzdeni kell a létéről. Amikor megkapta a „letelepedési engedélyt”, akkor mondja ki a helyesírási szótár, hogy

igen, s elkezd magyárosan írni a nevét”. Hasonló a helyzet a német nyelvben is. A német helyesírásra ugyanakkor e mai szabályozásban a magyarnál jóval jellemzőbb a kétféle, tehát az eredetit és a németes változatot is megengedő írásmód.

A különírás és egybeírás című második fejezet szintén gazdag példaanyagban, s itt sem hiányoznak a magyarázatok s a háttér-információk. A német helyesírást érintő legnagyobb változások éppen ezen a területen történtek, legyen szó akár az igei, akár a főnévi vagy a melléknévi szókapcsolatokról. A melléknévvel kapcsolatban fontos kérdés, hogy fokozható-e a melléknév. Ha igen, a szabályos a különírás lesz. A rövidebb, a *kötőjeles írásról* szóló harmadik részt egy hosszabb, a *kis- és nagybetűs írásmód* című negyedik fejezet követi. A német helyesírási reformtól többen is a főnevek nagybetűs írásának a megváltozását várták, ez azonban nem következett be. Sőt újabban nagy kezdőbetűvel írjuk a főneveket a szókapcsolatok zömében is, ahol eddig a kisbetűs írás járt. A könyv első részét az *írásjelekről* és az *elválasztásról* szóló két fejezet zárja.

A könyv második, nagyobb egysége a gyakorlásra ad lehetőséget, valamint lehetővé teszi az önellenőrzést is, a feladatok után következő *megoldási kulcs* révén.

Ezután egy mintegy két és félezer szót tartalmazó szótári résszel találkozunk, amelyben a megváltozott helyesírás követhető nyomon. A munka a magyar olvasók, mindenekelőtt az érdeklődő diákok számára íródott, de az új német helyesírás kötelező volta miatt olyan más foglalkozású emberek számára is igen hasznos lehet, akik a jövőben német nyelven valóban helyesen akarnak írni.

A felhasznált irodalom című rész egy magyar, valamint kilenc német nyelvű munkát említ, az utóbbiak zöme a Duden Kiadó tevékenységéhez kapcsolódik.

Florian Kranz művének címében az új német helyesírás *boványkövének* kikiáltott három azonos betűvel történő írás jelenik meg a *Schiffahrt* szó példáján. Pedig, ha korlátozottabb érvennyel is, de eddig is létezett ilyen írásmód. Azaz az egymást követő három azonos más-salhangzó eddig is feltűnhetett a szóhatárokon olyankor, amikor az összetétel első szava kettős mássalhangzóra végződött, a második tag pedig olyan mássalhangzó-torlódással indult, amelynek elemei közül az első megegyezett az előtag végén állókkal. De a *Pappplakat*-féle alakok gyakorisága meg sem közelítette azonban a mostani hármasságokat, amelyekben olykor magánhangzók is feltűnhetnek (*Seeelefant* és társai).

Florian Kranz a könyv belső címlapján lévő megjegyzés szerint éppen befejezte tanulmányait a bielefeldi egyetemen, s így feltehetően igen fiatal kutatóként egy rendkívül aktuális kérdés vizsgálatába kezdhetett. A könyv megírása állásfoglalás a helyesírási reform mellett, ezt tükrözi az alcím is: *Positives zur Rechtschreibreform*. A szerző tapasztalata ugyanis az volt, hogy a sajtóban legtöbbször a helyesírási reform ellenzői kaptak szót, az ő érveiktől visszhangzott időnként – kis túlzással fogalmazva – egész Németország. Már csak eme aránytalanság megszüntetése miatt sem árt, ha valaki a reform mellett is szót emel. Természetesen Kranz esetében ennél jóval többről van szó: érvek sorával veri vissza a helyesírási reform ellenzőinek vádaskodásait. Érdekes megoldást választ, amikor könyve egyes fejezeteinek címéül egy-egy idézőjeles mondatot vesz. E mondatok a reform ellenzőinek szájából hangzottak el szóról szóra ilyen módon. „Hát valóban nincs fontosabb tenni-valónk?”; „Ilyesmi is csak nekünk, németeknek juthat az eszünkbe”. Az első fejezetek címéül választott fenti mondatok kiválóan alkalmasak voltak megjelenésükkor arra, hogy a helyesírási reform

körül negatív hangulatot keltsenek. Most viszont arra adnak lehetőséget a szerzőnek, hogy cáfolataiban frappáns módon válaszoljon rájuk, bemutatva többek között egy egész sor európai ország helyesírási reformtörekvéseit. Érdekes a szerzőnek az a gondolata is, hogy e reform ellenzői talán nem is a helyesírás változásaitól félnek annyira, hanem sokkal inkább magától a változástól, történnék az az élet bármely területén is. A bevezető fejezeteket követően ilyen címekkel találkozunk: *A német helyesírás története; A tekintélyek; A következmények; Az új helyesírás tartalmi kérdéseire; Kipillantás.* A művet a jegyzetek zárják, s találunk egy 33 címet tartalmazó bibliográfiát is a mű végén.

A könyv borítóján s negyedik oldalán is ott látható Konrad Dudennek, a német helyesírás atyjának a képmása. Az ő neve bukkan fel a leggyakrabban a könyv lapjain, természetesen elsősorban a német helyesírás történetét tárgyaló oldalakon. Duden sok gondolata ma is igen korszerűnek mondható.

A helyesírási reformok ellenzőit cáfolva mondja Kranz, hogy a helyesírás kérdései akkor is időszerűek maradnak, ha az új technikának, a számítógépeknek mindennapi életünkbe való bevonulása nyomán változások várhatóak e téren. Ugyanis a helyesírás tanulását, tanítását a számítógépek alkalmazása sem teszi feleslegessé.

Roger E. Axtell

Gesztusok

(Pécs: Alexandra Kiadó, 1998. 227 pp.)

S. Fenyő Sarolta

Gyorsuló világunkban egyre fontosabb szerepet kap a kommunikáció, a gyors és egyértelmű információközlés és infor-

mációcsere. Az adó és a vevő számára azonos tartalmat hordozó kódrendszer, a közös nyelv teszi egyértelművé az üzeneteket, illetve vált ki megfelelő reakciót. A kommunikáció két alapvető közvetítő csatornája a verbális és a nonverbális forma, illetve ezek kombinációja.

Roger E. Axtell könyvében, amely Magyarországon az Alexandra Kiadó gondozásában jelent meg, ezen utóbbit, a nonverbális formát elemzi számtalan példát hozva fel a gesztusok és a testbeszéd, „a néma nyelv” mindennapi használatára.

A gesztusok elemzése kapcsán arra mutat rá, hogy a különböző kultúrközösségekben egy-egy megnyilvánulás esetenként félreértés, illetve ellentétes értelmű üzenet hordozója is lehet. Vagyis a gesztusok által képviselt „kódrendszer” nem univerzális. Például egy olyan hétköznapi gesztus, mint az „oké” jelzés felmutatásakor az is előfordulhat, hogy beverik az orrunkat. Ausztráliában ugyanis a „felfelé mutató hüvelykujj” általában azt jelenti, hogy „fordulj föl”. Joggal vetődik fel a kérdés: Szükséges-e egyáltalán ez a kommunikációs forma, ha esetenként még kudarcélményt is hordoz? Ez a kérdés ilyen formában nem releváns, hiszen gesztusaink ösztönös, kódolt és szerzett formában születésünkkor megjelennek és a szocializációval továbbfejlődnek. Axtell könyve a szerzett gesztusokra koncentrál, azokra, amelyeket világszerte használnak a mindennapi kommunikációban, s melyeknek száma – egyes szakértők szerint – elérheti akár a százezres nagyságrendet is!

Hogyan aránylik a verbális kommunikáció a nemverbális kommunikációhoz? – tehetjük fel a kérdést. Flora Darwis író és szociológus szerint a gesztusok lerövidítik az üzenetközlés útját. „Sokkal erősebbek, mintha írásjeleket tennénk, vagy bizonyos szavakat dőlt betűvel, vastagon szedve, vagy aláhúzva íránk. Olyanok, mint egy karmester pálcája, mely egyszerre minden zenésznek szól.” (22.)

Azt, hogy miért van annyi minden a szavak mögött, egy másik szerző így fogalmazza meg: a „homo sapiens mint kommunikátor a jelek szerint nem jutott túl messzire azoktól az időktől, amikor a gesztikuláció és a morgások közvetítettek az üzenetet”. A beszélők, legyenek azok egyének vagy csoportok, továbbra is gesztusokkal, mimikával, pantomimmal közvetítik egymásnak szóló üzeneteiket. Ezeket a testjelzéseket, az úgynevezett „néma nyelvet” nevezik a tudósok nonverbális kommunikációnak.

Bármilyen legyen is a nonverbális kommunikáció oka, eredete, evolúciója, ez a könyv nem ilyen tények feltárására íródott. Szerzője nem tudományos kutató, hanem üzletember, aki 28 évet töltött azzal, hogy külföldre utazgatott, külföldön élt. A világ számos országában megfordult, és nem egyszer került olyan szituációba, amelyben egy-egy gesztusát, pl. kézmozdulatát félreértették és jelzésére számára teljesen meglepő reakcióval válaszoltak.

A szerző maga hívja fel a figyelmet a könyv gyakorlati hasznosságára, ő maga mondja, hogy ez a könyv, amelyet kezében tart az olvasó, nem tudományos igénnyel íródott. Ehelyett csak a tudomány legelső, vékony rétegével foglalkozik: a gesztusok és testbeszéd gyűjteményével, amely a kultúra felszínén lebeg. De pontosan ez a jelgyűjtemény az, amellyel a világcsavargó először szembetalálja magát, legyen az illető turista, diák, vagy üzletember (22–23.), ...s tegyük hozzá, hogy a tudományos kutató is innen indul el, először a könyvekben összegyűjtött tényekkel ismerkedik.

A figyelmet felkeltő bevezető után a könyv hat fejezetre oszlik, amelyek egy-egy gesztuscsoport sajátosságait járják körbe. A szerző egy külön fejezetet szentel a legnépszerűbb gesztusok, mint pl. az

üdvözlés, búcsúzás, hívás, esetleg sértés vagy rosszallás kifejezésének.

Érdekes csoportosítást jelent a *Gesztusok: A fejünk búbjától a lábujjunkig* c. fejezet, amely az egyes testrészek szerint kategorizálva tárja az olvasó elé a gesztusokat, a fejnél kezdve és a testen lefelé haladva egészen a lábfejig. Az egyes testrészek gesztusai alapján értékel bizonyos szituációkat.

Sajátos fejezet *Az univerzális gesztus*. Nem véletlenül ez a legrövidebb fejezet, hiszen egyetlen univerzális gesztust mutat be: a mosolyt, amely csodálatos, óriás a gesztusok között. „Használjuk bátran! Használjuk gyakran!” – biztat bennünket is a szerző.

Az ártatlan külföldi turista esetei c. fejezet már a címében is hordozza annak lehetséges eseteit, amely egy adott gesztusnak (pl. kézrázás, szemkontaktus, in-tegetés, feltartott hüvelykujj stb.) eltérő kulturális helyzetekben való eltérő információtartalmából fakad. Érdeemes ezeket az eltéréseket előre tanulmányozni.

A könyv utolsó fejezete számos példával szolgál arra vonatkozóan, hogy az egyes földrészekben mely gesztusok milyen tartalommal jelennek meg. Az itt felsorolt ismeretek azért fontosak, hogy az „ártatlan” turista eseteit elkerüljük.

A könyvet tehát mindenkinek ajánlom: a külföldre induló turistáknak és üzletembereknek éppúgy, mint az eltérő kultúrákat megismerni akaró és tudományos pályájukat éppen tervezgető diákoknak. Bár nem tudományos igénnyel íródott, rendszerezi és az olvasók elé tárja a legközvetlenebb és leggyakoribb eseteket és helyzeteket, amelyekben a gesztusok információhordozó szerepének ismerete nélkülözhetetlen. Nagy erénye a könyvnek, hogy a szituációkat rajzos illusztrációk is kísérik.

English Summaries

Import of Popular Genres. Science Fiction and Fantasy

Anikó Sohár

This paper is a concise résumé in Hungarian of a research project carried out at CETRA The Leuven Research Centre for Translation, Communication and Cultures, Catholic University of Leuven, Belgium between 1993 and 1999, as well as an attempt to domesticate some of the terminology of Descriptive Translation Studies. It outlines the position of science fiction and fantasy in Hungary, and presents an overview of the role translation and pseudotranslation played in introducing and establishing these genres. The translation norms, the selection of the novels to be translated, the requirements of the publishers and the quality of the products are also summarised with special attention to the differences between genuine and fictitious translations (presentation, narration, characterisation, language use, vocabulary, ideology, et cetera).

***Heptameron*, Ancestor of the Modern French Short Story**

Gabriella Körömi

The narrative collection, *Heptameron* by Margit Navarrai started a new epoch in the history of the French short story. This selection consists of mainly funny stories only some of which have serious, dramatic tone. The author, differently from the others before her time, doesn't simply want to amuse, but wants to amuse and educate, too. Therefore she

uses new thematic structural and stylistic means.

The purpose of the article is to prove that this collection is a transition from the short stories written in the Gallic attitude to the modern ones. The narrative analysis of the piece refers to the fact that in the history of French short story writing this is the first occasion when the setting isn't subordinated to the story. The reason for this is that the author places her moral teaching into the frame story imitating traditions by Boccaccio. The characters of the frame story have lifelike, particular and individual features and style. The characteristics of the persons in the play are in close connection with the tone of the stories they tell us. Unlike contemporary short stories, in *Heptameron* what really matters is not what they do, but why they do it.

The primary aim of the study is to acquaint it with the Hungarian public and to show its importance concerning the history of literature.

History and Personality in Pushkin's Epic Poems (*Poltava*)

Ágnes Dukkon

The author of this paper analyses the inner world of certain Pushkin's poems (motifs, topoi, characters) taking Byron's influence and the poet's reflections on history into consideration. Pushkin inherited the generic structure, the literary character of the rebellious hero and the other "obligatory" elements of roman-

tic narrative poems (exotic surroundings, nocturnal scenes, extreme emotions etc.) from Byron. Deeper influence of the English pattern can be observed in the early poems by Pushkin (*The Prisoner of the Caucasus*, *The Fountain at Bakhchisarai*). But the tricks, motifs and necessary “accessories” he employs become the vehicles of increasingly meaningful thoughts which allow the genre to rise to such a level that it could keep its canonised place in Russian literature even after the vanishing of romanticism. From the mid-1820s the historic events of the period, the repression of the Dekabrist uprising and also the new direction in Pushkin’s interest are reflected in his works. Among them the epic poem *Poltava* is considered as the example of overcoming Byron’s previous influence. In this paper, Pushkin’s treatment of the different tragic versions of the relationship between power and an individual is discussed.

The Rhetoric Re-reeling of the Fabric of Historiography *Theodor Fontane and Günther Grass*

Edina Sándorfi

The motivation to write this paper was offered by two dates, the 100th anniversary of the death of Theodor Fontane in 1998 and the 1999 Nobel prize won by Günther Grass. These two events can be connected through the rhetorical-figurative playful fusion of two texts, Fontane’s *Stechlin* and the Grass novel titled *Ein weites Feld*. Fontane’s text, written in the 19th century, but read through the contemporary ideas of post-structuralism, may question the traditional concepts of realism, representation

and mimesis. Grass’s novel adds more emphasis to this questioning as it can be interpreted as a reading and rereading of Fontane’s text. According to Fontane, history cannot be understood as the “here and now” series of concrete events experienced as history, but more as textually written complex, woven like a carpet with hidden, cryptic historicity that – due to the reading and the re-reading – is in constant movement and change. Grass re-weaves the texture of Fontane’s novel, transforms it into his own presence of experience, repeats its figures and its events as if he were using ironic photo-copies.

Syntax of Word Finding Processes.

Conversation Analysis (CA) Research

Zsuzsanna Iványi

Word finding processes, the frequent causes of verbalisation problems, constitute a popular field of study in several disciplines. Within the domain of linguistics it falls primarily within the field of cognitive linguistics and psycholinguistics, but the various sub-branches of speech analysis also tackle this phenomenon in the description of verbalisation problems. The present study approaches the problem from the point of view of Conversation Analysis (CA). According to the classical standpoint of CA, conversation is an interactive and ordered linguistic activity whose organisation is composed of rules, systems of rules and conventions.

This contribution explores the general rules within the structure of word finding processes, describes the “syntax of word finding processes” and defines their

place beside the syntax of system linguistics. The latter is embedded in a much debated theoretical problem, namely the debate over the viability of a "syntax of conversation". These theoretical considerations per force lead back to Saussure's langue-parole distinction and ultimately result in a decision on whether CA belongs to langue- or parole-linguistics.

Grammars and Applied Linguistics

György Hell

Efficient language teaching in schools requires grammar. This old and widely accepted principle has been weakened by two factors: *a)* numerous and diverse grammars in linguistics make it difficult to find reliable and definite grammatical rules for teaching, *b)* our communicative teaching practice perceptively weakened the desire for using grammar in a positive form in teaching. The paper underlines the importance of grammar by two arguments: 1. it refers to the correlation between and the unity of grammars, and 2. it relates to strategies in language acquisition resulting from the principles of modern grammars.

Complex Sentences with Intensifiers in the Hungarian, Latin, German, French and Italian Languages

Gábor Székely

In his paper the author calls our attention to a characteristic feature of complex sentences. This issue is in close connection with his research in the field of lexical comparison. He shows that in Hungarian strict regularities can be observed concerning the relation of the reference word and the key word in complex sentences which contain an intensifier and comparison is expressed by the dependent clause. If the key word is a verb, the reference word is *úgy* (so), if the key word is a noun, an adjective, an adverb or a numeral, the reference word is *olyan* (so, such). In the second part of the paper, the author examines whether this regularity can be observed in the English, German, Latin, French and Italian languages.

Konferencianaptár

2000. SZEPTEMBER 20–23.

American Translators' Association (ATA) 41st Annual Conference

Színhely: Orlando, Florida, USA

Információ: www.atanet.org. Tel: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122

e-mail: conference@atanet.org

2000. SZEPTEMBER 15–17.

The 5th International Forum and the 2nd European Congress of Legal Translation and Court Interpreting

Színhely: Poznan, Lengyelország

Szervező: Dr. Danuta Kierzkowska, President of TEPIS (Polish Society of Economic, Legal and Court Translators)

Központi téma: Jogi szövegek fordítása és bírósági tolmácsolás

Információ: TEPIS Office of Forum-Congresse Tel/fax: 48 22 39 49 52.

e-mail: tepis@tepis.org.pl,

2000. SZEPTEMBER 21–24.

The 3rd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on «Translation and Meaning» (second Colloquium)

Színhely: Lodz, Lengyelország

Szervező: Prof. Dr. habil. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk

Központi téma: Translation and meaning, theoretical aspects

Információ: Prof. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Dept of English

Language. University of Lodz, Al Koszciuski 65. P-90514 Lodz, Poland,

Fax: 48 42 36 63 37, e-mail: duoduo@ksya.uni.lodz.pl

2000. SZEPTEMBER 22–23.

Specialist Translation: Teaching/Training Methods and Practices

Színhely: Rennes, Franciaország

Szervező: Université de Rennes 2.

Információ: Fax: 33 02 99 14 16 06. e-mail: Nathalie.Collin@uhb.fr

<http://www.uhb.fr/langues/craie>

2000. SZEPTEMBER 27–29.

TT2000 Colloque International sur la Traduction / International Conference on Translation

Színhely: Tunisz, Tunézia

Szervező: Prof. Taieb Baccouche

Témák: Fordítás elmélete és gyakorlata, fordítás és kultúra, számítógépes fordítás, terminológia, fordítás és tolmácsolás oktatása, stb.

Munkanyelvek: angol, francia, spanyol

Információ: TT2000 ISEFC 43 rue de la Liberté Le Bardo, 2019 Tunisie

Tel.: (216 1) 56 33 43; fax: (216 1) 58 89 54

e-mail: taieb.baccouche@ceres.rnrt.tn

2000. OKTÓBER 3–6.**38th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics***Színhely:* Hong Kong*Szervező:* Association for Computational Linguistics

Hitoshi IIDA, Chang-Ning HUANG, Dekai WU

Témák: A számítógépes nyelvfeldolgozás bármely területe (corpus-based linguistics, machine translation, translation aids, language understanding, etc.)*Információ:* www.cs.ust.hk/acl2000/ e-mail: dekai@cs.ust.hk**2000. OKTÓBER 19–21.****Beszéd kutatás 2000***Színhely:* Budapest*Szervező:* Dr. Gósy Mária osztályvezető, MTA Nyelvtudományi Intézet, Fonetikai Osztály*Téma:* Beszéd és társadalom*Információ:* MTA Nyelvtudományi Intézet, Fonetikai Osztály, 1068 Budapest
Benczur u. 33. Tel.: 321 4830**2000. NOVEMBER 9.****A Modern Filológiai Intézet 2. PhD Konferenciája***Színhely:* Miskolc, Miskolci Akadémiai Bizottság Székháza*Szervező:* Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet*Téma:* Nyelvtudomány – Irodalomtudomány – Alkalmazott nyelvészet*Információ:* Takács Zoltánné, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Modern Filológiai Intézet, Miskolc-Egyetemváros 3515.Tel/Fax: 46 565 111/17-66 e-mail: nybeata@silver.uni-miskolc.hu**2000 NOVEMBER 10–11.****Thematic HUSSE Conference***Színhely:* Miskolc, Miskolci Akadémiai Bizottság Székháza*Szervező:* Dr. Fülöp Zsuzsa, Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet,
Angol Irodalom Tanszék*Téma:* *Cultural Studies**Információ:* Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Filológiai
Intézet, Angol Irodalom Tanszék, Miskolc-Egyetemváros 3515.Tel/Fax: 46 565 000 e-mail: aitbruno@gold.uni-miskolc.hu**2000. NOVEMBER 20–22.****MT2000: Machine Translation and Multilingual Applications in the New Millennium***Színhely:* Exeter, Nagy-Britannia*Szervező:* Natural Language Translation Specialist Group (NLTSG) és az Exeteri
Egyetem*Központi téma:* a számítógépes fordítás és nyelvfeldolgozás legfőbb kihívásai az új
évezred hajnalán

Témakörök: Machine translation, translation aid, controlled languages, terminology, lexicography, corpora, information retrieval and extraction, text categorisation, web-based applications, etc.

Információ: www.bcs.org.uk/siggroup/nalatran/MT2000/index.htm

2001. ÁPRILIS

XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus

Színhely: Pécs

Információ: Dr. Szűcs Tibor, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék, Pécs 7624 Ifjúság u 6. Tel: 72 327 622

2001. MÁJUS 31–JÚNIUS 1.

Similarity and Translation

Színhely: New York City, USA

Szervező: American Bible Society, Research Center for Scripture and Media
In collaboration with Scuola Superiore per Interpreti e Traduttori «San Pellegrino» Misano Adriatico – Rimini, Italy

Információ: Robert Hodgson, Research Center for Scripture and Media, 921 E. St. Louis Street, Springfield, MO 65806 USA; or to

Rhodgson@americanbible.org. Phone: 417/863 6329; fax: 417 865 1372

2001. MÁRCIUS

Fordítástudomány 2001. Tudományos konferencia és III. FTK Öregdiák Találkozó

Színhely: Budapest

Szervező: ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Központ

Információ: ELTE BTK FTK, Budapest, 1145 Kolumbusz u. 87. Tel/fax: 2512 537. e-mail: aeiler@isis.elte.hu

2001. AUGUSTUS 30. –SZEPTEMBER 1.

Claims, Changes and Challenges in Translation Studies – III. EST Congress

Színhely: Koppenhága, Dánia

Szervező: The Copenhagen Business School

Információ: CBS Dalgas Have 15. DK 2000 Frideriksberg, Denmark.

Phone 45 38 15 32 50, Fax 45 38 15 38 60, e-mail: vr.tysk@cbs.dk

2001. OKTÓBER 31.– NOVEMBER 3.

American Translators' Association (ATA) 42nd Annual Conference

Színhely: Los Angeles, California, USA

Információ: www.atanet.org. Tel: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122,

e-mail: conference@atanet.org

Általános útmutató az MFK munkatársai számára

Az MFK szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett modern filológia, azaz a nyelvészet, az irodalom, az alkalmazott nyelvészet, annak bármely ága (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, nyelvpolitika, fordításelmélet) kommunikációelmélet, interkulturális kommunikáció stb. témaköréből.

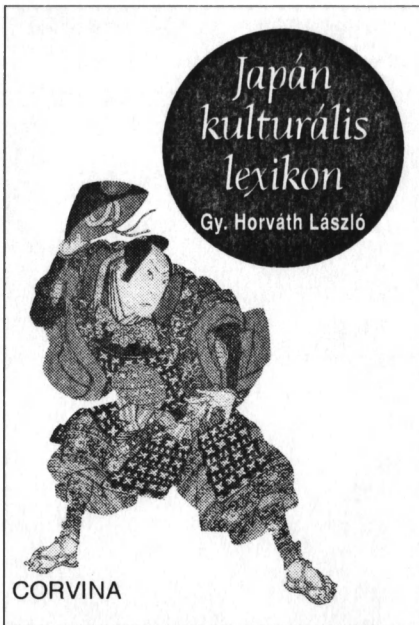
Célunk az, hogy képet adjunk a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetében, és általában a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán folyó szellemi munkáról, valamint az ME oktatóinak hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatairól, ami azt jelenti, hogy az ország minden egyeteméről, főiskolájáról, kutatóintézetéből, bármely külföldi egyetemről szívesen fogadunk tanulmányokat.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme 10–15 oldal, azaz 25000–37000 betűhely.
2. A recenziók, konferenciabeszámólók kívánatos terjedelme: 2–3 oldal, azaz 5000–7500 betűhely.
3. A tanulmányok nyelve lehet: magyar, angol, német és esetleg francia vagy orosz.
4. Idegen nyelvű tanulmányokat csak anyanyelvi lektorálás **UTÁN** fogadunk el. A lektor a javításait beírhatja a szövegbe, vagy külön lapon is felsorolhatja. Az anyanyelvi lektor ajánlását vagy javításait kérjük csatolni a tanulmányhoz, akkor is, ha a javításokat a szerző már átvezette a szövegbe.
5. A nem angol nyelvű tanulmányokhoz 200 szavas angol rezümét kérünk (Summary) címmel. Terjedelem: 0,5 oldal, azaz 1000–1500 betűhely.
6. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
7. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótáborot, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazzon a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezlemezre kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold),
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Az első magyar Japán-lexikon a japán kultúra, társadalom és mindennapi élet megannyi területének legfontosabb fogalmait, jelenségeit, tárgyait igyekszik lehetőség szerint lényegre törően bemutatni a magyar közönségnek. Annak a közönségnek, amely olvasott már japán regényeket, haikusokat, látott vagy akár vásárolt fametszeteket, nabesimait vagy szacumait kerámiákat, látott japán filmeket – de úgy érezte, bizonyos motívumok vagy jelképi jellegű mozzanatok homályban maradtak előtte (pl. milyen évszakot ábrázol a vers, ha vadkacsa szerepel benne, mi a jelentősége annak, hogy milyen színű a kimonó, s elől vagy hátul van-e megkötve az öve stb.), vagy éppenséggel még többet szeretne megtudni ezekről az európai szokásoktól és kultúrköről oly távol eső dolgokról, jelenségekről. Vagyis tehát akiket bármitéle formában érdekel Japán – különösképpen pedig a japán szakos diákok, a térségben érdekelt újságírók, politikusok, kutatók, üzletemberek, a Japánba utazó turisták – ismertetést. eligazítást találnak ebben a könyvben a japánok életéről és kultúrájáról.

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára

Kérjük, hogy az MFK számára készült tanulmányok tartalmazzák a kutatás jelenlegi állását az adott területen és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964)
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964:411).
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (*Irodalom, References*) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt *Ajánlott irodalom* címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (*Források, Sources*);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások)
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül: Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250.
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. Grammatikai transzformációk Károlyi Ami Emily Dickinson-fordításaiban In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* II. kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferenciaelőadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. A magyar fordítástudományi terminológiáról.

Elhangzott: *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998 április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferenciaelőadásnak stb.
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén *Jegyzetek (Notes)* címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Hadamitzky–Kazár

KANJI
és KANA

A japán írásrendszer
kézikönyve és szótára

E könyv legfőbb célja, hogy bevezesse használoját a modern japán írásrendszerbe. Elsősorban tankönyvnek szántuk, ám egyszersmind a japán nyelv egyszerűsített kézisztáraként is szolgál, hiszen mutatói és táblázatai lehetővé teszik a tárgyal, mintegy 2000 írásjegy gyors kikeresését.

Minden írásjegyet és szót átírásban is feltüntettünk.

Az egyes írásjegyeket a következő adatsorok kísérik: a vonások sorrendje; olvasat(ok); jelentés(ek); példák; a hozzáadott írásjegyek jelzőszámai.

Az 1945 kanjihoz több, mint 4000 olvasat tartozik, amelyek közül mintegy 2000 önálló, egyszerű szót képvisel. Megközelítőleg 9000, gyakoriság szerint válogatott összetétellel mutatjuk be, miként használják az írásjegyeket más írásjegyekhez kapcsolva. A kanji-jegyzék kb. 11 000 alapszót tartalmaz.

A Scholastica kiadványai a következő címen rendelhetők meg:

1123 Budapest, Kékgolyó utca 30.

Fax: 212-8320

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok

1. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. 1999.9.1. és 1999.9.2. A Debreceni KLTE Germanisztikai Intézet kiadványa. Debrecen: Kossuth Egyetem Kiadó. ISSN 1218-9634, ISSN 1218-5736.
2. Cs. Nagy Ibolya 1999. *Nietsche. Német Filológiai Tanulmányok XXIV*. Debrecen: Kossuth Egyetem Kiadó. ISSN 1218.9634, ISSN 0481 4580.
3. Szikszainé Nagy Irma (szerk.) 1999. Szövegmondattani összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. *Officina textologica* 3. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1417-4057.
4. Lengyel Zsolt–Navracsics Judit (szerk.) 1998. *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok. Közép-Európa II*: Veszprém: Veszprémi Egyetem. Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. ISSN 1417-7714.
5. Lengyel Zsolt–Navracsics Judit (szerk.) 1999. *Applied Linguistic Studies in Central Europe III*. Veszprém: University of Veszprem. Department of Applied Linguistics.
6. *The AnaChronist* 1999. ELTE Department of English Studies. Budapest: ELTE.
7. Bakonyi István–Pápai Vilma (szerk.) 2000. *Business and Intercultural Communication*. Bratislava–Linz–Győr: Széchenyi István College.
8. Székely Gábor 1998. *Kalandozások a német szókincs birodalmában*. Budapest: Scholastica. ISBN 963 85912 1 8.
9. Csernusné Ortutay Katalin – Forintos Éva (szerk.) 2000. *Nyelvi jogok*. Nyelv, politika, oktatás kiskönyvtár sorozat. 3. kötet. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
10. Kabdebo, Thomas (ed.) 1999. *Maynooth University Record* Newcastle CO Dublin, Ireland. ISBN 0901519995, ISSN 1393–3493.
11. Szűcs Tibor 1999. *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok. 4. kötet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. ISSN 1416.2423, ISBN 963 19 0007 X
12. Dressler, W.J. – Beaugrande, Robert de 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Fordította: Siptár Péter. Az utószót írta: Tolcsvay Nagy Gábor. Budapest: Corvina.

EGYETEMI KÖNYVTÁR

IRODALOMTÖRTÉNET

Györffy Miklós:

A német irodalom rövid története

Géher István: Shakespeare

Richard Ruland–Malcolm Bradbury:

Az amerikai irodalom története

Reményi József Tamás–Tarján Tamás:

A magyar irodalom története, 1945–1995

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Castiglione László:

Hellénisztikus művészet

George Duby:

A katedrálisok kora

Marosi Ernő:

A középkor művészete I–II.

Vayer Lajos:

Az itáliai reneszánsz művészete

Kelényi György: A manierizmus

Erwin Panofsky:

Idea. Adalékok a régebbi művészet elméletéhez

Oskar Bätschmann:

Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába

Marosi Ernő (szerk.):

A magyar művészettörténet-írás

két évszázadának programjai

Pataki Gábor (szerk.):

A magyar művészet története a 20. században

Svetlana Alpers:

A leíró művészet: Hollandia a XVII. században

KLAUDY KINGA

BEVEZETÉS A FORDÍTÁS ELMÉLETÉBE

ELSŐ RÉSZ

A fordítás elmélete

1. A nyelvészeti fordításelmélet keletkezése
2. Fordításelmélet és szociolingvisztika
3. Fordításelmélet és pszicholingvisztika
4. Fordításelmélet és szövegnyelvészet
5. A fordítás folyamatának nyelvészeti modelljei
6. Az ekvivalencia fogalma a fordításelméletben
7. Merre tart a fordítástudomány?

MÁSODIK RÉSZ

A fordítástudomány terminológiája

BEVEZETÉS A FORDÍTÁS GYAKORLATÁBA

ELSŐ RÉSZ

Az átváltási műveletek

1. Az átváltási műveletek rendszere a fordításban
2. Az átváltási műveletek osztályozása
3. Az átváltási műveletek a fordító szempontjából
4. Indoeurópai–magyar / magyar–indoeurópai átváltási tipológia

MÁSODIK RÉSZ

A lexikai átváltási műveletek

HARMADIK RÉSZ

A grammatikai átváltási műveletek

*A könyvek megrendelhetők a Scholastica Kiadótól :
1123 Budapest, Kékgolyó utca 30. ■ Fax: 212-8320,
illetve megvásárolhatók a Corvina Könyvklubban:
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., II. em. 201. ■ tel.: 317-5185*

Modern

Nyelvoktatás

Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat

Nyelvtanárokhoz szól a Modern Nyelvoktatás című alkalmazott nyelvészeti folyóirat, amely évente négyszer jelenik meg a Corvina Kiadó gondozásában. Hazai nyelvpolitikai kérdésekről szóló írások és kutatási, felmérési eredményeket publikáló tanulmányok mellett helyet kapnak lapjain neves külföldi szaktekintélyek cikkei is. Minden számban bemutatkozik egy-egy Magyarországon tevékenykedő kulturális intézet, kiemelve az ott folytatott nyelvoktatási és esetenként vizsgáztatási tevékenységet. A recenziós rovatban idehaza és külföldön megjelent nyelvészeti és nyelvkönyvekről, valamint a nyelvoktatás szolgálatába állított szoftverekről olvashatók ismertetőik. A hírrovat kongresszusokra és egyéb aktuális eseményekre hívja fel a nyelvtanárok figyelmét.

*Megrendelhető vagy megvásárolható
a kiadónál, illetve a kiadó könyvesboltjaiban:*

CORVINA KIADÓ, KERESKEDELMI OSZTÁLY

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., IX. emelet 937.

Tel.: 317-8379 • Fax: 318-4410 • Levélcím: 1364 Bp 4., Pf. 108.

E-mail: corvina@mail.mataav.hu • <http://www.corvinakiado.hu>

CORVINA KÖNYVKLUB

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., II. emelet 201.

A CORVINA LÍCIUM KÖNYVESBOLTJA

4026 Debrecen, Kálvin tér 2/c.

A CORVINA MŰVÉSZETI KÖNYVESBOLTJA

7621 Pécs, Széchenyi tér 8.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2000. II. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Bárczy Klára	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék
Bodnár Ildikó	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Dalmi Gréte	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék
Dukkon Ágnes	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanárképző Főiskolai Kar
Hell György	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Német Tanszék
Iványi Zsuzsanna	Debreceni Egyetem, Germanisztikai Intézet, Német Nyelvészeti Tanszék
Körömi Gabriella	Eszterházy Károly Főiskola, Eger, Francia Tanszék
Menus Borbála	Gazdasági Főiskola, Budapest
Sándorfi Edina	Pécsi Egyetem, Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
S. Fenyő Sarolta	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Sohár Anikó	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalom Tanszék
Szabóné Papp Judit	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék
Székely Gábor	Nyíregyházi Főiskola, Német Nyelvészeti Tanszék

ISSN 1585-0439